Livsbelysning

Forord til den elektroniske udgave

Dette verk av **Troels Frederik Troels-Lund** (1840-1921) er digitalisert 2015 av Det Kongelige Bibliotek i Kjøbenhavn og tilpasset for Projekt Runeberg i april 2016 av Ralph E.

Jfr. Pauline Aggersborgs modskrift **Kristelig Livsbelysning**!

LIVS BE LYS NI NGTROELS LUND

LIVSBELYSNING

ANDEN UDGAVE

KJØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆDES II O G T R V K K E R I

1899.Ialt trykt 2500 ExpIndhold.

Indledning,\
i have seet, hvorledes den Slægt, der levede i Norden i det 16de Aarhundrede, kom til Verden, boede, klædte sig, spiste og drak. giftede sig og. levede som Ægtefolk. Forinden vi flye dem til Jorde og hermed afslutte Betragtningen af Datidens „daglige Liv", staaer imidlertid en afgørende Undersøgelse tilbage, den vigtigste og vanskeligste af dem alle. Det „daglige Liv" er kun rent udvortes opfattet, saalænge vi ikke have faaet et Indtryk af, i hvilken Belysning Livet viste sig for hin Slægt, den Farvetone, der dengang laa over alle Forhold, over selve det at leve.

Allerede Opgaven er vanskelig at udtrykke klart. Men umiddelbart fornemmer Enhver, der selv har gennemløbet en Udvikling, at der, uafhængigt af de ydre Forhold i og for sig, til forskellige Tider ligger en forskellig Belysning over dem, der gør det ene og samme til noget vidt forskelligt. Ligesom samme Egn tager sig forskellig ud ved Dag og ved Nat eller seet af En selv i forskellige Aldere, saaledes er der en betydningsfuld Forskel mellem de forskellige Slægtleds Syn paa det ene og samme. 1 denne Forskel bunder Historiens dybeste Indhold. At gaae uden om og kun holde sig I il de ydre haandgribelige Forandringer, er at nøjes med en ringere Grad af Forstaaelse. Thi vi vide alle fra os selv, at netop fra Belysningen henter hver Gang de givne Forhold deres egentlige Forklaring, ud fra den bestemmes deres Indholdsværdi.

Denne Historiens flygtigste Olie er altsaa Vexel-spillet mellem hver enkelt Slægt og dens ydre Forhold, den Dnf't og Farve, der laa over disse for Tiden selv, medens den endnu var levende, forend den hentørret og fladtrykt blev pakket i Historiens Herbarium. Man kunde søge at genfremstille dette ved Betragtning af, livad der endnu er bevaret fra hin Tid, fornemme den Stemthed, som Datids Stuer, Bohave osv. virker. Men hvor ufuldkomment sligt er, veed Enhver, der er fortrolig med, at Stemningen er Ens egen. Det Sete afhænger af Øjnene, der see. Og det, vi ønske at vide. er jo netop, hvorledes hin Tid saa, ikke, hvorledes vi see.

En Fremtid vil overfor vor Slægt have et Hjælpemiddel i vor Literatur. Af Nutidens Romaner, Digte, opbyggelige, populære, videnskabelige Skrifter vil engang et fremmed men forstaaende Øre kunne udskille en Grundtone, der var Tiden fælles og derfor vil kunne lede paa Spor. Men det 16de Aarhundrede var ikke literært i samme Forstand som vort. Kun i ringe Grad og højst ufuldkomment udtalte det sine Tanker og Stemninger paa Tryk. Og hertil kommer en anden, endnu mere afgørende Hindring. Med det 16de Aarhundrede afsluttedes en Tankegang vidt forskellig fra vor. et Aartusinder gammelt Afsnit af den menneskelige Udviklings Historie var omme, lige overfor hvilket Nutiden staaer kold, fremmed og uforstaaende.' Selv om man da end kunde tænkes at opfiske literære Stemningsprøver fra hin Tid, er der den største Sandsynlighed for, at Nutiden ikke vilde kunne tyde dem ret. Det vilde gaae med dem som med hine Dvbvands-Fiskearter, der. hørende hjemme under et bestemt atmosfærisk Tryk. naar de drages op, forvandles til uhyggelige Karrika-turer af sig selv, fordi deres Svømmeblære, vant til et tungere Lufttryk, under Optrækningen sprænger Dyret.

Saaledes som Forholdene stille sig, lader da det. vi søge for det 16de Aarhundredes Vedkommende, sig

ikke gribe fra oven af ned efter. Dertil var hin Tid for mangelfuld i Udtryk, vor Tid for mangelfuld i sympathetisk Forstaaelse.

Som enhver Væxt lader hin Tids Syn paa Livet sig kun fatte ved at følges fra neden af opefter, ved en Undersøgelse af, hvorfor og hvorledes det er blevet til. Som Planter have disse Følelser og Stemninger i Aartusinder skudt op fra Bunden, baarne af mange Slægtleds Tankegang antaget Form og draget Næring ikke blot af Samtids, men ogsaa af Fortids Indtryk. Som Planter forstaaes de kun i deres Helhed, ikke af løsrevne Topstykker.

Den Vej til Forstaaelse, som da herved anvises, synes endnu ufremkommeligere end den tidligere. For ret at forstaae det 16de Aarhundredes Stemning skulle vi ikke fra vor Tid afstrejfe den Udtryk, men vi skulle følge dens Væxt fra Bunden af. det er fra Tidernes Morgen op igennem alle Tidsaldere. Paa Grund af Vanskelighederne ved at stige tre Aarhundreder ned skulle vi altsaa stige mange Aartusinder dybere.

Saaledes seet er Opgaven naturligvis uløselig. Men med stærkt Afslag i hvad der overhovedet ad denne Vej kan ventes, ere enkelte Svar dog opnaaelige, visse almindelige Oplysninger ikke udelukkede. Hvor det gælder om at lodde 'saa store Dybder, nødes man til at regne med lang Line og Spillerum for det Usikre.

Lad os da. førend vi vove os ud, klare os hvad vi ønske at vide og i hvilken Grad dette kan ventes opnaaet.

Hvad vi ønske Svar paa er: hvorledes tog Livet sig ud for Slægterne i Norden i det 16de Aarhundrede? 1 hvilket Skær viste alle Omgivelser, store og smaa Begivenheder sig: Dagligstue. Maaltider, daglig Dont, Søgnt og Helligt, Adspredelser, Ulykker, Sundhed, Liv og Død? Ikke for den Enkelte, den Lærde, den Dannede, eller blot for den Gamle i Modsætning til den Unge, men det ene og samme for Alle kun mere eller mindre klart. Og saa fremt dette Tidsalderens fælles

Farveskaer maatte vise sig at være et fra vort helt forskelligt, hvorledes var det da — enkelt eller sammensat, maaske som den grønne Farve af lutter gnlt og blaat — hvorledes var det blevet til, voxet op igennem Tiderne og hvorfor maatte det ophøre og give Plads for en senere Tids?

. Fuldt Svar herpaa kunne vi som sagt. ikke vente. Men idet vi stille et uvant om end højst berettiget Spørgsmaal, maa vi udruste os med dertil passende Midler til at opnaa Svaret. Hvor det gælder om at aflæse Svar fra saa store Dybder og følge en Væxt helt neden fra op efter, maa vi lette Besvarelsen ved at opløse selve Spørgsmaalet i sin enkleste Form.

I Samklang hermed vove vi da Forsøget paa at see Menneskenaturen og dens Udviklings Historie under simplere Former end hidtil. Og idet vi følge disse ned gennem Tiderne, søge vi i de store Træk at afmærke den Stemningernes Trinrække, aflæse den Stemthedens Barometerstand, der maa have svaret til Opfattelsernes og deres Forudsætningers Tryk.

Vi gaae herved ud fra, at Modtagelighed for Lysindtryk og Fornemmelse af Sted ere de to oprindeligste og dybest liggende Ytringsformer for menneskelig Intelligens. Ad disse to Veje foregaar den Enkeltes og Slægtens væsentligste aandelige Udvikling. Ud herfra ere t il enhver l id de tre store Spørgsmaal blevne besvarede, som selve Tilværelsen stiller til enhver af os: Hvor er du? Hvad er du? og Hvad skal du gjøre?

Med andre Urd, for enhver Beboer af den ikke selvlysende Klode, Jorden, er Vexelspillet mellem Lys og Mørke, Dag og Nat den tidligste Impuls og det sidste Maal for hans Tænkeevne. Ikke blot vor Jord. men vi selv, vort eget aandelige Jeg fra vort første Blink for Lyset til vor højeste religiøse og moralske Følelse er solfødt og solfostret. Solen skinner igennem vor Tale om Lysets Gud og om Kærlighedens Varme. Den fremadskridende

Dag og Nat, Lys og Mørke er den inderste Stræng i al menneskelig Kulturudvikling.

Og en afgørende Faktor i denne Udvikling saa vel som en vigtig Viser for dens Gang er de Enkeltes forskellige Fornemmelse af Sted. Ikke blot de umiddelbare Fornemmelser, der svare til og groe op med af den Plet af Jord, hvor enhver er voxet: men tillige de herpaa byggede Forestillingsformer og Slutninger. Det tydeligste Udslag af alle Arter af Stedfornemmelse er Bestemmelsen af Afstand. Og den længste Afstand, Mennesket har at regne med, er den mellem Jord og Himmel, i de forskellige Tiders forskellige Bestemmelse af Afstanden mellem Jord og Himmel have vi da den lettets læselige Maalestok for deres aandelige Udvikling, deres forskellige Livssyn. Thi mellem Barnet, der rækker efter Maanen, og den Voxne, der kender dens Bane, ligger Menneskehedens hidtidige Udvikling. Og til Grund for enhver betydelig Ændring i religiøs og moralsk Livssyn ligger mer eller mindre bevidst en ændret Bestemmelse af Afstanden mellem Jord og Himmel. Afstanden her udtrykkes blot ikke altid i Længdemaal. men langt hyppigere i Billedform.

Vort Middel og Maalestok er da de menneskelige Lysindtryk og Afstandsbestemmelser Vor Fremgangsmaade er at folge Kulturudviklingen saa langt tilbage som muligt og bestandigt søge Svar paa de samme Spørgsmaal: Hvorledes have Naturomgivelserne og særlig Solforholdet været paa den Plet af Jorden, hvorom der er Tale? Hvorledes har man derfor her opfattet Forholdet mellem Dag og Nat, Lys og Mørke? Og hvilken Afstand og Vexelvirkning har man i Samklang hermed antaget mellem Jord og Himmel? Vort Maal er ad denne Vej at finde en nogenlunde paalidelig Angivelse af de brede Livsstemninger i deres Væxt.

Hvor ufuldkomment og begrændset end Udbyttet monne være, der ad denne Vej kan naaes, saa synes Vejen selv at være den eneste, der er at vælge. Thi den Livsbelysning, hvis historiske Udvikling vi søge6

Livsbelysning.

at forfølge, er jo dog ikke en Sum af vilkaarlige Blink, men selve Vexelspillet mellem Himniellyset og det menneskelige Sind. Det er Spejlbilledet herinde, der skaber Stemningernes Genskin. Og som i den menneskelige Bolig en Vinduets Udvikling har fundet Sted fra Barvæg til Træluge, til Skindramme, til Glasrude, saaledes har ogsaa i det menneskelige Sind Lysaabningen havt sin Udvikling.

Det er denne Lysaabnings Udvikling vi ønske at see, den voxende Vinkel, hvorunder Menneskeheden har mægtet at maale Himmelhøjden. Vor Interesse gælder dog ikke Lysaabningen i og for sig, ikke dens videnskabelige Dimensioner, men den Sum af Lys, der herigennem har kunnet strømme ind i Stuen, i Sindet. Thi det er Menneskesindet, hvorom vi spörge. Vi folge for Tydelighedens Skyld Passerbenenes Gang paa Himlen: vi vide, at Vinkelaabningens Størrelse svarer hertil: men det er Vinkelspidsen, det modtagelige Blik herinde i Bunden, som opfanger hvad Vinkelen indrammer, der egentlig interesserer os. Som Billedet viser sig herinde, i den Belysning, i den Begrænsning og med disse Skygger, saaledes har Livet taget sig ud fur hin Slægt.

Det, vi søge at bestemme, er da ikke Tingenes Omrids, men Lyset, Skæret. Tonen. Det, vi ville kende hos Slægterne, er ikke deres videnskabelige Resultater, men noget der paa engang ligger forud og bagved disse, den fælles Stemthed, den stille Middagsdis, hvor Erkendelse, Følelse og Vilje gaae i Et og dog vaagne ligge paa Spring. Det. hvorefter vi sigte, er hele Livets <ienskin, spejlet som Lysblink i de enkelte Slægters Øje. den Sindets Prik, hvor Religion og Moral, Videnskab. Kunst og Virkemod samles i eet Straalebundt og netop derfor saa umiddelbart og sikkert farve hele Tilværelsen med sit Skær.

I hvilken Grad vort Forsøg vil lykkes, faaer Udfaldet afgøre. Selve Opgavens Art begrænser stærkt det Opnaaelige. Førend vi begive os paa Vej. bør vi7 Livsbelysning.

imidlertid, for at undgaaé senere Strid om Vej og Retning, fastslaae visse Forudsætninger. Det, vi ønske at forstaae, er (Iprindelsen til og Sammensætningen af det Skær, der for Slægterne i Norden i det ilide Aarhundrede laa over Livet. Alt hvad der ikke bidrager til Forstaaelse heraf, ikke leder hid, gaae vi forbi, hvormeget det saa end kunde friste til Betragtning. Men omvendt, den menneskelige Kultur spænder vidt. fremspiret som den er over hele Jorden. Og dunkle Aarsager drive ofte ad ubekendte Veje aandeligt Blomsterstøv fra en Kant ^if Verden til en anden. Derfor kunne vi nødes til at søge til Indien, til Kina for at finde det reneste Udtryk for — maaske selve Stamplanten til — en Tankegang, der forekommer os velbekendt og dagligdags.

Endelig, alt hvad vi ville faae at see, er ikke blot Menneskehedens hidtidige Udvikling, men tillige delvis vor egen. Det er dine og mine Tanker fra Barnsben indtil nu. som vi her møde blot i fastere Form og forstørret Gengivelse. Men ikke to see og tænke ganske ens. Og det er en fælles Lov baade i Slægternes Historie og i den Enkeltes dyriske som aandelige Liv. at Næringsværdierne skifte og at Er-næringsstof. selv optaget og omsat i organisk Form. kan forhærdes og tilsidst virke hæmmende. Det samme, der volder Liv. kan volde Død. Hvad der er Liv for mig er maaske Død for dig. eller omvendt. Hvad eida Sandhed? Her gælder det om at dømme ikke efter Enkeltmands Snæversind, men frimodigt og mildt efter Livets egen Lov. Livet er Væxten. Hverken Spiren eller Blomsten, hverken Larven eller Puppen, hverken Dyret. Barnet eller den Voxne, enkeltvis eller i enhver af os. hverken det, vi kalde Liv, eller det, vi kalde Død. har hele Retten, er hele Sandheden. Det er alt kun Led i et Hele. Væxten opefter, mod Lyset, mod Gud.I.

Bestanddelenes Tilbliven.Af de to Modsætninger, Lys og Mørke, maa Mørket ha.ve udøvet den tidligste og stærkeste Virkning paa Menneskesindet. Det gentager sig den Dag i Dag. Medens Dagslyset forekommer hvert Barn naturligt, noget hvorfor det ikke gør sig Rede, fyldes det fra et vist tidligt Øjehlik med Rædsel for Mørket, dette Sorte, Forfærdelige, der omklamrer det og hvori det frygter for at blive borte. See vi hen til Nutidens laveste Naturfolk, da viser det Samme sig. Deres første Begreb om noget Vidtrækkende, stærkere end Mennesket, deres første Religion ytrer sig i Mørkerædhed. Omkring denne Kærne samler sig andre Former for

Frygt, Frygten for dem, der blev borte, de Afdøde, Frygten for at være alene, Frygten for vilde Dyr og Uvejr. Alt dette groer sammen til en Tro paa og Gru for noget mægtigere Ondt og Ondskabsfuldt, der skadefro forfølger Mennesket.1

Hvad vi saaledes iagttage hos Born og Vilde, stemmer endelig med den almindelige Erfaringssag: at Ubehags Tilstande altid vise stærkere Evne til at vække Paagældendes Opmærksomhed end Velbehags, der ofte flyde ubevidst hen, medens hine samle sig som i et Stik. Vi synes da berettigede til at slutte om Mennesket i den første Naturtilstand, hvorom vi ganske vist intet med Sikkerhed vide, at saafremt det har været overladt til selv at finde frem, maa det først være naaet til Tro paa Mørkets Magter. Som det enkelte12

Tro paa Mørkets Magter.

Barns første Livsytring i Verden er et Skrig, har da Menneskehedens første aandelige Livsytring været det samme.

Hvor længe har denne tidligste Tro holdt sig? Vi ane det ikke. Lige saa lidt kunne vi give Svar paa, om de mange vilde Folk, der endnu dele den, have staaet paa dette låve Trin siden Menneskehedens Tilblivelse, eller blot ere senere visne og vantrevne Skud af en tidligere højere Kultur. Kun saa meget synes vi at turde slutte fra Nutids Forhold og Sagens egen Natur, at der indenfor Troen paa Mørkets Magter maa have gjort sig visse Stemninger gældende, der ligesom have sat Taagemassen i Sving. Hertil bører dels den barnlige Tilbøjelighed til at antage enhver Ting for levende og besjælet, dels Trangen til Forsoning med de høiere Magter. Ad denne Vej er Fetisch-Dyrkelsen, Tilliden til Troldmænd og Besværgere, de første Præster og endelig Offerhandlingen opstaaet. Offerets Art er ethvert religiøst Standpunkts fineste Udtryk. Paa dette Trin maa Offeret have været i sin laveste Form. Af sit Eget har man givet til Guderne. Men hvad eftertragte disse? Blod, Smerte, Død. Derfor slagtes til deres Ære Krigsfanger og Kvæg. De onde Guders Vilje er hermed fuldbyrdet, men saaledes at det kommer Giveren til Gode. Under vilde Danse, det haandgribelige Udtryk for, at man glad er til, under Hujen og Larm, Beviset for, at man ikke er ensom, styrter man sig sluttelig over det Dræbte og fortærer det, det naive Tegn paa, at man nu gennem Offerets Legeme og Blod er bleven forsonet med den højere Magt.

Hvor lavt end dette Standpunkt er, saa ere dog Menneskeaandens inderste Kræfter her begyndt at røre sig. Mennesket skimter sig selv i alt Omgivende. Religion og Trolddom glide vel endnu i Et; men hvad er Trylleri andet end de første famlende og ubehjælpelige Forsøg paa at underlægge sig Naturen ? Og Trangen til Forsoning, til Harmoni med det Højeste er vakt.Opdagelse af Tiden.

13

Mange vilde Folkeslag befinde sig, som sagt, den Dag i Dag paa dette Trin, og synes ude af Stajrd til at komme videre. Hos enkelte dæmrer dog Begrebet om et næste Trin, idet de vel troe paa gode Guder, men ære og dyrke blot de onde, fordi de gode jo kun gøre Godt og man altsaa ikke behover at frygte dem."

Et højst betegnende Mærke for alle disse vilde Folk er, at de mangle Tidsregning. Overskyggede af Morket savne de endnu Evnen til at see Lys og Mørke som Værdier af lige Rang. Som hine enkelte Folkeslag naae de i det højeste til at betragte Lyset og de gode Guder som noget selvfølgeligt og uskadeligt, der ikke kræver Paaagtning. De have med andre Ord endnu ikke gjort Menneskehedens store, sindrige Opdagelse, opdaget Tiden, den spættede Traad, hvorpaa vort Liv er trukket. Som Børn, der ikke kende Uhret, som enhver af os, hvis vi ikke paa kunstig Vis vare blevne lærte til andet, mærke de blot Begivenheds-Ind-holdet.

Alt tyder paa, at Tidsregning har betegnet Vejen, Overgangen for de Folk. der have hævet sig til det næste Trin i Kultur. I Bevidstheden om den regelmæssige Afbrydelse af Mørket ligger der nemlig et Befrielsens Vink. Et nyt Livssyn vaagner fra. den Stund, den store Opdagelse er gjort, at en Nat i Søvn og en Nat i Rædsel varer lige længe og altid afløses af en Morgen med efterfølgende Dag. En lykkeligere Tro. en Dyrkelse ogsaa af Lysets Magter trænger frem, og den Udvikling er begyndt, der kan ende med, at Lysets Magter ansees for de alt besejrende. Det første uvilkaarlige Udtryk for, at hele denne Overgang er begyndt, er Tidsregningen. Thi fra den Stund, man har opdaget Døgnet, falder det naturligt at tælle Dagene og bundte dem sammen.

Maaden, hvorpaa dette er skeet, synes at have været en og samme overalt. Indoeuropæere og Semiter. Beboerne af Kina, Mexiko, Peru og enkelte Sydhavsøer vise allesammen Spor af at have fulgt den saa14

Fingeruge. Maaned.

nærliggende Fremgangsmaade: at lade hver Dag svare til en Finger og altsaa tælle dem paa Fingrene. Det simpleste Tidsafsnit, den første „Uge" blev altsaa paa fem Dage. Denne Tidsinddeling forekommer i Zend-avesta lios de gamle Persere1 og kan paavises som den oprindelige i det skandinaviske Norden, hvor den selv efter Kristendommens Indførelse har holdt sig i enkelte gamle Love og Mundheld.2 For ikke lang Tid tilbage var den endnu i Brug paa Java.8 Et andet Udtryk for samme Tællemaade blev Inddelingen i ti Dage, efter begge Hænder. Den laa til Grund baade bos de gamle Grækere og Ægyptere og er endnu Grundstammen i den kinesiske Tidsdeling.4 Et sidste Udtryk for Naturtælling er endelig den at benytte baade Fingre og Tæer og altsaa naae til Tallet 20 som Maal paa Dage. Denne Fremgangsmaade anvendtes hos de oprindelige Beboere i Mexiko, 1 men medførte senere en ikke ringe Ulempe ved at vise sig uforenelig med Maanedeling af Tiden.

Thi skøndt Dagen var den første Enhed, hvormed der regnedes, saa kunde det i Længden ikke undgaae et opmærksomt Blik. at Maanen med regelmæssige Mellemrum snart var helt lysende og snart helt mørk. Dette passede rel vel ind i den oprindelige Inddeling, idet der er omtrent 15 Dage, altsaa tre smaa „Uger" paa fem Dage, mellem Fuldmaane og slukt Maane; og omtrent 30 Dage (egentlig kun 29'/s Døgn) mellem to Fuldmaaner. En Maaned paa 30 Dage blev da for de fleste Folk den næste og højere Inddelingsform, der passede godt, hvad enten man regnede „Ugen" paa fem eller ti Dage. En Maaned var enten sex smaa eller tre store „Uger". De, der regnede med smaa Uger, havde som sagt den Fordel, at der hver tredie Uge var en Mærkedag: Fuldmaane eller slukt Maane. Flere end disse to Fester giver Maanen ikke nogen Anledning til at fejre. Det er en langt senere Tids Fejlsyn, at noget Naturfolk skulde kunne falde paa yderligere at spalte de femten Dage i to Uger paa syvLyset. Guderne: de himmelske.

15

Dage hver. Slutningen af første Kvartér frembyder lige saa lidt som Begyndelsen af sidste noget Holdepunkt for Tidsinddeling. Ugen paa syv Dage er, som vi senere skulle see, ikke af Maane-Oprindelse.

En sidste Iagttagelse endelig, der faldt lettest at anstille i nordlige og tempererede Egne, var at Dagslysets Styrke og Varighed vexlede indenfor lange Mellemrum, og Solens Bane over Himlen langsomt ændredes. Vistnok gennem mange fejlagtige Skøn om dette Tidsrums Varighed naaede man endelig til den sidste Ind-delingsform, Aaret.

Hvo frembragte Lyset, hvilke vare Lysets Guder? Der kunde ikke være nogen Tvivl om Svaret: Himmellegemerne. Kun Morgen- og Aftenrøde kunde muligt skuffe som selvstændige Væsner, ellers vare Hovedguderne lette at blive vår: Sol, Maane og de klareste Stjerner. Hermed vare tillige visse Hovedbegreber fastslaaede: Gudernes Bolig, Lysets Rige, Lykkens Hjemsted laa op efter, i Himlen. Mørkets Rige, de onde Magters og Ulykkens Bolig ned efter, under den sorte Jord. Hvor mange Aartusinder det har krævet, førend Menneskeheden er naaet frem til disse religiøse Begreber, ere vi ganske ude af Stand til at afgjøre. Men paa dette Punkt falder en første svag Lysstribe ind over Udviklingens Historie. De indoeuropæiske Folk ere engang i Tiden fra et fælles Hjem blevne splittede i et mærkeligt Rundkast, saa at de spredtes til Atlanterhav og Ganges. Førend de imidlertid skiltes ad. havde de foretaget det afgjørende Skridt. Thi den Fællesbenævnelse for „Guder", som de medbragte til deres nye Hjem, betød i sin Rod: „de himmelske". Det græske „teos", det latinske „divus", „deus", det galliske „devo", „divo", det gammelnordiske „tivar", det gammelpreussiske „deiwas", det lithaniske „devas" vare ligesom det indiske „devas" tydeligt nok et og samme Ord.1

Flygtigt seet kunde Troen paa Himmellegemerne synes at maatte have været en og samme Jorden over.1(5
Solens Betydning mod Nord, Maanens mod Syd.

Herved er dog først at mærke, at de Egenskaber, et Folk tillægger sine Guder, aldrig række ud over dets egne moralske Begreber. Samme Solgud kunde da for to forskellige Folk tage sig meget forskellig ud alt efter deres

forskellige Kulturtrin. Men desforuden maatte selve Naturforholdene give Troen paa Himmellegemerne et vidt forskelligt Præg i de forskellige Egne af Jorden.

Hos alle Beboere af nordligere Strøg maatte Tro og Livssyn paavirkes fortrinsvis af Solen. Det varden, der bestemte Aarstiderne, hidlokkede ved sit Komme den liflige Sommer, gav ved sin Bortgang Rom for den mørke Vinter. Haard var Striden mellem den varme Sol og det knugende Mørke. Uafgjort bølgede den frem og tilbage Aar ud og Aar ind. Ved Midsommer blev selv Natten til Dag, ved Midvinter Dagen til Nat. Imod Solens Magt var Maanens kun for lidet at regne, kold og klam, et flygtende Vildt for de jagende Skyer. Dag var Virketid, Natten til Hvile. Sol var Dagens Fader. Vintermørket Nattens. Ingen kunde tvivle om. at Aaret begyndte, naar Dagene atter toge til. Dognet, naar Solen stod op.

Anderledes hos Beboerne af Flodbredderne ved Nilen. Eufrat, Tigris, Indus og Ganges. Her var Solen langtfra den samme milde Hersker som hist. I flammende Nidkærhed kunde den svide Landet til Ørk og med sit skærende Lys blinde selv de Fromme. Aaret begyndte derfor hos enkelte semitiske Folk' først, naar ved Efteraarsjævndøgn dens Rasetid var omme. Dag og Nat vare næsten altid lige lange. Men mindst det halve Aar rundt var Natten Døgnels bedste Tid. Man længtes gispende efter den kølige Nat. den Stund, hvor Solens Baal var slukt og Maanens mildere Lys bredte blidere Skygger. Enhver var derfor fortrolig med Stjernerne paa den næsten altid skyfri Nattehimmel, og særlig var Maanen Hvermands Ven. Den blev hos mange Semiter til det vigtigste Himmellegeme, hvorefter man alene bestemte Aaret. Døgnet begyndte medDe paa Religioner frugtbareste Egne.

Nattens Frembrud. Med Rette blev hos saadanne Folk Kuppelen, den stjernesaaede Nathimmels Billed, til den skønneste Bygningsform.

Have vi Ret i vor Opfattelse, at Forholdet mellem Lys og Mørke har været en af de vigtigtigste medbestemmende Faktorer i Menneskehedens religions-dannende Virksomhed, saa vare disse Egne særlig begunstigede fra Naturens Haand. Tidligere end i de nordlige Lande maatte Beboerne her vende sig fra Troen paa Mørkets Magter til Troen paa Lysets. Men Vejen førte videre. Thi Naturforholdene spaltede selve Lvsriget ligesom i to Verdener. Dagen den klare, blændende, brændende; og Natten, hvor man saae dybere og længere, helt op i den funklende Kuppel. Sligt ægger til Eftertanke. Intet Under da, at netop denne Stribe af Jorden er i særlig Grad bleven nye Religioners Vugge. Her fremspirede, os bekendt, først den assyrisk-babyloniske og Ægypternes Religion, senere paa den forholdsvis snævre Grund mellem Sinai. Galilæa og Mekka tre nye Livssyn. Paa lignende Maade gik det Indoeuropæerne, da de kom under samme Naturforhold. Efterat de østligste Grene havde bosat sig i Iran og ved Ganges, fremskød Zoroasters Lære hos Perserne, og i Indien først Brama Religionen og sluttelig Buddhas Lære, der den Dag i Dag tæller de talrigste Tilhængere paa Jorden.

I al denne Frodighed er der en enkelt Religion, som paa en mærkelig Maade lige fra dens Oprindelse indtil det 16de og 17de Aarhundrede efter vor Tidsregning har vidst at paatvinge alle andre sit Præg. Det er den assyrisk-babyloniske. Grunden hertil ligger ikke i dens Lære i Almindelighed, der ikke overtraf de samtidige i Renhed og staar under mange af dem, der fulgte efter. Men Grunden er, at Anskuelsen af Himmellegemerne her var naaet til en ukjendt Højde, og det Verdensbillede, der har været det fælles antagne indtil Kopernikus' og Newtons Dage, her for

første Gang var fremstillet i sin ædleste, mest be-tagende Form.

Den assyrisk-babyloniske Religion er vanskelig at følge tilbage til dens Udspring.1 Ligesom Landet var begunstiget fra Naturens Haand, saaledes blev ogsaa Aandsudviklingen fremmet ved stadige Tilskud af friske Kræfter. Omkring Aar 4000 før Kristi Fødsel synes Forholdet at. have været det, at en oprindelig Befolkning, de saakaldte Sumérer og Akkader, hvilke sidste vare bosiddende ved Eufrats og Tigris' Udløb i den persiske Havbugt, blev stærkt trængt fra Vest og Øst af fremmede Folkeslag. Fra Vest kom de sejrende Semiter. Mod Øst

laa, i den sydvestlige Del af det nuværende Persien, den ældgamle mægtige Ståt Elani. hvem Flodlandet vinkede. Selv fra Havet synes Folkesværme at være trængte ind, rimeligvis Udvandrere fra det lykkelige Arabien, hvis man ellers har Ret i paa denne Maade at fortolke det gamle Gudesagn om Fiskemennesket Oannes, der steg op fra Havet og lærte Befolkningen højere Kultur.

Under slige Forhold maatte det gaae her som saa ofte. Idet Folkene brødes om Herredømmet, bibragte de hinanden deres religiøse Begreber. Hvad der var Religion hos de Besejrede, blev Overtro, blev Mørkets Gudekreds hos Sejrherrerne. Uden at vi i det. Enkelte kunne sikkert udskille, hvad enhver har bragt, viser Summen af det Hele, den saakaldte assyrisk-babyloniske Religion, os tydeligt nok ikke en enkelt Opfattelse, men en trinvis Tankerække, en Religion i Vækst. Vi kunne her følge den gudsøgende Tanke paa et langt Stykke af dens Udviklings Vej fra Mørket til Lyset.

Det underste Lag i den assyrisk-babyloniske Religion udgjordes af Troen paa onde Aander. Muligt var dette dunkle Erindringer fra Semiternes egen Barndom. Snarere var det tillige Hovedreligionen hos LandetsDe besjælede Himmellegemer.

tidligere Befolkning, Akkaderne og Sumérerne, der nu gød glemte Rædsler i Sejrherrernes Tankegang. Vist er det, at Troen paa onde Aander var overordentlig udhredt hos Assyrer og Babylonier, og et Utal af Besværgelses-Formularer i Gang.1 Ovenover denne Tro laa Troen paa de besjælede Himmellegemer. Her falder det endnu vanskeligere at sondre mellem, hvad der oprindelig tilhørte hvert enkelt Folk. Akkaderne havde allerede begyndt at hæve sig til denne Tro, som Landets Naturforhold saa stærkt begunstigede, og Semiterne delte den, da de stødte sammen. De mødtes da her paa fælles Grund. Med Føje er derfor i Kileskrift Skrifttegnet for „Gud" en Stjerne. Og svarende til Landets Natur fik i den fælles Religion Nattens Himmellegeme, Maanen, en fremtrædende Plads. I Modsætning til de Heste andre Folks Forestillinger herom blev dens Guddom „Sin" en Gud og 'ikke en Gudinde. Delt, som Maanen antoges at være, i en lys og en mørk Halvdel, blev den ganske naturligt Gud for Liv og Død. Betydningsfulde Guddomme blev ogsaa de fem Planeter, der syne saa stærkt paa Mesopotamiens Nattehimmel. Jupiter indoptog i sig endog Babylons ældgamle Hovedgud (Merodakh), og Venus (Istar eller Astarte) blev en Gudinde, hvis Ry bredte sig til alle semitiske Egne.

Ovenover denne Tro paa Himmelguderne foregik der endelig endnu en Dannelse. Den ytrede sig dels i den ogsaa andensteds fra saa vel kjendte Tilbøjelighed til at dele videre og skabe bestandigt liere Guder for hver ny Side af Natur eller Menneskeliv, man blev vår. Dels ytrede den sig i en ejendommelig Lyst lil at samle Guddommene i Grupper paa tre, der dannede en Slags Enhed. Det egentlige Fremskridts Mærke prægede dog kun den Trang, der søgte dybere end begge hine, og bag ved alle de mange Guder stræbte at finde den højeste, ene Gud, Ophavet til Alt. Ivrigt syslede Tanken med Forestillingen om en usynlig Gud. der havde skabt Verden, men atter paa Grund af

2*Præsternes Himmelkundskab.

Menneskets Ondskab delvis tilintetgjort sit Værk ved en stor Vandflod.

Under Forhold som disse kom meget til at beroe paa, i hvilken Retning den inderste Drift hos Folkets aandelige Førere, Præsteskabet gik. Betingelserne vare jo tilstede for slutteligt at naae til ren Monotheisme, Troen paa den ene, evige, almægtige Gud. Men selve Præsteskabets Forudsætninger pegede i anden Retning. I umindelige Tider havde Præsternes Styrke i disse Egne netop ligget i den skarpe Iagttagelse. Ad denne Vej vare de naaede til storartede Resultater. Og denne deres Styrke blev nu, som saa ofte, hæmmende for Udviklingen. Paa det afgørende Punkt svingede de til Siden, de mægtede ikke at ofre for et usynligt Væsen Aarhundreders sikre Iagttagelser, for en almægtig Gud selve Verdensbygningens Soliditet. Deres Religion endte i Astronomi.

For at forstaa denne besynderlige Udvikling maa det erindres, at hos alle Folk, der troede paa de besjælede Himmellegemer, have Præsterne maattet være sljernekyndige. De skulde jo i Embeds Medfør ikke blot holde Øje med Guderne, betjene dem og agte paa deres Vink, de maatte tillige kunne nøjagtig bestemme Festtiderne. Deres

Visdom var i egentligste Forstand Himmel kundskab. Men i nordlige Lande, hvor Vejrliget ofte hindrede Iagttagelser, tog man det næppe saa nøje. Julen f. Ex. fejredes af Nordboerne vistnok ofte først sent, naar man var ganske sikker paa, at Dagene atter toge til. Anderledes derimod i Egnene om Eufrat og Tigris. Her vare Iagttagelses-Forholdene næsten altid gunstige, og Præsterne havde derfor i Aartusinder med Iver lagt sig efter Astronomi. Paa dette Omraade ere vi heller ikke i Stand til at opdage noget Spor af Strid mellem Landets Erobrere. Videnskabens Resultater synes at være gaaede fredeligt i Arv fra Folk til Folk og Akkadernes Præstekundskab voxet videre hos Kaldæerne. Tempelbygningens Form er et Sindbillede paa denne fredelige Udvexling. Alle-Tempelbygninger i Bjergform. Babelstaarnet. 21

rede hos Akkaderne vide vi, at Templerne hyggedes som store Firkanter, stablede ovenpaa. hinanden, med Vægtergang om hver, og med Bolig for Guden i den øverste, mindste Firkant. „Thi Gudernes egentlige Hjem er i Bjergene mod Øst", og de stige kun ned til de højeste Steder af Jorden.1 Synes denne Tankegang og tilsvarende Bjerg-Bygningsform at skrive sig fra Akkadernes Fjender mod Øst, Bjergbeboerne i Elam. saa bredte den sig atter videre til Semiterne. Paa Herodots Tid var Bels Templet i Babylon bygget ganske paa samme Vis. Og her som hist iagttog talrige Præster fra Vægtergangene den funklende Stjernehimmel. Den gamle eventyrlige Beretning om „Babels-taarnet" vinder herved i Forstaaelse: Det skulde endrægtigt samle alle Folk og række op til selve Himlen.2

Oldtidens Grækere og Romere omtalte Kaldæernes Stjernekundskab med største Beundring. Man paastod at den Skik. at iagttage Himmellegemernes Gang. først var opstaaet i disse Egne, og man nævnede en fabelagtig Aarrække — 470,000 ja. 720,000 Aar — som det Tidsrum, hvori Observationer her havde fundet Sted.'1 Blandt videnskabelige Resultater, naaede af Kaldæerne, anførtes Kendskaben til Dyrekredsen, det er de tolv Stjernebilleder Himmelen rundt, gennem hvilke Maanen bevæger sig i Løbet af en Maaned, Solen i Løbet af et Aar. Fremdeles den nøjagtige Bestemmelse af Aarets Længde, dettes Inddeling i tolv Maaneder og atter Dagens Inddeling i tolv Timer.4 Som Hjælpemidler havde de benyttet dels den saakaldte „Gnomon", en lodret oprejst Stang, hvis Skygge maaltes, dels Uhre. Disse var oprindelig blot Solskiver, der havde den Ulempe, at Timens Længde vexlede efter Aars-tiden; men senere havde man opfundet en egen Art Vanduhre, hvor der fra en Beholder med ensartet Tilløb og Vandstand udløb en jævn Vandstraale, saa at Tiden nøjagtig kunde maales.

Nutiden er paa en uventet Maade bleven sat i22

Kaldæernes Stjernekundskab.

Stand til at bedømme disse Meddelelser, idet man har fundet Optegnelser fra Kaldæerne og Akkaderne selv, ganske rigtigt som Oldtiden angav, indridsede paa brændte Lertavler. Særlig Interesse har med Rette 70 Tavler vakt, en Rest af Kong Sargon i Agane's Bogsamling fra det 16de Aarhundrede før Kristi Fødsel. Som disse nu foreligge, tydede af Franskmanden Op-pert' og Englænderen Sayce,-' kaste de nyt Lys over Forholdene.

Det fremgaar heraf, at Babyloniernes gamle Ry ikke var ubegrundet. Deres Iagttagelser gaae overordentlig langt tilbage i Tiden og ere anstillede og benyttede med største Dygtighed. Som rimeligt var, ansaa de Maanen for det vigtigste Himmellegeme. Den omtales ogsaa i deres Skabelses-Historie som bleven til før Solen,3 og efter Maanen inddelte de Aaret. Dette regnedes for 360 Dage, heraf Cirkelens Inddeling i 360 Grader, en Grad for hver Dag i Aaret. Et Aar bestod altsaa af tolv Maaneder, hver paa 30 Dage. Derfor er ogsaa Kileskrift-Tegnet for Maanen - XXX. efter Tallet paa Maanedens Dage. Ulempen ved, at et sligt Maaneaar ikke passede ind i Solaaret, da jo Solens Omløbstid er 365'/.i Døgn. undgik de snildt ved hvert sjette Aar at tilføje en Skudmaaned, og hvert 124de Aar en dobbelt Skudmaaned. Saaledes vedblev Maanen at hævde sit Herredømme i Tidsind-delingen, uden at Forholdet til Aarstiderne derfor forrykkedes.

Almanakker fra en senere Tid, ligeledes fundne i vore Dage, godtgøre den Omhu, hvormed de vedblivende behandlede Maanen som Tidsbestemmeren. De lod nu hver enkelt Maaned nøjagtigt svare til Maanens virkelige Omløbstid, og nøjedes ikke med, som f. Ex. Grækerne, blot gennemsnitligt at sætte denne til 291 Døgn. Men da den Hastighed, hvormed Maanen bevæger sig. er forskellig til Aarets forskellige Tider, blev Følgen heraf, at de maatte forud beregne hvor lang Tid der liver Gang vilde hengaae mellem MaanensKaldæernes Verdensbiller).

Forsvinden og Nytændt. Denne Afstand er i Almanakkerne angiven paa Decimalbrøk af Time nøjagtigt og vexler mellem 19 og 50 Timer. Derom anstillede Undersøgelser i den nyeste Tid have godtgjort, at selv hvor disse Opgivelser tage sig ud som urigtige, have de i Virkeligheden svaret til, naar Nytændt maatte vise sig i Babelstaarnets Synskreds, og Maaneden altsaa_ skulde begynde over det ganske Land.1

Det Billede af hele Verdensbygningen,: som Kal-dæerne dannede sig. maa ifølge Sagens Natur have været Udvikling underkastet. 1 sine almindelige Træk svarede det til, hvad vi kende fra saa mange Oldtids Folk: Perser, Babylonier, Jøder og Ægypter. Verden udgjorde en hvælvet Hal. Det faste Loft dannedes af Himlen, oven over hvilken Regnens Vande laa; naar et Gitter droges fra, strømmede Regnen ned. Paa Himlens indre Side vare Stjernerne sat fast. Under disse bevægede sig Dagens og Nattens de to store Lys tilligemed de fem mindre. Jorden var trindtom omgiven af Vand. Den dannede dog ikke en flad Skive, men den højnede sig op efter, thi under den var der en mørk Hule [Hølle, Helvede], Underverdenen, de Dødes Opholdssted.2 Dette Billede er jo det, der naturligt paatrænger sig. og det veg som bekendt ikke for Alvor fra den almindelige Bevidsthed, førend Jordomsejlinger omtrent 1500 Aar efter Kristus tvang til at antage, hvad enkelte Fremskredne alt tidligere havde ymtet om, at Jorden var en Kugle.

Men det gamle Billed med Himlen som Loft, Jorden som Gulv og Underverdenens Kælder var i Virkeligheden ikke et og samme. Ligesom det selv var møjsommeligt tilkæmpet, det klare, simple Svar paa Aar-tusinders frygtsomme Søgen, saaledes stillede det selv igen nye Spørgsmaal og tog sig forskelligt ud alt efter Svaret. Man var kommen til foreløbig Ro med Hensyn til Himmelguderne, Verden var en festsmykket Sal, hvor de lyste som Kærter. Men havde Nogen da tændt dem? Eller lyste de af egen Vilje?24

Kaldæernes Skabelseshistorie.

Kaldæerne prøvede sig frem ad begge Veje. Det Hele blev ligesom mindre ved Tanken om, at en Gud havde skabt det. Heller ikke vovede de at tænke Tanken om en Skabelse fuldt ud. Himlen, Jorden og Afgrunden dannedes vel af en Gud. Men „Vandene" vare forud. De stod som et uforklaret Oprindeligt, ligesom senere Grækerne tænkte sig Alt opstaaet at Oceanet, og Jøderne udtrykte sig: „Elohims Aande svævede over Vandene." For disses Vedkommende indskrænkede Merodakh's — eller efter Andre: Bels — Virksomhed sig til, at han skilte dem ad og sondrede dem i to, dem over Hvælvingen (Begnhavet) og dem under Hvælvingen (Verdenshavet).1

Kaldæernes Skabelseshistorie er nedskreven paa syv Lertavler. Paa den femte Lertavle hedder det: „Han fastsatte den syvende Dag til en Helligdag og bød, at man paa den skulde hvile fra alt Arbejde." Hvorfor netop syv? Jo, uformærkt lyste Planeternes hellige Syvtal gennem Skabelsesværket. Og uformærkt paatrykte de hele Tankegangen sit Præg. Vi staae her ved det afgørende Vendepunkt i denne, hvor Planeterne for første Gang gav den menneskelige Tænkning et Stød, hvis Virkning skulde holde sig i Aartusinder. Anden Gang gentog det Samme sig, da Kopernikus, ledet netop af Hensyn til Planeternes Baner, grundlagde det Verdenssyn, der er Nutidens.

Thi Tanken om en skabt Verden kunde endnu til Nød forliges med Solen og Maanen i deres regelmæssige Gang. De vare i saa Fald ikke længer, som hidtil antaget, selv levende Væsener og Guddomme, men kun Lamper tændte af den ene mægtige Gud og bestemte til ved Dag og ved Nat paa engang fastsat Vis at bevæge sig hen under Kuppelen. Men de andre fem Planeter! Man behøvede ikke at være Kaldæer paa Babelstaarnet for at have undret sig over dem. Enhver, der paa en Karavanrejse havde fulgt dem et Par Nætter igennem med Øjet; enhver, der blot søvnløs af og til havde søgt. at aflæse Tiden paa NattensPlaneiernes Bevægelser.

eneste Uhr, den stjernesaaede Hvælving, maatte være hleven opmærksom paa deres besynderlige Lys og Gang. De lyste ikke ens, men snart stærkt, snart mat, og helt forskelligt l'ra andre Stjerner: rodligt, grønligt, blaa-ligt. Og deres Gang skred nu hurligt, nu langsomt, nu imod Strømmen, nu paa Skraa, stundom blev de ganske borte.

De maatte synes uforklarlige ikke blot for den ukyndige Iagttager, men i endnu højere Grad for selv den kyndigste Kaldæer. Thi om end deres Omløbstid muligt kunde beregnes, saa spottede deres Baner enhver mathematisk Figur. Disse vildsomme Veje kunde kun forklares paa én Maade: som Udtryk for det Vilkaarlige. Ytringer af selvstændigt Liv. I Planeternes Baner laa det astronomiske Bevis for, at Himmellegemerne vare besjælede. Verden var ikke mere end skabt, den var selve det Guddommelige i levende Virksomhed.1

Hvor udvidede og klarede sig ikke Alt ud fra dette Synspunkt! Verden blev til en uhyre Højsal, hvor den guddommelige Kraft, den guddommelige Vilje bestandigt virkede fra oven nedefter. Underst laa de fire Elementers Verden. I umaalelig Afstand herfra bevægede sig Maanen og de sex andre Planeter hver i sin gennemsigtige Himmel. Øverst endelig drejede sig den uigennemsigtige Himmel-Hvælving, hvor „Stjernebillederne ere sat fast i Figurer, der ligne Dyrs" (Tavle V. Vers 2). Titsyneladende havde disse Bevægelser intet med hinanden at gøre, og dog var det den igennem dem, fra oven strømmende, Kraft, der satte Elementernes Verden i Røre. Viste ikke daglig Erfaring, hvorledes denne Stjernes Opgang varslede Sommer, hines Vinter, Storm, Tørke osv.? Hvad der foregaaer paa Jorden afspejler, gengiver da kun de guddommelige Himmellegemers G^ng og den guddommelige Vilje. Men deres Virkemaade er forskellig. Sol og Maane spinde i deres regelmæssige Baner ligesom de faste Traade paa langs og tværs; de fem andre virke det Vexlende, det tilsyneladende Tilfældige. Alle26

syv i Forening spinde de ved deres Gang over Himlen Skæbnens Traade, lydløst væve de Jordlivets Mønster. Af dem afhænger ikke blot Sommer og Vinter, Regn og Tørke, men hvert enkelt levende Væsens Liv og Død. dets Udseende, Anlæg, Forhold og Tilskikkelser; saaledes som de ved deres Stillinger i Fødselsstunden have bestemt det, saaledes bliver det, saaledes lever det. Aldrig gentage de alle en og samme Stilling indbyrdes. Derfor er heller aldrig to Aar, to Dage, to Mennesker, to Blade ganske ens.

I dette ejendommelige Livssyn naaede Kaldæernes Tankegang sin højeste Form. Fra een Side seet var det kun Astronomi forvandlet til Religion: men samtidigt ejede det ifølge sin Afstamning Smidighed nok til at slutte sig til enhver Form for Tro, enten paa mange Guder, paa een Gud, eller paa en blot Naturorden. Den kaldæiske Betragtningsmaade blev derlor lidt efter lidt den herskende overalt, og den maatte være uovervindelig, saalænge Forudsætningerne for dens Sandhed henstod uforrykkede. Dens Herredømme holdt sig til omkring Aar 1600 efter Kristi Fødsel. Den virkede ved sin egen Storhed og Sandsynlighed. Men hvor det skortede paa Sans herfor, besad den en Trylle-kvist i sin Haand, der sikrede den Sejren. Thi den medførte Stjernetydning.

Det laa nemlig ganske nær at slutte som saa: Fremkaldes alle Bevægelser i de fire Elementers Verden ved Planeternes Gang, saa lader alt, hvad der foregaaer og skal foregaae hernede sig ogsaa af den Kyndige aflæse i selve Planeternes Gang. Denne Slutning var klar og uigendrivelig. Hermed var den Videnskab og Kunst grundlagt, der i Aartusinder Jorden over har fængslet Alles Opmærksomhed og gjaeldt for den højeste menneskelige.

Et var, at Alt maatte kunne aflæses i Stjernerne, et Andet, hvorvidt man selv var istand dertil. Kal-dæerne bestræbte sig redeligt for at naae denne høje Kundskab. I det, der nu foreligger os fra hin Tid, synes en bestemt Fremadskriden at kunne spores, hvor dels Varslerne mere og mere hentedes alene fra. Planeterne, dels disses Stillinger paa Himlen fik Overvægt som Tegn fremfor deres blotte Farve og andet Lignende. I nder denne uafbrudte Iagttagelse af Planeterne gik naturligvis ogsaa den astronomiske Kundskab til dem fremad. Man opdagede ikke blot .Jupiters Drabanter, der i Sydasien lade sig see med det blotte Øje, men endogsaa Saturns, som kun ere synlige for det væbnede Øje.' Man bestemte Jupiters Omløbstid næsten rigtigt til tolv Aar. og naaede til at kende den rette Rækkefølge for Planeterne i deres Afstand fra Jorden: Maanen, Meikur, Venus, Solen. Mars, Jupiter og Saturn. i hvilken Rækkefølge jo blot Solen indtog Jordens virkelige Plads.

Den første uvilkaarlige Følge af Stjernetydningen maatte blive en ny Tidsinddeling efter Planeternes Antal. Det

laa nemlig saa overordentligt nær, naar man vilde søge at bestemme disses Indvirkning paa den menneskelige Skæbne, at tænke sig hver af dem virkende paa sin Dag Saaledes opstod. der en ny Slags Uge. paa svv Dage, blot til astrologisk Brug. Men jo mere Troen paa Stjernetydningen vandt i Styrke og Udbredelse, des mere maatte denne Planetuge brænde igennem den borgerlige Tidsregning og tilsidst ganske fortrænge den.

Den oprindelige Tidsinddeling hos Assyrer og Babylonier havde som hos andre Folk svaret til Finger-tallet, endda i sin simpleste Form. Man talte Dagene fem ad Gangen. Af saadanne „Fingeruger" var der tre imellem Fuldmaane og slukt Maane og atter tre imellem slukt Maane og Fuldmaane. Den første af disse Uger var viet til Guden Anu, den anden til Guden Hea, den sidste til Bel. og saaledes videre for-28

fra.1 en Inddelingsmaade, hvis simple Naturlighed vidner om dens høje Ælde.

Men i denne Tidsdeling bragte Planeternes hellige Syvtal Forstyrrelse. Kaldæernes religiøse Skrifter viser os Forstyrrelsen og Omdannelsen i fuld Gang. I Fortællingen om Verdens Skabelse hedder det saaledes: „Han satte Maanen til at herske om Natten osv. Paa den syvende Dag satte han en Helligdag, og bød at hvile paa den fra alt Arbejde. Derpaa opstod Solen i Himlens Horisont" osv. - Indstiftelsen af den syv Dages Uge henlægges altsaa her til Verdens Begyndelse, mellem Maanens og Solens Tilblivelse. I den kal-dæiske Beretning om Syndfloden spiller Syvtallet ligeledes en fremtrædende Rolle: Der er syv Afsnit i Arkens Bygning, syv Gange prøves Fartøjet; i syv Dage varer Regnen, efter syv Dage gaae de Frelste ud, Offeret tillaves af syv, og de syv store Guder samles om Alteret.3

Paa Kong Sargons Tid (o. 1600 A. f. Kr.) synes endnu begge Tidsinddelinger — „Fingerugen" og Planelugen — at have trivedes Side om Side, hin til Hverdags Regning, denne til Festbrug og Stjernetydning. Men sligt kunde ikke gaae i Længden. Mere og mere regnede man efter Festdagene. Syvtallet sejrede tilsidst baade hvad Dage, Uger. Maaneder og Aar angik, idet ogsaa hver 7de og 49de af disse bleve hellige.'

Med samme Kraft, hvormed det hellige Syvtal og Planetugen trængte igennem, maatte ogsaa de enkelte Dages Betydning gøre sig gældende. Det var jo Stjernetydningen. der besjælede begge Former for Tankegang. Naar hver enkelt Dag var behersket af sin Planet, maatte det jo være om at. gøre at faa. Sikkerhed for, hvilken Dag og hvilken Planet der hørte sammen, thi herpaa beroede al Forudsigelse. At der har fundet nogen Vaklen Sled, førend Planetdagenes Følgeorden blev afgjort, er rimeligt nok. Vi ere imidlertid ikke i Stand til at følge Udviklingen i deris enkelte Afsnit.Planetdage.

Vi kende kun Slutnings-Resultatet saaledes som det endelig fastsloges — og som det endnu den Dag i Dag staaer fast i vor Tids Benævnelser.

Thi som bekendt — eller rettere: som i Reglen glemt og efter Evne tilsløret — ere nemlig de europæiske Navne paa Ugedagene forhærdede Rester af Oldtidens Stjernetydning. Solens Dag (Sontag, Sunday. Søndag), Maanens Dag (Mandag), Mars' eller Tyrs Dag (mardi, Tirsdag), Merkurs eller Odins Dag (mercredi. Onsdag), Jupiters eller Thors Dag (jeudi, Torsdag), Venus' eller Frejas Dag (vendredi, Fredag), Saturns Dag (Saturday). angive tydeligt nok Rækkefølgen indenfor Planetugens syv Dage, saaledes som Stjernetydningen endelig fastslog den.

Hvorfor valgte man just denne Orden? Det skulde s\aies at maatte have ligget nær, naar man, som Kal-dæerne kendte Planeternes virkelige Rækkefølge fra Jorden: — Maanen, Merkur, Venus, (Solen), Mars, Jupiter og Saturn — da ogsaa at ordne Dagene paa samme Vis. Men man indskrænkede sig til blot at lade Saturnsdag (Løverdag) være den sidste og anbragte iøvrigt Resten tilsyneladenne hulter til bulter. Grunden kan næppe have været, at den valgte Orden skrev sig fra en ældre Tid, hvor man fejlagtig antog denne for den naturlige. Thi af alle de os bekendte gamle Angivelser af Planeternes Orden svarer ingen til den ved Ugedagene fulgte.1 Man kunde gætte paa, at Planetdagene vare ordnede efter Værdien af de Metaller, hvortil de svarede. Thi Solen betød fra gammel Tid Guld. Maanen Sølv, Mars Jern, Jupiter Tin, Saturn Bly.- Eller at de vare ordnede efter Farverne. Thi meget tidligt havde man stillet Planeterne i Forhold til Regnbuens syv Farver og, om end men Afvigelser i de

forskellige Egne, betegnet f. Ex. Venus gærne som hvid eller grøn, Jupiter som purpurrød og Saturn som sort. Murene om Ekbatana vare ifølge Herodot3 syv i Tal, den ene højere end de; anden, Tmderne paa den yderste hvide, paa den30

Planetdagenes Rækkefølge.

næste sorte, saa purpurrøde, blaa, lyserøde, forsølvede og forgyldte. Kaldæernes Templer og Observatorier vare delte i syv Stokværk, mindre og mindre opefter, hvert malet med sin Farve.

En sindrig Forklaring paa Dagenes Rækkefølge giver den græske Historieskriver Dio Cassius.1 Ifølge ham vare Kravene til nøjagtig Bestemmelse af. hvilken Planet der i Fødselsøjeblikket var den herskende, efter Haanden stegne saa stærkt, at Stjernetyderne ikke nøjedes med paa gammeldags Vis at henføre et helt Døgn til hver enkelt, men lod hver Time i Døgnet være bestemt af sin Planet. Efter den Planet, der herskede i Døgnets første Time, kaldtes saa Dagen, og denne Dag-Planets Virkning enten forstærkedes eller svækkedes ved den Planets Magt, i hvis Time den omspurgte Fødsel indtraf. Regnede man nu Planeterne i deres Orden fra Himlen nedefter mod Jorden, saa fulgte de jo saaledes: Saturn. Jupiter. Mars, Solen, Venus, Merkur, Maanen. Den første Time paa Helligdagen (Løverdagen) blev altsaa Saturns. Og talte man saa videre Rækken ned, en Time til hver Planet, blev den 25de Time Solens (Søndag); den næste 25de Time Maanens (Mandag), saa Mars' (Tirsdag), Merkurs (Onsdag), Jupiters (Torsdag), Venus' (Fredag) og atter Salurns (Løverdag) og saaledes fremdeles.

En sidste Forklaring endelig, der heller ikke lyder usandsynlig, er den, at man er gaaet frem paa følgende Vis: De syv Planeter tegnedes i deres rette Følgeorden og i lige Afstand fra hinanden om Randen af en Cirkel. Drog man derpaa fra Saturn som Udgangspunkt — i Henhold til det musikalske Toneinterval, der kaldes „dia tessaron", Kvarten — en Streg til den fjerde efterfølgende i Rækken, saa ramte man Solen (Søndag), og blev man saaledes ved, ramte man videre Maanen (Mandag), Mars (Tirsdag), Merkur (Onsdag) Jupiter (Torsdag), Venus (Fredag) indtil man endte igen i Udgangspunktet. Saturn. Samtidigt havde man, som omstaaende Figur viser, ved disse forskellige Træk31 Planetdagenes Rækkefølge.

tegnet den helligste af alle Figurer; en i en Sol indskreven syvoddet Stjerne,' det mathematiske Udtryk for de musikalske Toneintervaller.2

En anden Mærkelighed ved Planetdagenes Rækkefølge falder maaske Nutiden mindre i Øjnene, men er i og for sig besynderlig nok: Man gjorde Hviledagen, Helligdagen, til en ulykkelig Dag, idet man lod den beherskes af den ulykkebringende Planet, Saturn. I dette Træk afspejler sig en religiøs Opfattelse. Assyrer og Babylonier troede ikke paa Udødelighed: og deres øverste Gud, der havde indstiftet Hviledagen, var en stræng Herre. Hans Helligdag var da ikke saa meget den glade Hvile fra Ugens Slid, som selve Ugens Undergang, den Hviledag, der ligesom Døden ubønhørligt, paatvang sig Alt. Med Rette svarede Planeten Saturn til Bly og det Sorte.

Det Samme kommer igen i den vistnok fra disse Egne stammende græske Mythe om Kronos (Saturn). Uforstaaeligt for Grækerne, der regnede med Dekader (ti Dage), hed det om denne Søn af Himmel og Jord, at han havde slugt sine sex Børn. Tanken bliver først32 Stjernetydningens Afsnit i Menneskehedens Udvikling.

klar, naar det erindres, at Kronos, Hviledagen, dannede l gens Afslutning og saaledes fortærede Planetugens sex förste Dage.

Med Stjernetydningen var et nyt og stort Afsnit af Menneskehedens Udvikling indviet, det næstsidste vi kende. Hvor betydningsfuldt og dybtgaaende dette blev, sees bedst af, at Stjernetydningen har formaaet, hvad ingen Religion hidtil har mægtet, at besejre alle Jordens kultiverede Folk. Overalt, hvor den holdt sit Sejrstog, mærkede den de Overvundne med sit hellige Syvtal. Den uhaandtérlige Planetuge med dens forvredne Planetrække er for Øjeblikket kendt Verden over. Hvor kort Tid der endnu kun er forløbet siden Stjernetydningens store Afsnit, viser sig tydeligt i. at end ikke Evropa endnu har formaaet at fjerne dens Mærke. Forgæves søgte den store franske Revolution at afryste Planetugen og genindføre den oprindelige og simple Tideling. Det blev ved det Gamle. En Kaldæerdreng vilde endnu strax kunne finde sig til Rette i de evropæiske Ugedage.

Det er altsaa indenfor Rammen af Stjernetydningens store Afsnit, at vi maa søge en Hovedkilde til den

Belysning, der ogsaa i det 16de Aarhundrede efter vor Tidsregning laa over Livet. Men hermed er i Virkeligheden endnu kun lidet angivet. Vi vide blot, at den Skueplads, hvor Livet opførtes, ifølge Kaldæernes Opfattelse var et Rum med Kælder for neden, Loft for oven. hvorfra syv store Øjne stirrede ned paa de Optrædende, beherskede dem, ledte dem som Marionetdukker. Man kunde ikke komme ud, thi ingen Dør førte ud. For Kaldæerne kun en lydløs Lem ned til den sorte Kælder, naar Livet var udspillet.

Men disse syv Øjne, der stirrede ned, mente ikkePerserne.

alle Mennesket vel. Der var onde Øjne deriblandt, »ulykkebringende, særlig den skumle Saturns. Kunde da en Lysets Gud ville virke Skade? Hvorfor voldte de Ulykker? Kaldæerne formaaede ikke at klare dette. Derfor blev deres Religiøsitet blot slavisk Underkastelse, deres sidste Forklaring kun sky Rædsel. Thi en lunefuld østerlandsk Tyran var enhver af disse Guder, den bedste ikke undtagen. Solen kunde flamme Brand, Maanen vende Dødssiden til, Astartes vilde Lyst virke Væmmelse og Vanvid. Her var al indre Forstaaelse udelukket. Her var kun Et at gøre: med tilhyllet Hoved at kaste sig i. Støvet.

Medens Kaldæerne maatte standse her og blive staaende ved Modsigelsen, havde et Nabofolk ad anden Vej søgt at finde Forklaringen. Det var Perserne,1 en Gren af den indoeuropæiske Stamme, der var havnet som bosiddende i Irans Højland,

Her var Vejrliget langt mere barskt end paa Mesopotamiens Slette, en stærkere Spænding mellem Sommer og Vinter, mellem den klare Dag og den mørke, stormfulde Nat. Men til enhver Tid og i alskens Vejr maatte man færdes ude for at røgte Kvæget, tvinge den tvære Jord frugtbar, sikre Afgrøden. Man vænnedes da til Fare, blev virksom og raadsnar. Og under alt dette ikke blot brunedes Kinden, hærdedes Senen og Blikket blev skarpt i den klare Bjergluft, men der spirede en egen Folkeart op, kæk, brav og selvstændig, der ikke følte sig som Nogens Træl, end ikke Guds, men var villig til at tage et ærligt Tag i med for at hjælpe ham og fremme hans Vilje.

I sædelig Henseende stod Perserne højt. Dette havde givet sig et betegnende Udslag i Udviklingen af deres religiøse Forestillinger, Fra Troen paa de besjælede Himmellegemer — blandt hvilke ifølge Landets Natur Solen var den ypperste, derefter Maanen og Sirius, den Stjerne, der varslede Regn — havde man efterhaanden hævet sig til i Solens Gud, Mithra, at see Retfærdighedens, Troskabens og Sandhedens

Gud. Sanddruhed var jo netop den Dyd, der agtedes højest af Perserne. Jævnsides hermed dyrkede man ogsaa de fire Elementer: Ilden, Jorden, tildels Luften, men især Vandet, det frugtbargørende Vand. En Mængde Bonner og Forskrifter gik ud paa at bevare dem ubesmittede.

Sit. højeste Udtryk naaede dog det persiske Livssyn hos Reformatoren Zoroaster eller Zarathustra. Grundspørgsmaalet om Forholdet mellem Lys og Mørke løstes af ham i dyb Overensstemmelse med Folkets og Landets Natur. Han opstillede Døgnet som Livets Forklaring. Lyset er godt, Mørket er ondt. Men hvorfor ere de da bestandig forenede i Døgnet, følge hinanden som Dag og Nat? Hvorfor overvinder Lyset ikke engang for alle Mørket og fremkalder en evig Dag? Hemmeligheden er, at de nærme sig hinanden i Styrke. Thi Lysets Gud, Auramazda, (Ormuzd), er vel evig, alvidende og saare stærk, men ikke almægtig. Derfor trænger han til Menneskets Hjælp i den langvarige Kamp mod Mørkefs Gud, Ahriman. Livets Saga er følgende:

Da Lysets Gud ifølge sin Alvidenhed vidste, baade at Mørkels Gud er til og, hvad Udfaldet af en Kamp imellem dem engang vilde blive, tilbød han i Tidernes Morgen Ahriman Forlig, hvis denne vilde tilbede ham og staae hans Skabninger bi. Til Løn skulde Ahriman selv faae Udødelighed. Men Mørkets Gud troede i sin Vankundighed, at dette Tilbud skete af Svaghed, han afslog det, og Kampen begyndte.

I det første Sammenstød var Lysets Gud den sejrrige. For at fremme Kampens Udfald og paaskynde den endelige Sejr skabte han da Verden. I Begyndelsen herskede i denne en lykkelig Paradistilstand; thi Djævlen laa lammet og daadløs af Rædsel. „Mennesker og Dyr vare udødelige: søm femtenaarige vandrede en og hver, Fader og Søn;

hverken Planter eller Vandløb udtørredes; Kulde og Hede, Sygdom, Død og Ulydighed kendtes ikke." Under slige lykkelige Forhold blev Pladsen snart for ringe for Menneskene og deres Hjorde. ,.DaLivets Historie. Menneskets Opgave.

sagde det ypperste Menneske til Jorden: ,.Kære, udvid dig, at du kan bære end mere Kvæg og Mennesker!" Og Jorden udvidede sig, saa at den kunde rumme den voxende Mængde, og dette gentog sig efter Aarhun-dreders Forløb endnu engang. Endelig kom Slutningen paa Paradistilstanden, idet Djævlene lik vakt deres Herre Ahriman til Handling. „Sinfloden" indtraadte, hvorved Alt druknede paa det ypperste Menneske nær og den Del af Skabningen, han paa Ormuzds Befaling reddede ind i en dertil bygt Kvægfold. Men Ahriman udgød sin Urenhed og Fordærvelse over Naturen, „saa at nyttigt og skadeligt, rent og urent nu er blandet i denne".

Hermed begyndte den anden Verdensalder, Menneskets Daadtid, Kamptid. Opgaven er at hjælpe Lysets Gud i Striden mod Ahriman og hans Djævle. Dette udføres først ved at bekæmpe al Urenhed i sit eget Indre, saa at Sandheden her kommer til at herske: dernæst ved i det Ydre at værne de fire Elementer mod Urenhed og Besmittelse. Men endelig skal i Modsætning til Djævlens fordærvende, ødende Færd netop Livskraften styrkes. Dette skeer ved Offer til Lysets og Livets Magter, thi Ofret øger deres Kraft. Og det skeer direkte ved, at Mennesket rydder og renser det Øde og Urene i Naturen, dyrker Græs, Korn og Frugttræer. „Thi ikke er den Jord lykkelig, som længe ligger udyrket hen." „Her gaaer en fuldvoxen Pige rundt, som længe gaaer barnløs; saadanne skulle have gode Mænd." „Den, som arbejder i denne Jord med venstre Arm, med højre Arm, ham vil den bringe Rigdom som en elsket Kvinde bringer sin kære Husbond en Søn." „Den, der fodrer sine Køer godt og lever retskaffent, skal have den himmelske Løn." „Den, der dyrker Korn, øver Hellighed." Thi „naar Bygget kommer op. forfærdes Djævlene, naar Kornet groer højt, daane Djævlenes Hjerter. Naar Kornet hliver malet, jamre Djævlene, naar Hveden kommer op, slaaes Djævlene paa Flugt." Men Jordens Gaver maa ikke anvendes

med Karrighed. Den, der ikke fromt og venligt giver den Trængende, skal „nedstyrtes til Djævelens Bolig, til alle de skarpe Græs". Thi „Riget kommer fra Lysets Gud til dem, der understøtte den Fattige".

Der er altsaa et inderligt Vexelforhold mellem Lysets Gud og Mennesket. Mennesket er hans Kampfælle paa .Torden, men har selv de himmelske Kræfter behov for ikke at besejres af det Onde. Og idet det gode Menneske vinder Salighed og Udødelighed for sig, styrker han Guds Magt og kan staae ham bi i Afgørelsens Time.

Denne kommer, naar den sidste Kamp stunder til. Dette er en forfærdelig Stund. „O, Skaber! und mig Døden og und mine Kære at døe, at de ikke maa leve i hin Forfærdelsens Tid!" Naar den nærmer sig, skal Solen og Mørket vise Tegn, Maanen skifte mange Farver, Jordskælv vorde talrige, Blæst blive Storm. Savn og Angster skulle øges, Fjender mylre frem i Tusindtal og Djævlene tilintetgøre det skønne Iran. Kampens Rasen standser en Stund, og det tusindaarige Kige oprettes; men atter blusser Striden op vildere end for. Da kæmper Lysets Gud mod Ahriman, alle gode Aander og alle Fromme mod Djævlenes Hær. Tilsidst er af Fjenden kun Ahriman og Slangen tilbage. Ogsaa de synke sammen, Slangen opbrændes i smeltet Metal, og det sidste Skjul, hvori Løgnens og Mørkets Fyrste har søgt Ly, kastes i Ildens Flammer og brændes til Intet. Saa renses Helved for al Urenhed og inddrages af Lysets Gud for at udvide Verdens Enemærker. Hele Verden genfødes, og alle Dode, Mennesker og Dyr, opstaae til Liv paany. Sjælene faae deres fordums Legemer, „Solen lyser op, saa at Sjæl og Legeme kende: dette er min Fader, og dette min Moder, og min Hustru og mine Frænder. Og den. som var Mand, da han døde, skal leve videre som fyrgetyveaarig, og den, der var Barn, skal beholde de femten Aar, hver faaer sin Hustru tilbage og skal atter see sine Børn: og de om-Perserne erobre Babylon.

gaaes som her i Verden, men i Salighedens Land fødes der ikke flere Børn."

Det var denne Lære, fuld af ærlig Vilje og Bjergluft, der med Et kom Semiterne nær paa Livet, da Perserkongen Cyrus Aar 538 f. Kr. erobrede Babylon. Uvilkaarligt bøjede den semitiske Aand sig for de nye Verdensbeherskeres Tro. Læren om Djævelen, om Verdens Besmittelse, om Djævlebesættelser og om et kommende tusindaarigt Bige voxede sig nu fast ikke blot i Babylonien, men ogsaa hos det jødiske Folk, der holdtes i Fangenskab der. Gennem Jøderne vandt disse oprindelige persiske Tanker senere Indpas i Kristendommen. Men til Gengæld blændedes Perserkongen og hans Mænd af Kaldæernes storartede Himmelsyn Hvor var den gamle persiske Opfattelse tung og trang med dens Beretning om Regnsøen heroventil, hvor Sirius son) en hvid gyldenøret Hest sloges med Djævelens det sorte, skallede Øg! Hvilken Højhed og Dybde laa der ikke derimod i den vældige Kuppel med den guddommelige Himmelskrift! Ug hvor lød det ikke troligt, at Auramazda sendte Tegnbud ned til alle de Troende! Allerede Xerxes fulgtes paa sit Tog til Grækenland af Osthanes, hvis Hverv det var at læse Himlens Vilje.1 Snart horte saadanne med til Hoffets nødvendige Tilbehør, og for den almindelige Bevidsthed gled efterhaanden „Kaldæer" og den persiske „Mager" i Et.'2 Intet Under, at i senere persisk Literatur blev et af Tegnene paa den sidste Verdenskamp det, at endogsaa de syv Planeter komme i Uorden, og Merkur og Jupiter tage Magten fra de andre.3

• Babylonierne vare, som vi have seet, under deres omhyggelige Iagttagelse af Himmellegemerne naaede til nøjagtigere end noget andet Folk at kunne bestemme Tiden. Men idet de forsaae sig paa de himmelske Baner, der afgøre Tiden, endte de med at ansee Alt, hvad der foregaaer paa Jorden, som virket af Himmelbanerne, som blot Tid. I denne triste Ensformighed bragte Perserne nyt Liv ved at give Alt, hvad der38

foregaaer, Indholdsværdi. Det hører enten Lyset eller Mørket til. Lyset er det Gode, Mørket det Onde. Og der er to overordentlig mægtige Væsner til, der dele al Magt i Verden: Lysets gode Gud og Mørkets Gud, Djævelen.

Persernes Opdagelse af Forskellen mellem Godt og Ondt, Gud og Djævel, hvorved Tilværelsen deltes efter Dag og Nat, var af en dybere Betydning end Kaldæernes Stjernetydning. Paa den anden Side var denne mere umiddelbart indlysende for enhver. De to Opfattelser udfyldte egentlig ikke hinanden og indgik heller aldrig nogen inderlig Enhed, men vedblev at staae blot Side om Side. selv hvor de forenedes i samme Bevidsthed. Hvad der inderst forbandt dem var. at de begge stammede fra samme Verdensbilled: den lampe-belyste Hal med Himmelloft foroven, Kælder forneden. Men tilsammen udgjorde de de højeste Tanker, hvortil Menneskeheden endnu var naaet.

Stjernetydning og Læren om Godt og Ondt vandrede da ud fra deres Hjemsted Babylon og Persien og overvandt efterhaanden alle kultiverede Folk. Idet de to Livssyn under denne Brydning indgik de mest forskelligaretde Forbindelser med de paa hvert Sted hjeinmegroede Indtryk, fremkaldte de overalt i Forening et eget mønstret Stemningsskær over Livet. 1 dette Monster er Stjernetydningen stadigt den lettest kendelige, idet Godt og Ondt alt efter Himmelstrøgene kunne skifte fra lyst til mørkt og fra mørkt til lyst. Hos Hvidfødte er Djævelen jo sort. hos Negrene hvid.

Vi "skulle i de store Træk følge denne Udviklingsgang, ikke blot. mod Vest, men ogsaa mod Øst. Saaledes som Forbindelserne formede sig i Indien og i Kina, vise de os nemlig mere end fremmed Frodighed og Farvepragt. De lette os tillige Forstaaelsen af samme Tankesæt i spinklere Forekomst i Evropas Middelalder og det 16de Aarhundrede.Indoeuropæerne trænge ind i Forindien.

Den yderste østlige Fløj af Indoeuropæerne trængte ind i Forindien og erobrede under heftig Kamp med den tidligere Befolkning Landet om Indus og derpaa hen imod Ganges. Nærbeslægtede med Perserne og delagtige med disse i en fælles Kultur, saae de sig nu pludseligt hensatte under ganske fremmede Forhold. Det første Indtryk var blot berusende. Ingen barsk og stædig Natur, kun et Væld af Farver, Duft og Skønhed. Bugnende Frugt paa ustandselig Vækst, der straaled i Sollys. Og blev Heden for stærk, saa kom Regntidens Styrtebad. Alt var herligt afmaalt, men ligesom med større Maal end blot menneskeligt.

Saalænge Kampen endnu stod paa og den Enkeltes indre nedarvede Kuldehaardhed holdt sig, var alt godt. Men da Varmen havde mildnet og mattet. Sindene, da Daaddriften var udbrændt, Mennesket selv uformærkt forvandlet til Blomst, lagde sig et andet Skær over Omgivelserne. Nu viste al denne ubændige Frodighed en ny og forfærdende Side. Luften var Ild, Livet fortærende Flamme. Magtesløst stod Mennesket overfor Livets Brand, den ustyrlige Frugtbarhed. Som en Slange rejste Aaret sig, bed sig selv i Halen og hvirvlede rundt: ni Maaneder brændende Hede, tre Sommer-maaneder endnu værre med Tordendrøn og flammende Lyn, indtil Sveden sprang frem i Skybrudlignende Regnskyl. Tørke og Oversvømmelse, vildt fremmyl-rende Liv over det, der blomstrede nys og i et Nu var omme, Opstaaen og Undergang krystede hinanden, malede rundt som et uhyre Hjul og rev Mennesket med sig.

Hvad var Lykke under saadanne Forhold? Ikke hjerneglødende at kæmpe med i Livets Trængsel, men drømmende som Lotusblomsten i den svale Dam, der byder til Bad, at hvile i Mangotræernes Skygge, stille grublende synke hen i sig selv, løsnet fra Livet vinde Tankens Fred.

Den første Virkning af de nye Forhold paa Folkets Aandsliv var. at dets historiske Sans visnede bort.40 Indoeui'opæerne omdannes af Indiens Klima.

Dette Folk, der havde udført saa store Bedrifter, glemte sin egen Historie og har aldrig mindedes den siden. Thi hver menneskelig Daad maa her blegne ved Siden af Naturens overvældende Historie. Den skrives annalistisk for hvert enkelt Aar ad Gangen; og det ene Aar gentager kun det andet. Men Følgen er, at heller ikke Naturen bliver ret virkelig. Den er selv kun et Eventyr, blændende, forfærdende og tomt.

Ogsaa de religiøse Forestillinger formede sig efter de ændrede Forhold Troen paa de besjælede Himmellegemer indslog lidt efter lidt en hel anden Vej end hos de daadkraftige Frænder i Iran. Inderne vare ligesom Perserne naaede til det Punkt, hvor Indbildningskraften halvt undrende, halvt i Leg, opstillede nye Guder for hvert nyt Forhold. Sol og Maane iberegnet var Tallet allerede voxet til 33. Nu tørrede denne livlige Tro ind til Grublen. Dens Maal blev at finde Enheden i Alt.1

Der er tre Verdener: Himmel, Luft og Jord. I Himlen hersker Solguden, i Luften viser han sig som det glimtende Lyn, paa Jorden lader han sig til Syne, naar Offerveddet gnides, saa at det giver Flamme. Saa er da ilden Enheden af Guddommens Former. Men i Himlen hersker tillige Maaneguden. I Luften viser den sig som den frugtbargørende Regn, ved Offeret som den berusende Offerdrik. Den frugtbare Væde eida her Enheden. I god Overensstemmelse med Indiens Naturforhold naaede man altsaa til, at Ild og Væde eidet Inderste, det egentlige Væsen i alt, hvad der viser sig.

Men Ild og Væde ere jo begge tilstede i Offeret. Folgelig er da Offeret Enheden af begge, Livets Hojeste. Ad denne Vej kom man til i selve Offeret at see noget højere end Guderne. Disse bleve vel indbudne hertil, ligesom man ogsaa betænkte afdøde Forfædre med Gaver, men Offerets Virkning var uafhængig af Gudernes Gunst, det var en mystisk Handling, der, rettelig udført, virkede hvad der tilsigtedes.Enheden i Alt.

41

Hvo formaaede at udføre det rette Offer retteligt? Kun een: Præsten, Brahmanen. Ikke tilfældigt lod Sprogbrugen i denne Benævnelse det Forskellige glide i Et: „Brahman" betyder baade Præsten, den hellige Handling og Guden Brahma. Præsten var et højere Væsen, der formaaede at udrette det Vidunderlige, han havde i Offeret Guderne i sin Magt, han var selv Gud. Ad denne Vej grundlagdes den Kasteinddeling, der hers"ker den Dag i Dag i Forindien, og anviser Præsteskabet en guddommelig Særstilling. I Tidernes Løb er Offerets Hovedindhold naturligt gledet over til at blive en Gave til Præsten, og Gavmildhed mod Brahminerne den højeste Fromhed.

Offeret var Enhed af Ild og -Væde, og Præsten atter Enheden af det i Offeret Virkende. Men hvad var da atter det inderste Brahma, det sande Væsen i Brahmanen? Det var hans selvfordybende Tanke, den Synken hen i sig selv, hvorved han ophørte at være et Jeg modsat et Du, men blev til Intet, idet han blev til Et med Alt, følte den rene Værens Lys i sig.

Paa dette Punkt af LMviklingen — ved et underligt Træf netop samtidigt med, at Frænderne i Iran vaagnede til

Stordaad og under Kong Cyrus grundlagde det uhyre persiske Verdensrige — skød ogsaa den indiske Aand sit ejendommeligste Skud og grundlagde et Rige, der skulde omfatte Folkene fra Ganges Udlob til Japan. Men paa indisk Vis et blot Tankens Rige, hvor alt Virkeligt saa vidt muligt fornægtedes. Omtrent Aar 550 før Kristi Fødsel fremstod den fyrstelige Munk Gotama eller som han i Reglen kaldes med sit Hædersnavn: Buddha, „den Erkendende".1

For Buddha som for Zoroaster er Lys og Mørke, Himmel og Jord, Godt og Ondt, Virksomhed og Bo afgørende Bestemmelser. Men Forholdet er blot vendt om. Det er Lyset, Flammen, Verden, Livet, der er et Onde, det uhyre Fængsel, hvori Mennesket er kommet ind og ved Sjælevandring holdes fast. Opgaven er at slippe ud igen af den hede Stue med dens gloende42

Gulv og Loft, høre op med at være til, blive fri. Thi Livet er Lidelse. „Livet er Flamme: Kærlighedens, Hadets, Bedaarelsens Flamme. Som Yinden driver Flammen, saa at den hefter sig snart her, snart hist," saaledes drives ogsaa Sjælen fra Tilværelse til Tilværelse. Hvorledes ophæves Lidelsen, slukkes Flammen? Ved at fornægte alt Begær, lutres for Glæde og Smerte og sænke sig stille i Selvfordybelsens hellige Ro. Den højeste Salighed, Nirvana, er at være udslukt. „Som det store Hav kun er gennemtrængt af een Smag, Saltets Smag, saaledes er ogsaa her kun een Smag, Forløsningens."

Vejen, ad hvilken Udslukningen, Befrielsen fra Tilværelse og kidelse, opnaaes, er af dobbelt Art. Først og fremmest kræves indre Renhed. „Hvo, der taler og handler med urene Tanker, ham følger Lidelsen efter, som Hjulet efter Trækdyrets Fod." Ens Vandel bør da være retskaffen. Man bør overholde de fem Bud: 1) Ikke dræbe noget levende Væsen; 2) ikke forgribe sig paa fremmed Ejendom; 3) være kysk; 4) ikke tale Usandhed; 5) ikke nyde berusende Drikke. Man hor vise selvopofrende Velvilje, Medlidenhed, Barmhjertighed mod Alle.

Men denne Retskaffenhed er kun den halve Side. „Som man vadsker Haand med Haand, Fod med Fod. saaledes lutres Retskaffenhed ved Visdom og Visdom atter ved Retskaffenhed." Denne Visdom er i sin indeigte Grund Viden om Altings Endelighed, om Tilværelsens den store Lidelsernes Kæde. Først naar gennem denne Viden hvert Haab, hver Frygt, hver Lyst, hvert Begær er udbrændt og slukt, naaer man til den sande Salighed, til Nirvana. Vejen er lang. Gennem en umaalelig Række af Tilværelser maa der kæmpes. Bestandigt følger ny Fødsel paa Død, indtil endelig engang Forløsningens Maal er naaet, den luirede Viden er bleven Vished om: aldrig mere skal jeg fødes paany. Ikke ved Bøn til nogen (nid, men ved egen Videns Kraft er Sejren tilkæmpet. Derfor bøje GuderneRuddha's Livssyn. Stjernetydning i Forindien. 43

selv sig for den, der er naaet forud for dem ud af Endelighedens Verden, den Salige, der har opnaaet Nirvana.

Er Nirvana en Væren, eller er det et Intet? Eiden Salige fremdeles et Jeg? — „Den Ophøjede. Buddha, har ikke aabenbaret noget herom."

Som det vil sees, er Interessen her hverken knyttet til Gud eller til Verden. Det er blot den Forpintes Trang til atter at slippe ud af Tilværelsens Fængsel, hvor Alting syder og bobler i uafbrudt Vorden. Godhed mod Alle er kun Middel hertil, ikke Maal i og for sig. Den er ikke i sig selv noget, men kun det Negatives, mod Verdensbaalet vendte, Side. „Kærlighed er jo Flamme" for Buddha og selv en Form for Livets Lidelse. Den rette Godhed er for ham ikke Medlidenhed, men en egen Art mild Medvidenhed, der virker som en kold Haand paa en brændende Pande, lindrende Marmorkulde, hvis Værd maales ved dens Evne til ikke selv at ophedes. Det inderste Forløsende er den indadvendte Grublen, den borende Tanke, der baner sig Vej ud af Tilværelsen Tanken er ikke noget i og for sig, dens Indhold er Intet, men netop herfor formaaer den som en Boble at stige op gennem den sydende Tilværelse og brister, naar den naaer Overfladen.

I den rene Buddhisme er Stjernetydning ikke til at spore, og Persernes Lære om Gud og Djævel fordampet til, at Tilværelsen er et Onde. Anderledes for de fleste af Buddhas Tilhængere. Det laa nær for den indiske Indbildningskraft at fyre i under Tilværelsens Baal ved at udmale sig Masser af Djævle og forfærdelige Helvedpinsler. Og' allerede i de ældste Beretninger om Buddhas Liv og Lære — Buddha selv har ikke skrevet

noget — vise Stjernetydningens Spor sig, idet Planeternes hellige Syvtal er fremme. Derfor forblev han f. Ex. fire Gange syv — eller efter Andre syv (iange syv — Dage under „Erkendelsens Træ", førend han begyndte at forkynde sin Lære.1 Stjernetydningen44

Stjernetydning i Forindien. Kina.

fandt Fodfæste i den indiske Tilbøjelighed til at fornægte Naturens Realitet, betragte den som Eventyr. Var Naturen kun Symbol, blev Stjernehimlen let til Billedskrift. Jævnsides med Buddhismen trængte da Stjernetydningen igennem.

Snart var alle velstillede ivrigt i Gang med at stille Nativiteter og raadspørge Planeterne ganske efter babylonisk Monster. Kun manglede den virkelige videnskabelige Baggrund. Derfor maatte Himmelhvælvingen ogsaa fmde sig i ikke at staae mere til Troende end den Lommeudgave deraf, som enhver besad i sin egen hule Haand. 1 Haandens fine Streger stod Ens Skæbne skreven ligesaa vel som i Planeternes Baner.'

Under disse Forhold faldt det naturligt, at. den gamle indiske Tidsdeling i tre Gange fem Døgn fra Nymaane til Fuldmaane og omvendt — de „lyse" tre og de „mørke" tre — maatte vige for Stjernetydningens Inddeling. Omtrent Aar 400 efter Kristi Fødsel eider sikre Spor af, at Planetugen havde sejret i Forindien.2

Længst mod Øst laa det ældgamle Kulturland Kina. Man har tidligere antaget, at den Udvikling, der her i Aartusinder er foregaaet, har været upaa-virket af andre og altsaa viser os den mongolske Races selvstændige Fremvæxt i Kultur. I den nyeste Tid har der hævet sig Stemmer for, at de saakaldte „hundrede Familier", som omtrent Aar 2300 f. K. trængte ind i Kina fra Nordvest, grundlagde dets Civilisation og efterhaanden erobrede Landet ned til den gule Flod, skulle have været paavirkede af babylonisk Kultur, maaske ligefrem Udvandrere fra Sydvestasien, hvor just paa denne Tid saa voldsomme Omvæltninger fandt Sted.:i Hvorledes det end hermed maatte forholde sig, saa indslog tidlig Udviklingen i Kina en selvstændig Retning, svarende til Landets naturlige Forhold.

I Kina spiller ingen Aarstid eller Dagstid ellerKina. Karlsvognen.

45

enkelt Varmegrad Hovedrollen. Alt voxer ligeligt. Vaar, Sommer, Høst og Vinter følge jævnt hinanden, Aar ud og Aar ind. Det kan regne og blæse eller Himlen være skyfri ved Dag som ved Nat, Høst og Vaar, Sommer og Vinter. Kun det Uregelmæssige virker Forstyrrelse. Saaledes naar f. Ex. Regnen udebliver og for megen Solskin virker Tørke, eller omvendt alt for megen Regn bringer Floderne til at svømme over. Hvorfra stammer hele Aarets regelmæssige Gang? Selvfølgelig fra Himlen, der, som Enhver kan see, langsomt bevæger sig og lader Sol og Stjerner staae højt eller lavt alt efter Aarstiderne.

Heraf maatte fremgaae de to Hovedsandheder, der dybest udtrykke al kinesisk Tankegang: Himlen er Altings Herre. Og: det Gode er Orden.

Saa langt vor Viden rækker, var man i Kina ude over Troen paa blot Mørkets Magter og ligeledes over Troen paa de enkelte Himmellegemer som Guddomme. Tidligt maa denne sidste være vegen og have givet Plads for den mere omfattende, Troen paa den hele Himmel. Thi det ældste Himmelindtryk, som vi kende fra Kina, svarer allerede ganske til denne Tankegang. Herefter var ikke Solen paa dens skiftende Bane, men Karlsvognen, Billedet paa det himmelske Liv. Som en uhyre Pegepind stod den Aar ud og Aar ind et og samme Sted paa Himlen og anviste saavel Solen som Aarets Tider deres Plads. For fuldt at forstaae dette Himmelindtryk, maa man erindre, at Karlsvognen for 4000 Aar siden stod Nordpolen betydeligt nærmere end nu til Dags, saa at dens Stang tog sig ud som en Viser fra Hindens faste Punkt, der Aaret rundt skiftevis pegede mod de forskellige Verdenshjørner.1 Dette oprindelige Indtryk har i den Grad indbrændt sig i Folkets Bevidsthed, at det den Dag i Dag fastholdes i Kina af Lærd og Læg, skøndt Himmelforholdene paa Grund af Jævndøgnspunkternes stadige Flytning — Jordaksens Vrikken rundt i Løbet af 25,000 Aar — nu ikke længere svare hertil. 1 den gamle Fremstilling46

Karlsvognen. „De 28 Huse4'.

lied det. med Rette; „Naar den peger med Halen mod Øst, er det Vaar i den ganske Verden. Naar den peger mod Syd, er det Sommer. Naar den peger mod Vest, Høst. Og naar den peger med Halen mod Nord, er det Vinter i den ganske Verden." Nu ligger som sagt Sommeren ikke længere mod Syd eller Vinteren mod Nord. Men man læmper sig saa godt man kan efter det Gamle, der endnu ejer den sidste Rest af Sandhed: Vinter gaaer mod Nord, Sommer gaaer mod Syd.

Et andet ældgammelt Himmelindtryk i Kina er den ejendommelige „Dyrekreds". Medens Kaldæerne delte den Kreds paa Himlen, hvori Solen Aaret rundt staaer op, i tolv Stjernebilleder, et for hver Maaned, inddelte man den i Kina fra ældgammel Tid i 28 ..Huse". Denne Delingsmaade er i høj Grad ufuldkommen, idet Afstanden mellem „Husene" ikke engang er ens, men vexler mellem 30 og 1 Grad. De svv Sommerhuse omfatte saaledes 112 Døgn, medens de syv Foraarshuse kun svare til 75 Døgn. Ikke destomindre har denne Inddeling holdt sig i Kina indtil den Dag i Dag, skøndt man baade kender den kal-dæiske Inddelingsmaade og er sig dens Fortrin bevidst, (irunden hertil er uden Tvivl, at hin saa ganske svarer til det kinesiske Himmelsyn. Spor af en gammel Inddeling i 28 Huse forekomme vel ogsaa i Indien, ja helt over i Arabien,' men der kan næppe være nogen Tvivl om, at den første Tanke herom maa være opstaaet i et Land, der havde fire Aarstider og hvor disse maaltes med en Syvstjerne (Karlsvognen) og derfor naturligt atter deltes hver især i syv. Og den astronomiske Ufuldkommenhed, at Afstanden mellem Husene er forskellig, saa at de ikke due til Beregningsenhed, svarer netop til kinesiske Forhold. Det er kun en tilsyneladende Ubehjælpelighed, men i Virkeligheden et Forsøg paa at. gengive Aarstidernes ulige Varighed: Sommeren 112 Døgn, Vinteren 98, Høst 80 og Vaar 75 Døgn.2 Fra ældgammel Tid spillede iHerskerhuset „Tcheou". De to Himmel-Opsynsmænd. 47

Kina Aarstidernes Begyndelse en betydelig Rolle, idet Kejseren paa den förste Dag i hver, i storartet Optog og klædt i en til denne svarende Farve, red Aars-tiden ind.

Omkring Aar 1100 før Kristus foregik der en vigtig Forandring i Kina, idet Herskerhuset Tcheou kom til Magten. Om hertil har svaret en ny Indvandring — ,.af rødhaarede Kirgiser med iblandet arisk Blod og Kendskab til vestlig Kultur" 1 — faaer staa hen. Vist er. det, at de første kraftige Kejsere af dette Hus grundlagde en hel ny Form for Landets Styrelse, og at Kina i de 800 Aar under denne Fyrsteslægt naaede sin højeste Blomstring i Kultur.

Et mærkeligt Skrift er bevaret fra hin Tid. en Fortegnelse over samtlige Embedsmænds Pligter, vistnok forfattet af en Broder til den første af disse Kejsere. Ifølge dette var Himmel-Iagttagelsen betroet til tvende Mænd, hvis Embeder begge vare arvelige.2 Den første havde at holde Tidsregningen i Orden. Da man delte Tiden i Afsnit paa ti Dage og derhos anslog Jupiters Omløbstid til tolv Aar, lød hans Pligter saaledes: Han har at gøre med de tolv Aar, de tolv Maaneder, de ti Dage. de tolv Timer og de 28 Stjerners Stilling. Han iagttager Solen, naar Dagene er længst og naar de ere kortest, lian iagttager Maanen ved Foraars- og Efteraarsjævndøgn for at bestemme de fire Aarstider. Den anden Embedsmand skulde passe paa alle de himmelske Bevægelser og Forandringer for deraf at bestemme, hvad Lykke og Ulykke der forestod. Han skulde i den Anledning dele Himlen efter Kejserdømmets ni Provinser og see, hvad der varsledes enhver. Særligt skulde han agte paa Jupiters forskellige Glans og hvilken Provins den gjaldt, paa Skyernes og Dampenes Farve ved Solhverv og Jævndøgn, om de varslede skadelige Insekter. Død, Krig, Tørke, Oversvømmelse eller Overflødighed; endelig paa Vindene i hver af de tolv Timer, om deres Lyd i den dertil stemte Rørpibe angav Harmoni eller Uoverensstemmelse mellem Himmel48

Kejserlige Astronomer i Kina.

og Jord. Oni alt dette skulde lian underrette Kejseren for at denne kunde komme Øvrigheden til Hjælp og for at der kunde forordnes de rette Ceremonier svarende hertil.

Som det vil sees, var dette en Slags Stjernetydning i sin ufuldkomneste eller videste Form, hvor alle himmelske Tilkendegivelser iagttoges og udlagdes. Hvor dygtige disse kejserlige Astronomer have været, fremgaaer af

deres Resultater. De naaede ikke blot til at bestemme Aarets Længde til 365'/-i Døgn: men omtrent 1000 Aar før Kristus, paa en Tid. da ingen i Evropa havde Anelse om sligt, vare de inde i, at 19 Solomløb paa 3657^ Døgn stemmede med 235 Maaneomløb.' Ved Siden af denne deres uomtvistelige Dygtighed falder et andet Træk i Øjnene: deres ærbødige Pietet overfor de himmelske Kendsgerninger. Forskellen imellem Kinesere og Grækere er kendelig i et Forhold som dette: Den græske Astronom Hippark (A. 160 —125. f. Kr.) behøvede kun Observationer fra de sidste Par hundrede Aar, sammenholdte med hans egne, for at, opdage, at Jævndognspunkterne stadigt flytte sig. I Kina derimod var der en Afstand af 2600 Aar mellem de første, tilgrundliggende Observationer og den Mand, der endelig vovede at drage Slutningen.2

Kinas højeste aandelige Blomstringstid " falder i Aarene 550 — 400 f. Kr., dette mærkelige frodige Tidsrum Jorden over, der frembragte Konfusius i Kina, Buddha i Forindien og græske Filosofer som Pytha-goras, Sokrates og Platon. I Kina var det særligt Konfusius, der gav Udtryk for de store Tanker, der Aarhundreder igennem havde været de bærende i Udviklingen. Og ban gjorde dette saa grundigt, at det for en senere Tid er umuligt at udrede, hvad der hører ham og hvad Fortiden til. Modsat hvad der finder Sted hos de fleste andre Folk, hvor netop de dybeste Aander — en Zoroaster, Buddha, Sokrates sfJesu ra Nazareth — ikke selv have efterladt sigKong-tsé's Lære.

noget skriftligt, har nemlig i Kina Landets mærkeligste Tænker ikke nøjedes med selv at forfatte en Mængde Skrifter, men tillige samlet, ordnet og bearbejdet hele den tidligere Literatur, saa at Alt bærer hans Præg.

Konfusius — eller som hans rette Navn lød Kong-tse (af Slægten Kong) — udtalte de kinesiske Grundtanker: Himlen er Altings Herre; det Gode, den sande Væren er Orden; det højeste Menneskelige er oprigtig Ærbødighed herfor.

„Himlen", den „højeste Kejser", Guddommen er ikke et særskilt Væsen, forskelligt fra Verden, men aabenbarer sig i Naturen og dens Orden. Gud nærer hverken Behag eller Mishag overfor Menneskene, men med samme Højhed og Ro som i Naturen, aabenbarer Gud sig ogsaa i Staten og i den Enkeltes Sædelighed. Da Natur og Ståt ere Udtryk for et og samme, har den jordiske Kejser nøje at agte paa enhver Forstyrrelse i Naturen, der for ham er et Varsel om, at han skal søge Statens Harmoni tilvejebragt. Undlader han dette, kan han blive styrtet eller svigtet af sit Folk, thi i Natur som i Ståt betegner det rette Forhold Velsignelse, Overmaal eller Mangel: Ulykke. Det er saaledes „Himlen" selv, der skifter Sol og Vind allevegne, i Natur, i Ståt, i den enkeltes Liv, hvor den Overmodige høster Uheld, den Ydmyge Lykke. Enhver er i Stand til at gøre det Gode. Den højeste Dyd. der omfatter alle andre, er den sønlige Ærefrygt, Pieteten. Pietet overfor Ens Forældre og afdøde Aner, Pietet overfor Staten, den jordiske Kejser, Naturens Orden, den højeste Kejser, „Himlen". Saa danner da Alt en stor Enhed, hvor Naturens Orden, Statens Love og den Enkeltes Pligt ere et og samme, og hvor atter den Enkeltes Pietet i det mindste Forhold viser sig at, være øvet mod selve „Himlen".

Her er ingen Plads hverken for særskilt Kirkelære eller for særskilt Præstestand. Religion er hver Enkelts Syn for Forholdenes klare Orden. De religiøse Cere-

monier forrettes i Hjemmet eller offentligt, alt efter deres Rangfølge: Husfaderen ofrer hjemme til Anerne; Statens Embedsmænd offentligt til Aarstiderne; Kejseren ene bringer det store Offer til „Himlen".

Kong-tse's Liv svarede til hans Lære. I Besiddelse af en altomfattende Lærdom og Flid samlede, omstøbte, skabte han Kinas Literatur. Paa samme Tid gik han helt op i Statsstyrelse og var som Privatmand fuld af Ligevægt, bramfri og hæderlig. Det var en og samme, geniale, elskeligfe Pedant, der lydhør fornam den fælles Stemthed i Himmelforhold, Kejserstat og Menneskepligt, der varmt bød: vær venlig mod Alle! behandl Andre, som du selv ønsker at behandles ! og der indskærpede ikke mindre end 3000 Anstandsregler, ja endog i Ensomhed var ceremoniel mod sig selv.

Kong-tse's ældre Samtidige var Lao-tse, der enig med ham i meget, satte Livets Lykke ikke i Belæsthed,

Statstjeneste og Anstand, men i et samlet Sinds stille Inderlighed. Lidt yngre end Kong-tse vare Yang-tse og Mih-tse. Den første prædikede Nydelsen, erklærede alt for tomt, Dyd kun et Ord, Livets eneste Opgave at følge sine Lyster. Et farligere Angreb mod Kong-tse's Opfattelse rettede Mih-tse, Kinas mærkeligste Tænker, der 4—500 Aar før vor Tidsregning udtalte Tanker, som indenfor Kinas selvstændige Udvikling svare til, hvad der siden forkyndtes i Nazareth og Kapernaum. Mih-tse lærte vel ligesom Kong-tse, at man skulde ofre sig for Statstjenesten, men han ind-præntede samtidigt, at Kærlighed var Livets store Bud. Rigets Velfærd afhang ikke af lærde Fortidsstudier og sejg Fastholden ved det Overleverede, men af det ene: Kærlighed til Alle. Af Had og Gøren Forskel opstaae alle Onder. Den sande Kærlighed skinner, som Sol og Maane, paa Alle uden Forskel. Den Maade, hvorpaa Kong-tse's Tilhængere gendrev denne Lære og bragte Uroen til atter at lægge sig, giver et dybt Indblik i den kinesiske Aands Ejendommelighed. LærenPaavirkning fra Indien. Babylonisk Stjernetydning i Kina. 51

om Kærlighed til Alle betegnedes som farlig og oprørsk, idet den som Vildskud tog Kraften fra den endnu ædlere Følelse, Menneskets Hoveddyd: den barnlige Pietet.

Det Præg, som Kong-tse havde paatrykt sit Folks Tankegang, var for dybt og ægte til, at det atter kunde udvidskes. Derfor mislykkedes ogsaa et nyt indtrængende Herskerhus'es Forsøg herpaa, skøndt Erobrerne med klart Blik for Lærdommens Betydning i Kina, lod Aar 213 f. Kr. ubarmhjertigt alle Bøger opbrænde. Et Par Exemplarer af Kong-tse's Skrifter reddedes og forplantede Fortidens Liv. Men Slutstenen i den kinesiske Tankerække, det afgørende Bevis for Enheden af „Himlen" og Jorden manglede endnu. Dette Savn blev først afhjslpet, da omtrent ved vor Tidsregnings Begyndelse en stærk Paavirkning foregik sydfra, og Kina blev aandeligt befrugtet fra Indien.

Det var de to modsatte Opfattelser, Buddhisme og babylonisk Stjernetydning, der trængte ind. Allerede i "Forindien havde disse indgaaet en udvortes Forening. I Kina nærmede de sig i ændret Form endnu mere til hinanden. Kong-tse's tidligere Eneherredømme led nu et Afbræk, for saa vidt Buddhismen vandt stor Tilslutning og i Kina antog Form af en Fornyelse af Lao-tse's gamle Tankegang. Fo's Lære, som denne Blanding kaldes, har indtil vore Dage behersket det kinesiske Folks store Masse. Det er overflødigt at bemærke, at her indtage Gotama's og Lao-tse's oprindelige, ophøjede Tanker en beskeden Plads ved Siden af alskens grove Forvanskninger.

Men medens Kong-tse's Lære saaledes blev trængt tilbage til de Dannedes Kreds, vandt den samtidigt en afgørende Sejr, idet den fik sin Slutsten i den babyloniske Stjernetydning. Hele det kinesiske Folk gik med Glæde ind paa denne Forklaringsmaade, hvortil det mødte saa vel forberedt. Thi naar alle troede paa

„Himlen" som den højeste Guddom og Naturens Orden

4*52

som denne Guddoms Væsen, livad var da mere for-staaeligt end, at „Himlens" Villie stod at læse i Himmelskriften? Ikke, som hidtil antaget, blot i Almindelighed i Karlsvognens Stilling, Jupiters Glans, Skyers Farve, Vindes Lyd; nej alle Livets Enkeltheder i selve de bevægelige Himmellegemers Skrifttegn, som uophørligt droges paa Himlen. Først herved naaede man til det højeste Udtryk for den altbeherskende Orden. I denne Tro fandt Ærbødigheden for „Himlen" sin inderste Styrke og Fred.

Ganske naturligt medførte den kinesiske Respekt for det Bestaaende, at det Nye ikke blev et Brud med Fortiden eller endog \blot betegnet som et Fremskridt; Fortolkerne udvidskede efter Evne Sporet og søgte at udlæse den babyloniske Stjernetydning af Fortidens tidligste Beretninger. Og ligesaa naturligt kom den nye Art Stjernetydning til at kaste en forøget Glans over Kong-tse's Tilhængere, den lærde Stand. Thi til Stjernetydning hørte Lærdom. Og de himmelske Skrifttræk vare som de jordiske. De lod sig ikke bogstavere. Hvert Ord, hver Planetfordeling og hvert Liv og Begivenhed, der fødtes derunder, var et Skrifttræk for sig.

Det er lige betegnende for den kinesiske Aands-udvikling, at den trængte til Stjernetydning som sin egentlige

Afslutning og at den ikke selv fandt derpaa. Men engang optaget voxede det nye Himmelsyn i Kina inderligere sammen med Folkets Bevidsthed end noget andet Sted, selv vistnok ikke Lærens Hjemstavn, Babylon undtagen. Vi have fra en langt senere Tid Vidnesbyrd herom. 1 det 13de Aarhundrede berejste Venetianeren Marco Polo som Tartarkhanens Udsending oftere Kina og blev slaaet af, hvor vidt man her var naaet i Stjernetydning. Et Par Smaatræk male Tilstanden. Stjernetyderne, siger han, forudsige Alt, baade de enkelte Menneskers Skæbne og særligt Vejr og Vind, Krig og politiske Begivenheder for de nærmest følgende Aar; „og de nedskrive hvert Aar Resultaterne af deresStjernetydning hos Mongolerne. Ægypten.

Iagttagelser i Smaaskrifter, der kaldes „Tacuin" og sælges for en Grot (35 Øre) til alle, der ønske at købe dem". Om Kinas Hovedstad siger han: „andre Gader beboes af Lægerne og Stjernetyderne, hvilke ogsaa give Undervisning i at læse og skrive".1 Stjernetyder og Lærer var altsaa et og samme, Himmelskrift og Bogskrift jævnbyrdige Fag.

Som Storkhanens Yndling og betroede Mand havde Marco Polo rig Lejlighed til ogsaa at stifte Bekendtskab med Mongolerne, dette mærkelige Folk, der i det 13de Aarhundrede havde erobret næsten hele Asien og det halve Europa. Om deres religiøse Forhold beretter han, at de troede paa en højeste Gud i Himlen, hvem de bad om Sundhed paa Sjæl og Legeme. Men de havde ogsaa en anden Gud, som de kaldte Natigay og ansaa for Jordens Gud, der vaagede over deres Børn, Kvæg og Afgrøde. — Endvidere troede de fast paa Stjernernes Indflydelse paa Menneskets Skæbne. Derfor maatte før ethvert Slag Stjernetyderne, af hvilke Khanen havde en hel Skare ved sit Hof, afgøre, om Dagen vilde blive heldig for Mongolerne eller ikke.2

Hvad enten saa denne Kundskab om Stjernetydning var naaet til Mongolerne over Kina eller over Persien, viser den os et og samme. Den store Læres Bane var nu fuldendt i denne Verdensdel. Stjernetydningens Ring omsluttede hele Asien.

Skøndt Ægypten laa omtrent under samme Bredegrader som de andre Flodlande, hvor Kulturen først var spiret frem, svarede dets Naturforhold dog ikke til noget af disses. Ægypten var de tydelige Modsætningers Land, en Naturens Børnehave med let fattelig Undervisning. Ørken mod Vest, Ørken mod Øst, men midt imellem, afstribet af to Bjergkæder, der skinnede hvidt i Sollyset, den lange, snævre Nildal med sin dybe, dyndskabte Muldjord. Intet utidigt Kæleri. Om54

Middagen smeldede Solstraalerne fra den skyfri Himmel, saa Issen glødede og Jordbunden brændte gennem Sandalerne. Om Natten laa Landet fremdeles uden Skytæppe, saa den modtagne Varme atter straalede bort, og man henad Morgen kunde ryste af Kulde. Med skarpe Træk stod tre Aarstider tegnede, forskellige fra alle andre Landes. Fra Hundedagene svømmede Nilen over, hastigt, højt, saa det galdt at. rappe sig og bjerge sine Ejendele. Dalen forvandledes til en lang-Sø, hvor Grænseskel og Marker laa skjulte paa Bunden, Baade maatte til for at færdes over fordums Bopladse, medens Myg i Millionvis dansede over de glidende Vande. Fra Oktober var Vandet sunket, kun fed Dynd tilbage. Og op mylrede en Plantevæxt saa yppig, ilter og kraftig, at man ofte tre Gange kunde høste de bugnende Marker, førend Aprilsolen kom. Saa sejrede Heden, Alt, tørrede til Støv, selv Nilen slunkede ind og laa som en lang, dvask Krokodille; kun enkelt-staaende Palmer hang endnu med slappe Grene og stirrede fra oven som spiddede Gribbe efter Hundestjernens Komme og den længselsfuldt ventede første Flodbølge fra. Syd.

Her sagde Naturen selv til Mennesket: vaer dig! og tag fat! Ubønhørligt forvandledes Landet skiftevis til Indsø, Have, Ørken. Men hvert Barn kunde tillige indsee, hvad her var at gøre. Flid lønnedes strax og Opfindsomhed bar tusindfold Frugt. Tidligere end andensteds maa Overgangen her være skeet fra blot Jagt og Fiskeri til Hyrdeliv og atter fra Hyrdeliv til Agerdyrkning. Og alt imens spirede en hærdet, talrig og dog lykkelig Befolkning frem, let og trygt levende, og dog flittig og opmærksom for Alt. Derfor gik intet Folks historiske Kundskab saa langt tilbage i Tiden som Ægypternes. Og hos intet andet Folk samledes en saadan Sum af

paalidelig, vel ordnet Erfaring soin netop lier.

Saa langt vor Viden rækker — omtrent 4000 Aar før Kristi Fødsel — vare Ægypterne naaede til TroenSolens Betydning i Ægypten.

paa de besjælede Himmellegemer og synes alt. i lange Tider at have haft denne Tro.1 Dette er let forstaae-ligt, thi i Ægypten, om ellers nogensteds, maatte man kunne komme ud over blot Morkerædhed og vende sig til Troen paa Lysets Magter foroven. Men denne Tro igen maatte lige saa nødvendigt antage en egen Form. svarende til Landets Natur og forskellig fra de omboende Folks. Thi medens Maanen hos Kaldæerne f. Ex. spillede en Rolle, der næsten overgik Solens, maatte dens Betydning i Ægypten blive langt ringere. Hos saa mangt et Folk var den Vædens og Frugtbarhedens Gudinde. Men i Ægypten fremkaldte den ikke en Draabe Regn. Og Landets Frugtbarhed skyldtes ikke den, men Solen. Det var Solen, der smeltede Sneen paa Bjergene langt imod Syd, saa at Nilen svømmede over. Det var Solen, der af det vaade Dynd lokkede Plantemylret frem. Det var atter Solen, der brændte Nilbredden tør, torn og haard. Hver eneste af de tre Aarstider var Solens, og ene Solens, Storværk. Under saadanne Forhold maatte Solen blive Hovedgud. næsten Enegud.

Selv i Smaating lader dette sig tilsyne. Natten og Maanen var Kaldæernes Fortrolige, Dagen og Solen Ægypternes. Medens de fleste andre østerlandske Folk indhylle Hovedet mod Solen, gik i Ægypten Folk, som de var flest, med blottet, stundom endog raget, Hoved i Solen; men om Natten tildækkede man Hovedet mod Maanens Straaler. Da Herodot en 60 — 70 Aar efter Slaget ved Pelusium kom til Valpladsen , hvor de Faldnes Ben endnu laa spredte, vare Ægypternes Pandeskaller let kendelige fra Fjendernes. Haarde af den bestandige barhovede Færden i Solen, lod de sig endnu knap knuse ved Slag, medens Persernes, der havde været turbandække fra smaa af, gik itu, naar man kastede blot en lille Sten paa dem.2

Det kunde synes, som om denne Ægypternes Tro paa Solen som ITovedgud eller Enegud var i Strid56

med, hvad vi ellers kende til deres Religion. De dyrkede jo en stor Mængde af Guder: Ra, Osiris, Ptah, Anion, Num osv. Hver især af disse var imidlertid den højeste Gud, blot fra forskellige Egne. Landet havde nemlig oprindeligt været delt i mange Stater, hver med sin Solgud. Da Landet samledes til to, Øvre- og Nedreægypten, senere til eet Rige, bibeholdtes efter Folkets Skik længe disse mange stedlige øverste Guder. Men ihvorvel de med deres forskellige hellige Dyr syne som en broget Flok, udtrykte de dog hver især væsentligt det Samme.

Landets Natur førte altsaa til fortrinsvis Dyrken af den ene Gud, Solguden. Men selve Troen paa denne maatte antage en egen Form, svarende til de givne Forhold. For en tænksom Ægypter faldt det naturligt at see hele Tilværelsen som en uhyre Strøm, en Nil i det Store, hvor Aar ud, Aar ind Oversvømmelse afløstes af Væxttid og denne atter af Ørken og Dødtid. Bestandigt afsatte Livets Flod et nyt Lag Dynd, nye Slægter, ny Lykke. Hvo var Strømmens Herre? Selvfølgelig Solguden. Men enhver kunde see, at der var Forskel paa denne Guds Tilsyneladelse. Naar Nildalen grønnedes, var det, som om han selv steg ned til Jord, fødtes til Liv i den signede Blomstring. Men naar Støvets Tid kom, veg han atter hort fra Jordens tørre Mumie og beredte først ad lange, fjerne Veje Alt igen til sit nye Komme. Sligt var Naturens Sindbillede for Gudens sande Væsen. Thi virkeligt lod Solens Gud sig stundom føde paa Jord og aabenbarede saaledes sin Miskundhed. Med visse Mellemrum gentog dette sig, og saaledes slyngede sig bagved de virkelige Aar et højere Aar, . mærket af Solgudens Komme og Bortgang.

I hvilken Skikkelse lod Guden sig fode? Et af de hyppigste Svar herpaa var: som Oxen Apis. I dette Svar aabenbarer sig meget af Folkets Ejendommelighed. Ligesom Persernes Tale om den himmelske Ko og Nordboernes om Koen Audhumbla, derSolguden lader sig fode i Dyreform.

slikkede Stenene og saaledes frembragte Gudernes Stamfader, saaledes er ogsaa Ægypternes Lære om Apis et

dunkelt Minde om det afgørende Fremskridt i Kultur, der skete dengang, da Kvægavl indførtes. Hos Ægypterne er Tanken klarest udtrykt, for saa vidt det her er den højeste Gud selv, der har aabenbaret sig i denne Form. Men lige betegnende for Ægypternes historiske Sans og Bundethed af Fortiden er det, at de bleve hængende ved denne Form og ikke siden følte Trang til at sprænge den ved f. Ex. at tænke sig Guden født i Menneskeskikkelse. De nøjedes med at erklære Apis for jomfrufødt, idet den ikke var avlet af Tyr, men et rent Udslag af den Højestes Kraft; de beundrede deris Skønhed, Styrke, Avlekraft osv., men følte sig tydeligt nok ikke stødte ved selve Aabenbaringsformens Knaphed. Menneskets gudsøgende Tanke havde endnu ikke viklet sig løs af Dyreformen. Hvor vanskeligt dette overhovedet er faldet for Menneskeheden, kan sees af Exempel fra langt senere Tider. Selv da i Kristendommen det næste Skridt blev naaet og Gud antaget aabenbaret i Menneskeskikkelse, fandt jo den billeddannende Gengivelse længe Behag i at nedsætte denne paany i Dyreform og fremstille Kristus f. Ex. som Fisk, Lam osv.

Hvor inderligt saminenvoxet Troen paa den Gud, der lader sig føde paa Jord, var med Ægypternes inderste Grundsyn, fremgaaer af Ægyptens Historie. Der maatte komme en Tid, hvor Spændingen blev alt for stærk mellem det ellers saa rene Begreb om Gud og dennes Aabenbaringsform. Den ydre historiske Foranledning indtraf, da de mange stedlige højeste Guder traadte i Skygge, idet Theben omtrent Aar 2250 f. Kr. blev Rigets Hovedstad. Følgen heraf blev først, at Thebens øverste Gud Anion blev erklæret for den højeste af alle. Men denne Sejr kunde i Virkeligheden kun naaes eller dog bevares ved, at Anion lidt efter lidt selv forædledes, blev til den ene, sande, usynlige Gud. Omkring Aar 1400 havde denne58

Udvikling i oversanselig Retning naaet sit Højdepunkt. Selve Kongen (Amenhotep IV) tog Parti for den rene Lære og bekæmpede med Magt Anderledestænkende. Men den gamle Opfattelse sejrede tilsidst. Og let for-staaeligt. Thi det, man forlangte, at Ægypterne skulde give Afkald paa, var deres inderste Sjæleeje, Troen paa, at den øverste Gud ikke altid var Jorden lige fjern, men i sin uendelige Miskundhed stundom blev synlig, lod sig føde paa Jord. Sligt kunde ingen Ægypter i Længden opgive. Atter oprettedes da den gamle Gudstjeneste i Theben, en kongelig Prins blev Apispræst i Memphis og anlagde kostbare Apisgrave. Atter kunde Hymnen klinge til Amons Ære: „Een i Dig selv, og Eet med hver Gud, o Guddomsvæseners herlige Tyr, alle Guders Hersker!"1 Og atter kunde den vidunderlige Lære forkyndes om Osiris, der var Solens Sjæl, Lysets Kilde, Underverdenens Herre, den algode Gud, og dog synlig tilstede i den sorte Tyr i Apisstalden ved Memphis.

En saa udpræget Tro paa Solguden som Æg\rp-ternes maatte hos et. begavet Folk som dem nødvendigvis føre baade til grundige Iagttagelser af Solen og til Forsøg paa ad Gisningens Vej at naae endnu videre, frem.

Sit smukkeste Resultat har den videnskabelige Iagttagelse afsat i den ægyptiske Tidsregning. Efter ældgammel Skik delte man Dagene i ti og ti. Aarets Begyndelse satte man, i Modsætning til alle andre Folk, men i god Overensstemmelse med Ægyptens Natur, til naar Nilens Oversvømmelse begyndte, hvilket indvarsledes ved, at Solen kort efter den længste Dag viste sig i Morgendæmringen, ledsaget af den klare Stjerne Sirius eller Hundestjernen. Meget tidligt lykkedes det de ægyptiske Præster at beregne Solaarets Længde til 365Vi Døgn, en Opdagelse, som de endnu paa Herodots Tid (o. 450 Aar f. K.) med Stolthed hævdede som skeet i Ægypten længe forud for alle andre Folk.-Aaret hos Ægypterne.

Ikke desto mindre vedblev man at inddele Aaret i tolv Maaneder, paa 30 Dage hver, samt fem overskydende Dage, altsaa regne, som om Aaret blot bestod af 365 Døgn, uden nogensinde at indskyde en Skuddag for atter at bringe Orden.

Denne Fejl, der oprindeligt vel var bleven begaaet af Uvidenhed, fastholdtes siden med Flid og dannede et af de ejendommeligste Udtryk for det ægyptiske Livssyn. Nilens glidende Strøm, hvor intet Punkt var saa fattigt, at det, jo til Tider lyste med Solblink, blev det ubevidste Forbillede ogsaa for Tidsregningen. Idet man ikke ved Hjælp af Skuddag skaffede Afløb for de henved sex Timer, der hvert Aar blev til Rest af Solens Omløbstid, lod

man med Vilje Tidsregningens Aar efterhaanden forrykkes i Forhold til Aarstiderne. Som en græsk Forfatter udtrykte det: „Ægypterne regne hverken deres Aar efter Solen eller deres Dage og Maaneder efter Maanen; men de gaae frem paa ganske egen Vis. De holde nemlig paa, at Ofrene til Guderne ikke bestandigt skulle bringes paa samme Tid af Aaret, men tværtimod gennemvandre alle Aarets Tider, saa at Sommerens Fest kan blive til baade en Høst-, en Vinter- og en Vaarfest".1 Det tog 1461 Aar, inden Rækken var helt gennemløben, inden altsaa Hundestjernen igen stod op paa den første Morgen i Aarets første Maaned. „De ægyptiske Præster fortalte mig," siger Herodot,2 „at fra den tidligste til denne sidste Konge var der forløben 341 Menneskealdere, hvilket svarer til 11340 Aar." I denne Tid var Hundestjerne-Perioden otte Gange bleven fornyet,3 uden at Landets Frugtbarhed eller Nilens Oversvømmelse eller Sygdomme og Dødsfald havde undergaaet nogen væsentlig Forandring.

Solens Magt var den Haabets og Forvisningens Guldtraad, hvorpaa Aaret, Livet, Tiden, Alt var trukket. og som bestandigt blinkede igennem. Hvor de videnskabelige Iagttagelser og Beregninger stoppede, tog de blotte Gisninger fat, og her skabte den ægyp-60

tiske Tankegang nogle af de skønneste og dybeste For-klaringsforsøg, som Menneskeaanden har frembragt. Idet Tanken stadigt kredsede om Solen og dens Magt, laa det Spørgsmaal saa nær: Hvor bliver Solen af hver Aften, naar den synker ned i Vest? Slukkes den i Hav? Tilsandes den i Ørk? Og hvad Forhold er der mellem den og den nye, der hver Morgen opstaaer i Øst?

Hvor stort et Fremskridt det var, overbovedet at stille dette Spørgsmaal, kan sees af, at Assyrer og Babylonier end ikke vare naaede saa vidt. Da Maanen for dem havde den store Betydning, laa Spørgsmaalet dem heller ikke saa nær, thi Maanens blege Ansigt sees jo hyppigt om Dagen paa Himlen. Men for Ægypterne maatte Spørgsmaalet rejse sig med Kraft: Hvad bliver der af Solen om Natten?

Datidens Verdensbillede ejede ikke Plads for noget Svar. Verden var jo den store Hal med Himmelen til Loft, Jorden som Gulv og Underverdenen som Kjælder. Mere var der ikke. Hvorledes Kaldæerne til deres fortrinlige mathematiske og astronomiske Beregninger have kunnet nøjes med denne mangelfulde Forestilling, vides ikke. Senere, da Grækerne havde fundet et Svar, laante de dette herfra. Indtil da synes de underligt nok ikke at have følt noget Savn, men slog sig til Ro ved udførlig Beskrivelse af de to Par stærke Fløjdøre, ad hvilke Solen gik ind om Morgenen i Øst og ud om Aftenen i Vest. Ægypterne drev det til at stille Spørgsmaalet, men formaaede ikke at fmde det fysiske Svar. De blev staaende paa Halvvejen og nøjedes med et blot billedligt religiøst. Dette — eller rettere disse, thi det gaves under dobbelt Form — var imidlertid saa dybsindigt og stemningsfuldt, at det siden da har afgivet aandelig Næring for mange Slægtled.

Den første Forklaring var denne: Solen gaaer vel ned om Aftenen, men afløses af Nattens Maane og denne atter af den unge Morgensol. Døende efterlader altsaa Solen sin Magt til Maanen, der som en trofastTreenighed. Solgudens Nedstigen til Underverdenen, (>1

Hustru omhyggeligt vaager over den, indtil deres Afkom, den nye Sol, er voxet til at tage den i Arv. Medens Formerne vexle, bliver det Væsentlige, selve Lyset. I denne Trehed er Lysets evige Sejr given og hermed tillige den dybeste Oplysning om det Guddommeliges eget Væsen. Thi Guddommen er en Treenighed: Fader, Moder og Søn. Denne Tro var overordentlig udbredt i Ægypten. Fra ældgammel Tid dyrkedes i næsten hver By tre højeste Guder, Gudfader, Gudmoder og Gudsøn, der paa en Gang vare tre Personer og dog udgjorde eet Væsen.1 En ikke usædvanlig Gudefremstilling er derfor en Kvinde med et Barn paa Skødet (Osiris' Hustru Isis med Barnet Horus) i hvilken man har ment at finde Forbilledet for en senere Tids Madonna-Billede.2

Den anden religiøse Forklaring koin en fysisk Løsning af Vanskeligheden endnu nærmere: Det er en massiv Misforstaaelse af Treenigheden at tænke sig Gudfader blivende dræbt af en Fjende og atter hævnet af sin Søn. Det er samme Sol, der vender tilbage. Naar den om Aftenen gaaer ned i Vest, døer den ikke, men vandrer ad dunkle, vildsomme, farefulde Veje gennem Underverdenen tilbage til Øst for atter næste Morgen at staae op paany. Det er en og samme Gud, der er den sejrende og lidende, Verdens Herre og Verdens Frelser. Idet Gud

stiger ned til de Dødes Rige, giver han paa en Gang sin uudgrundelige Omhu for Mennesket tilkende og viser sig som Underverdenens Dommer og Herre.

Paa denne skønne Solfortolkning var atter det ægyptiske Syn paa Menneskelivet bygget. Solens Løb, Guds Væsens Udtryk, er tillige Sindbilledet paa Menneskets Vilkaar. Ogsaa det lever, døer og maa stige ned i Underverdenen. Men frygt ikke! Mumien betegner kun Livets tørre Støvtid, førend Livsvældets Strøm atter stiger. Som Solen skal Menneskesjælen vende tilbage og tage sit ventende, sit fordums Legeme i Besiddelse. Thi Sjælen hører Solen til, den frifindes af Dommeren62 Ægypternes Livssyn. Stjernetydning i Ægypten.

i de Dødes Rige og tager Plads i Solens Baad. Er end Farten besværlig i Underverdenen med mange Farer og Kampe, der naaes dog en Gang t'rem til Lysets Morgen. At „de Dødes Stad" ved Memphis og ved Theben laa i Bjergene mod Vest, havde derfor sindbilledlig Betydning, det var Solnedgangens Land. Overfarten over Nilen betegnede Overfarten til et Hinsidigt. Men Farten gik ad hemmelighedsfulde Veje videre med Solen, med Gud.

Det ægyptiske Syn paa Tilværelsen afrundede sig saaledes til en glad Tillidsfuldhed, parret med en hærdet Fornemmelse af, at bratte Omslag, svære Tider, hørte nu en Gang til. Livssyn og Mindesmærker svarede til hinanden. Slank som en Obelisk, regelret og fastfodet som en Pyramide, med Hang til ensformig Gentagelse som Billederne derpaa, ragede denne Forklaring op, badet i Sollys, kantet og stiv. Det er lige betegnende for den, at det Højeste her naaede til at nære Forsorg for Alverden, og at det dog kunde tænkes spærret inde i en Tyrs Skikkelse. Udødeligbeds-troen omfattede ikke blot Sjælen, men fastholdt Legemet med.

Med dette Livssyn tørnede Stjernetydningen sammen, da den fra Babylonien trængte syd paa. At der meget tidligt har fundet livlig Forbindelse og aandelig Udvexling Sted mellem Ægypten og Babylon er utvivlsomt. Den tidligere omtalte babyloniske Tilbøjelighed til at samle Guderne tre og tre til Enheder var saaledes vistnok et Udslag af ægyptisk Paavirkning. Men paa hvilket Tidspunkt Stjernetydningen er naaet til Ægypten, vides ikke med Sikkerhed. Hvor grundigt den imidlertid her satte sig fast, fremgaaer af, at en senere Historieskriver omtrent 200 Aar efter Kr. F., Dio Cassius, for Alvor kunde paastaae: „Den Skik at kalde Dagene efter de syv Planeter er først opstaaet hos Ægypterne og har herfra for ikke længe siden bredt sig til alle andre Folk, især Romerne." 1 At Ægypterne saaledes antoges for Opfinderne, er et Ud-Solen nævnes først i Planetfortegnelserne.

63

tryk for, at Skikken den Gang længe havde hersket i Landet. Omtrent 600 Aar tidligere kunne vi da ogsaa paavise sikre Spor af Stjernetydningen. Herodot1 fortæller nemlig om Ægypterne: „Der er ogsaa adskillige andre Ting, som de først have fundet paa, nemlig hvilken af Guderne hver Maaned og hver Dag tilhører, og hvad hvert Menneske efter den Dag, paa hvilken han er født, kan vente at møde i Livet, hvilken Død han vil faae og hvorledes han vil blive." De tidligste, men ganske vist endnu usikre, Spor af Stjernetydning ere forskellige Planetfortegnelser, af hvilke den ældste henføres til det saakaldte 19. Dvnasti, omtrent 1400 Aar f. K.2

I disse Planetfortegnelser er der et ægte eegyptisk Træk: Solen nævnes altid først. Dette blev ogsaa den Hovedbetingelse, som Ægypterne stillede for at gaae ind paa Stjernetydningen. Lidt efter lidt vænnede man sig til den nye Hieroglyfskrift paa Himlen, der opregnede det enkelte Livs Indhold, endog førend det var levet. Lidt efter lidt blegnede den gamle Tidsinddeling i ti Dage og veg for Planetugens syv Dage, der her som andensteds begyndte til blot astronomisk Brug og endte med daglig Anvendelse hos Hvermand.3 Men hvad man hverken vilde eller kunde opgive, var Forvisningen om Solgudens altformaaende Kraft. Med Troen paa en treenig Gud, der lod sig føde til Jord, ja steg ned i Dødsriget for at frelse Menneskene, antog Stjernetydningen uformærkt et andet Præg. Vel straalede Skæbnens Vilje uforanderligt fra oven ned. Men Saturns ildevarslende Blik var, lige saa lidt som Nilens Tørtid eller Døden selv, kun blot og bar Ulykke, der som en glubsk Sjakal styrtede sig over Mennesket. Bagved Planeternes Gang, som bag Nilens Løb og Livets Veje, tegnede sig en stærkere Magt, der ledte det Alt, bugtet, men fast, til Lykke.

Sit tydeligste Udtryk fandt dette i det nye Syn paa Ugen. Efter assyrisk-babylonisk Opfattelse laa Hovedvægten her nødvendigvis paa Tallet syv. Først64

med den syvende Dag var Ugen fuldbyrdet, mod denne syvende Dag, Festdagen, Hviledagen, sigtede derfor liele Ugen, i den opsamledes den, i den gik den til Grunde, „Sabbath" udledes baade af „Hvile" og af „syv". Modsat for Ægypterne. De bandtes ikke af nogen nedarvet Tro paa en skummel Tyrangud, der ved et Magtbud lod hele Ugen og dens Virken være dødsens paa en Hviledag. For dem var tvertimod Solguden Altings Begyndelse og Ophav. Solens Dag, Søndagen, blev derfor nødvendigvis for dem Festdagen. Og ved et heldigt Træf fulgte jo netop efter Stjernetydningens forvredne Planetrække Solens Dag lige efter Saturns Dag og aabnede den ny Uge. Uden Brud paa den astrologiske Rækkefølge lod der sig da vende op og ned paa Ugetyngden, Helligdagen lod sig forlægge fra Ugens sidste til dens første Dag. Og medens efter babylonisk Syn Alt var omme, naar det hellige Syv var skeet Fyldest og Hviledagen havde optaget de forudgaaende i sig, saa laa efter ægyptisk Opfattelse netop Forjættelse i Ugernes Rækkefølge. Thi i Verdens Gang som i Ugeforløb vendte Gud bestandigt tilbage igen, lod sig føde paany paa sin egen Dag, Solens Dag, den signede Herrens Dag. <~

Skøndt alle Enkeltheder, Beregningsmaader o. s. v. synes at være forblevne uforandrede, skiftede da Stjernetydningen selv tildels Præg ved at omplantes paa ægyptisk Grund. Den blev mere solvarm og solbrændt. Nu som før greb himmelske Magter ind og styrede Brikkerne paa det jordiske Skakbræt. Men Mennesket tilhyllede ikke længere rædselsslagen sit Hoved. Tillidsfuld og issefast vovede det at see op i Forvisning om, at Tyren, Solen, den højeste Gud, Menneskets Frelser, vel skulde vide at vinde Spillet. —

Alexandria blev et nyt Hovedsæde og Udgangspunkt for Stjernetydningen.Stoikerne.

Mellem Babylonien og Ægypten laa Kanaans Land, hvor Jøderne bosatte sig. Dette Folk var en Gren af den semitiske Stamme og hørte vistnok oprindeligt hjemme i Egnene om Babylon. Under et langt Ophold i Ægypten havde det imidlertid tilegnet sig dette Lands Kultur. Og da det blev selvstændigt, bar det stærke Mærker af sin dobbelte Herkomst. Politisk seet var dets Betydning kun ringe. En kortvarig Glansperiode under et Par Konger, David og Salomon, iøvrigt kim truet Tilværelse, Underkuelse, ja Trældom hos en af de to store Naboer. Folkets kulturhistoriske Betydning ligger i dets energiske Forsøg paa at forme et selvstændigt Livssyn ud fra de to givne Forudsætninger.

I Ægypten blev det jødiske Folk aandeligt til og %vefærdigt, da Moses gav det dets Program. Men først langt senere, under og efter det babyloniske Fangenskab, forfattedes eller dog bearbejdedes hele den Literatur, gennem hvilken vi nu alene kende Folkets Oplevelser og aandelige Præg. Hvad vi vide om Jøderne er da egentlig kun, hvorledes Folket kort efter den sidste voldsomme Paavirkning fra Babylon saa tilbage paa sig selv. Ud herfra maa vi søge at bestemme, hvorledes dets Fortid virkelig har været.

Den store Tanke, som Moses, der var „opdragen i al Ægypternes Visdom", greb og gjorde til sin, var den samme, der just den Gang saa stærkt havde sat Ægypterne selv i Bevægelse: Tanken om den usynlige Gud. Ubunden som han var af Ægyptens Fortid, kunde han fuldt tilegne sig denne Tanke og gøre den til sin egen. Ingen anden svarede som den til et begavet og forpint Folks Trang, der nødtvungent havde maattet bøje sig for sine Underkueres Guder. Medens Ægypterne, som vi have seet, selv atter opgav Tanken som uforenelig med, at Gud lod .sig føde paa Jord og saaledes altsaa blev synlig, blev den for Moses det Alt beherskende Punkt. I Tillid til den usynlige Gud førte han sine Landsmænd ud af Ægypten. Han og Jøderne

sluttede et Extraforbund, en Pagt med denne Gud, der saaledes paa en Gang blev Altings Ophav og Herre og dog en blot Nationalgud.

1 dette nye Gudsbegreb laa det Ejendommelige og Centrale i Mose Lære. Og i at have vogtet og værnet herom, ofte under de vanskeligste Forhold, ligger det jødiske Folks historiske Betydning. Mose øvrige Opfattelse

overskred nemlig ikke væsentligt det ægyptiske Kulturstandpunkt, hverken Moralen i de ti Bud eller Omsigten i de andre Love og Forskrifter. Omskærelsen, der sattes som Pagtens Tegn, var alt paabudt hos de ægyptiske Præster og af ældgammel Oprindelse. Den Skik, der ogsaa trængte igennem hos Jøderne, at den skulde foretages med Stenkniv, synes at vise dens Herkomst tilhage til Stenalderen. Blev saaledes Troen paa den usynlige Gud Jødernes væsentligste Mærke, maa man dobbelt undre sig over den Sejghed og Kraft, hvormed den fastholdtes. Thi dens Indhold var jo dog en Abstraktion, hvortil ikke een af ti Tusinde virkeligt formaaede at hæve sig; dens ydre Form den fattige og latterlige: et tomt Tempel; dens Omdømme overalt: Foragt som Gudsbespottelse. Her som allevegne i Religionernes Historie vftr da ogsaa Forholdet dette, at kun nogle faa Udvalgte glimtvis fattede Stifterens Tanker og bar dem videre. Massen af „Tilhængere" befandt sig ubevidst Aartusinder bagved.

Naar ikke desto mindre den usynlige Guds Sag stadigt vandt Sejr blandt Jøderne, skyldtes dette folen Del ogsaa selve Standpunktets Svaghed. Den usynlige Gud, som Jøderne bekendte, havde tillige sluttet en Pagt just med dette Folk. Men herved sank han ned til en blot Nationalgud i Rang med Assyrernes Gud Assur og de andre Folkeslags særlige Kampguder. En saadan Pagt og en saadan Gud var nem nok for Folkets Masse at troe paa, men der var ogsaa stor Afstand mellem det ophøjede Begreb om den usynlige, almægtige Gud og denne blot skinsyge og hævngerrige Tyran bag Skyerne.

Hvad der endelig udgjorde paa en Gang en Styrke og en Svaghed hos Jøderne, var Folkets Uafhængighed af Naturindtryk. Som spædt, oprykket med Rode og siden omtumlet under allehaande Naturforhold ligefra Eufrat til Nilen og tilbage igen, havde Folket mistet den umiddelbare Enhed med bestemte Naturomgivelser, der paa en Gang fremmer og holder tilbage. Med overklippet Navlestreng hørte det ikke længer hjemme i Naturens Moderliv, men var i Stand til at aande alene i Tankens, Dispytens og Lidenskabens kolde Luft. Derfor har ikke noget andet Oldtidsfolk formaaet i samme Grad som det at tænke sig en ulegemlig Gud og en Verden skabt af Intet. Medens de øvrige Folkeslag blændedes af Stjernetydningens Himmelindtryk, gik det Jøderne modsat. De forbleve kolde heroverfor, men strøges derimod i Lue af Syvtalstankens Sindrighed. Omvendt var der næppe hos noget andet Oldtidsfolk paa lige Dannelsestrin saa lavt til Tilværelsens Loft, saa stram en Folkedunst, saa fattigt lysende Himmel-lamper som netop her. Hvor vidt forskellig fra en stjerneklar Nat paa Babelstaarnet eller fra den blide Almenstemning i Læren om Osiris' Frelsertogt under Jorden er f. Ex. ikke den bekendte Beretning i Josva Bog! Det er den usynlige Guds Forhold der skildres, den Gang da Jøderne søgte at bemægtige sig Kanaan og fem af de indfødte Konger sluttede sig sammen for at værge deres Fædreland mod de fremmede Voldsmænd fra Ørkenen:

„Men Jahve sagde til Josva: „Frygt ikke for dem! thi jeg har givet dem i din Vold, og ikke een Mand skal kunne staae sig mod Dig." Saa kom Josva pludseligt over dem. Og Jahve forskrækkede dem for Israel og slog dem med et stort Nederlag ved Gibeon. Men da de flygtede for Israel ned fra Beth-Horon. lod Jahve store Sten fra Himlen falde ned paa dem lige til Aseka, saa at de døde. Og der faldt flere for disse Hagelsten end der blev dræbt ined Sværd af Israels Børn. Paa den Dag talede Josva til Jahve og sagde

ibr Israels Øjne: „Sol ståt stille i Gibeon, stands Maane i Ajalons Dal!" Og Solen stod stille og Maanen standsede, indtil Folket havde taget Hævn over sine Fjender. Det staaer jo skrevet i den „Oprigtiges Bog." Solen blev staaende midt paa Himlen og hastede ikke med at gaae ned henved en halv Dag. Og Mage til Dag var der ikke, hverken før eller siden, at Jahve hørte efter en Mands Røst, thi Jahve kæmpede for Israel." 1

Beliggende midt imellem de to store Kulturlande Ægypten og Assyrien—Babylonien var Jødefolkets Udvikling given. Den maatte komme til at bestaae i Modtagen eller Frastøden af, hvad der bødes det fra begge de mægtige Naboer. Fra Ægypten modtog det Læren om den usynlige Gud, og desuden en vis, spredt forekommende, Glæde ved Livet og tillidsfuld Slægtskabsfølelse overfor Gud, Stemninger, der hver Gang klinge besynderligt fremmed ind i den egentlig jodiske Tankegang. Derimod formaaede Ægypten ikke at bibringe dem Forestillingen om den guddommelige Tyr. Hvor nær dette dog laa kan sees af, at selve Aron, i Mose Fravær, dannede sine Landsmænd i Ørkenen en Guldkalv, det er: et Apisbillede, som disse begejstret tilbad.- Og endnu mange hundrede Aar efter, da Riget ved Salomons Død var blevet delt i to, lod Kongen i Israels Rige, Jeroboam, „gøre to Guldkalve og

sagde: „Se dine Guder, Israel!, som førte Dig op fra Ægyptens Land", og han satte den ene i Betel og den anden satte han i Dan."3 Apisdyrkelsen savnede dog formeget Fortids Forudsætninger i Folkets Liv til at slaae blivende Rod og fortrænge den yngre Tro paa en usynlig Gud. Heller ikke Læren om en Treenighed, eller den ægyptiske faste Tro paa Udødelighed og Legemets Opstandelse var i Stand til at bevæge Jøderne. Selv det lange Ophold i Ægypten havde været for kort til at ophæve deres semitiske Utilbøjelighed til Tanken om et Liv efter dette. Deres Løsen blev: kun een Gud, kun eet Liv.Jøderne og Assyrien — Babylotuen.

Fra assyrisk-babylonisk Side viste Paavirkningen sig først og fremmest i Opfordring til, at antage disse nordlige Folks Gudelære. Af og til, berettes der, lod vel Jøderne — Kongen og hele Folket — sig bevæge til at tilbede Baal, Molok og Astarte; men stadigt vendte man atter tilbage til at dyrke den usynlige Gud. Lidt efter lidt formede Folkets historiske Syn paa sig selv — i hvert Fald saaledes som vi kende det gennem dets senere Historieskrivning og profetisk-politiske Literatur — sig som Forvisning om, at Frafald fra Folkets Gud Jahve medførte Ulykke, Vedhængen Lykke. Og med sikker religiøs Takt afviste man ogsaa den bestandigt paany sig meldende Stjernetydning som en blot formummet Tro paa de guddommelige Himmellegemer. Der kan næppe være nogen Tvivl om, at det er til Stjernetydningen der sigtes, naar der saa ofte udtales Fordømmelsesdom over Troen paa „Sol, Maane og hele Himlens Hær".1 Man passede her skarpt paa. End ikke som Billede af Gud og hans Storhed fik det mægtige Himmelindtryk Lov til at snige sig ind. Thi Du skal overhovedet ikke danne dig noget Billede af din Gudl

Men hvad Stjernetydningen selv ikke var istand til, det formaaede dens Slægtning, Planeternes hellige Tal. Som Sand med Ørkenvind trængte Syvtallet ind og fyldte ud i alle Revuer og Sprækker. Det besejrede ikke blot Tidsinddelingen og satte sig fast i Form af Planetugens syv Dage, det prægede sit Mærke overalt lige fra Verdens Skabelse til Ypperstepræstens Smykker og Templets syvarmede Lysestage. Desværre ere vi ude af Stand til sikkert at bestemme Tidspunktet for denne Indvandring. Som ovenfor bemærket besidde vi jo kun de jødiske Skrifter saaledes, som de samledes efter det babyloniske Fangenskab. Men denne sidste Redaktion er dog ikke ganske ensartet, den blotter selv forskellige Tiders Synsmaader.

Der er i de historiske Beretninger tre Lag, der falde stærkt i Øjnene. Først en simpel, usammensat70

De jødiske Fester.

Form, der melder sig selv som den ældste. Dernæst en Omarbejdelse, hvis Maal har været at bringe det Omhandlede i Forhold til den uforglemmelige Hovedbegivenhed i Folkets Historie, Udvandringen af Ægypten. Endelig en Omarbejdelse, hvor Alt er tilskaaret til at passe til Syvtallet. Aflejrede stundom Side om Side i den sidste Redaktion, der synes foretagen af en blot flittig Samler, aabne disse tre forskellige Lag os Indblik i en Udviklingsgang, hvis enkelte Trin endnu ikke med Sikkerhed lade sig tidsfæste.

Et tydeligt Exempel paa Udvikling afgive Festerne. De tre Hovedfester synes oprindeligt blot at have været Takkefester for Frugtbarhed. Paasken for Faarehjor-dens Frugtbarhed, Pintsen for Hvedehøsten, Løvsalernes Fest for Frugt- og Vinhøsten. Af disse var Paasken ifølge Sagens Natur den ældste og pegede tilbage til Nomade-Tiden, hvor Faareflokken havde udgjort Hovedejet, og det førstefødte Lam var en Borgen for dens Trivsel og Væxt. Pintse øg Løvsalernes Fest kunne først være indførte langt senere, efter at Folket havde erobret Kanaan og selv var blevet agerdyrkende. Ved denne Grundforandring i Levevis blev Paaskefesten ligesom ledig, og tidligt sjrnes den da at være bleven omdannet til en historisk Mindefest, hvor det slagtede Lam og det tarvelige, usyrede Brød skulde minde om Forholdene ved Opbruddet fra Ægypten. Ganske naturligt knyttede Sagnet Indstiftelsen af denne Fest til Folkets ypperste Mand Moses, der havde ført det ud af Ægypten.

Men Spor af en meget yngre Tid og kunstlet Tankegang er det. naar ogsaa Pintsen og Løvsalernes Fest bleve tvungne til at være Mindefester om Ægypten, og Indstiftelsen af disse ogsaa henførtes til Moses. I en af de Lovsamlinger, der er optaget i de saakaldte fem Mosebøger, lægges der saaledes Moses følgende Ord i Munden om Pintsen: „Du skal herved komme i Hu, at Du var en Tjener i Ægypten."1 Og i en anden gøres han til Overbringer af følgende Budskab fra Gud:Mindefester om Ægypten.

„Hver Indfødt i Israel skal [under Løvsals Festen] hoe i Løvsale, for at eders Efterkommere kunne vide, at jeg lod Israels Børn boe under Løvsale, da jeg førte dem ud af' Ægypten."1 Her stilles ligefrem umulige Fordringer til Mangel paa Virkelighedssans. Ingen Moderssjæl vilde jo falde paa at forestille sig Vandringen i den tørre Ørken som et Liv i Løvsale. Og omvendt, hos enhver der i Kanaan, saa berømt af sin Vinavl, blot engang havde prøvet under en Vinhøst at række efter en Klase ind under solspættet Vinløv, maatte i et Nu den simple Virkelighed kunne gyde al Løvsalens Fryd og Forstaaelse i Sindet.

Var ved denne søgte Omfortolkning Udfrielsen af Ægypten skruet til Midtpunkt i Alt, saa blev den babyloniske Systematiseren til Forherligelse af Syvtallet ganske naturligt henvist til at gaae endnu længere tilbage. I de to Fortællinger i første Mosebog om Verdens Skabelse, berettes i den ene,2 at Verden er skabt paa én Dag, medens den i den anden,3 i Lighed med den kaldæiske Opfattelse, antages at være bleven skabt i Løbet af sex Dage. For Hviledagens Hellighed har selv Gud bøjet sig ved at hvile paa den syvende Dag, og til denne storladne Indstiftelse henføres da den jordiske Ugeinddeling med Sabbaten til Slut. Gentagne Gange siges det udtrykkeligt, at Gud selv har befalet, at det skulde være saa. 1 En ufortrøden Ægyptfortolkning vover sig dog ogsaa her en enkelt Gang frem i følgende Urd, der skulle være udraabte af Moses til Folket: „Du skal komme i Hu, at du var Træl i Ægyptens Land, men Herren din Gud førte dig ud deraf med vældig Haand; derfor bød Herren din Gud dig at holde Hviledagen.0

Beroede Ugen og Sabbaten paa Syvtallet, maatte ogsaa de store Fester gøre det. I Aarets første Maaned korn Paasken som Dagens og Dagenes Fest, idet man først paa een Dag skulde fejre Paaskefesten, derefter i de følgende syv Dage de usyrede Brøds Fest.11 Derpaa fulgte Pintsen som „Ugernes Fest", nøjagtigt.72

Syvtals-Fester.

syv Uger efter Paaske. Endelig kom i den syvende Maaned Maanedernes Fest. Paa den første Dag i denne var det Hviledag, en Uge efter Forsoningsfest og endnu en Uge efter i syv Dage Løvsalernes Fest. Her var tydeligt nok Hensynet til Aarets og Høstens Gang blegnet for Syvtallets Forherligelse. Til Overflod ytrede dette sig i en særskilt Fest hvert syvende Aar og en endnu større, naar syv Gange syv Aar vare forløbne. Kaldæernes Syvtal havde paa dette Tidspunkt fuldstændigt besejret Jøderne. Intet Under, at. hvor Syvtallet i den Grad flimrede for Øjet, maatte det ogsaa vise sig indenfor det historisk Overleverede. Der kan saaledes, for blot at nævne ét Exempel, næppe være Tvivl om, hvorvidt det skyldes gammel Beretning eller ny Bearbejder, at Lameks Ord kom til at lyde: „Syvfold hævnes vel Kain, syv gange sj^vti hævnes skal Lamek", eller at samme Lamek just blev 777 Aar gammel.1

Maaden, hvorpaa Jøderne bøjede sig for det babyloniske Syvtal, var og blev dog af mere formel Natur, for saa vidt de haardnakket vægrede sig ved at antage den dertil hørende Stjernetro. Hvor dybt de end dukkedes af Stormen, gled denne dog væsentlig over deres Hoveder, deres Tro paa den usynlige Gud bevaredes. Men af endnu mere indgribende Betydning-blev en sidste Paavirkning fra Babylon, hvorved ogsaa deres Gudsbegreb og religiøse Blik paa Livet blev ændret. Det var, da de oprindeligt persiske Tanker over Babylon naaede til dem: Læren om de to mod hinanden kæmpende, næsten lige stærke, Livsmagter, Godt og Ondt, Læren om Gud og Djævlen.

Naar Læren om Godt og Ondt, Gud og Djævel, først er naaet til Jøderne og har begyndt her at fæste Rod, ere vi lige saa lidt i Stand til at angive bestemt som Syvtallets Indtrængen. Vi kende jo kunLæren om Godt og Ondt.

73

Folkets Literatur saaledes, som den fik sin sidste Form efter det babyloniske Fangenskab. Men tydeligt nok er det, at disse Tanker have udøvet en overordentlig Virkning paa den jødiske Opfattelse, gennemsyret og omdannet den. Vi kunne i den jødiske Literatur — takket være den sidste Redaktions mangelfulde Kritik og trofaste Samlerflid — paavise alle Udviklingstrin lige fra fuldstændig Uberørthed af Læren om Godt og Ondt, Gud og Djævel, indtil det Punkt, hvor den persiske Lære næsten havde sejret og den Bevægelse var begyndt, der

med ustandselig Kraft skulde rulle videre ned mod Kristi og Apostlenes Dage.

Den oprindelige Opfattelse, der havde kunnet slaae til overfor Mose Lære om Jødernes Pagt med den usynlige Jahve, var den, at Synd simpelthen var Ulydighed mod Jahve, altsaa Frafald fra Pagten med ham. Med denne Forklaring synes man at have ladet sig nøje i lange Tider. Endnu i mange af „Davids Salmer" skildres Synden blot som Frafaldet, dens Væsen som det rent Negative, den Gudforladtes Hjælpeløshed overfor sine Fjender. Og Salmerne saa vel som Profeterne Jesaias og Jeremias blive ikke trætte af at forkynde, at der ingen er til uden den ene Gud; alle andre saakaldte Guder ere kun Afguder, afmægtige Tankefostre.1

I Modsætning hertil findes der i første Mosebog en Gruppe af Fortællinger, hvis Forfattere tydeligt nok ere fyldte af en ny Aand. Hver især søge de nemlig, om end paa forskellig Vis, at gaae bag ved den gammeldags' Forklaring og spørge om selve Aarsagen til Ulydigheden og hermed om Forholdet til Gud. Fra hvilken Kant de ere bleve æggede til at stille dette Spørgsmaal, røbes ved Skuepladsen i Fortællingerne, der gerne ere hentet fra Assyrien, Babylonien og de af Perserne kendte Egne helt over til Indien. Som disse mærkelige Fortællinger nu foreligge, udgøre de en Blandingsart, hvor gamle babyloniske eller persiske Sagn og Folkeminder ere paahældte ny og hed Tankegang.74

Babelstaarnet. Syndfloden.

I Beretningen om Babelstaarnet,1 som Menneskene vilde bygge til Himlen, hvad Gud dog hindrede ved at forvirre det oprindeligt ene Sprog til mange, sættes Syndens Væsen som Overmod. De to lost sammenkoblede Fortællinger om Syndfloden,ä af hvilke den ene lader Arken strande paa Ararat, stemme i, at Gud lod Vandfloden komme, fordi han fortrød, at han havde skabt Menneskene, der nu vare blevne onde. Uklart anføres som Grund hertil, at højere Væsner, „Guds Sønner", havde ægtet Menneskenes skønne Døtre og herved fordærvet Slægten.:i Men de to Fortællinger afvige indbyrdes angaaende Virkningerne af det anvendte Middel. Den ene betegner det Hele nærmest som en unyttig Overilelse, der atter fortrydes. „Og Jahve lugtede den behagelige Lugt [af Noahs [-Brændoffer],-] {+Brænd- offer],+} Da sagde Jahve i, sit Hjerte: „Jeg vil ikke mere herefter forbande Jorden for Menneskets Skyld, thi Menneskets Hjertes Tanke er ond fra hans Ungdom; og jeg vil ikke mere slaae Alt, hvad der lever, som jeg har gjort. Saalænge Jorden staaer, skal Sæd og Høst, Frost og Hede, Sommer og Vinter og Dag og Nat ikke aflade."

Den anden Fortælling derimod lader Syndfloden være et Igenfødelsens og Fornyelsens Bad for Menneskeheden. Som skabte paany velsignes de Frelste af Gud med den Velsignelse, der engang havde lydt til det første Menneskepar. Og der føjes yderligere Tilladelser og Løfter til: Mennesket maa fremtidigt leve ikke blot af Planter, men ogsaa af dyrisk Føde, kun ikke af selve Blodet, thi Blodet er Sjælen. Rædsel skal være over alle Dyr ligeoverfor Mennesket. Vove de dog at dræbe et Menneske, vil Gud kræve hans Blod af dem. Ligesaa, oin Menneske dræber Menneske. Og Gud oprettede den Pagt med alle de Frelste, Mennesker som Dyr og alt Levende, at herefter skulde aldrig mere nogen Vandflod fordærve Jorden. Og som Pagtens Tegn satte han Regnbuen i Skyen, det stadigt

tilbagevendende Vidnesbyrd om, naar Gud fører Regn-

skyerne over Jorden, at Vandene aldrig mere skulle voxe til Vandflod, men Gud ihukommer sin Pagt med Alt, hvad der lever.

I disse to Fortællinger om Syndfloden træder Modsætningen frem mellem de to Stemninger, der dele Magten over jødisk Tankegang: som Regel et tungt og trykket Livssyn, parret med Hang til det Voldsomme, ligesom hos de semitiske Frænder mod Nord; men glimtvis og uventet kan en Arvelod fra Ægypten dukke op i Form af en Glæde ved Livet, en Tillid til Frænd-skabet med Gud, der ikke lader sig kue og formaaer at forgylde selv det tristeste Billed. I nærværende Tilfælde forvandles selv saa genstridigt et Emne som Herrens haarde Straffedom over Jorden til Sollys og Lykke.

Renest træder denne indre Modsætning frem i de to ypperste Fostre af jødisk religiøs Digtekunst, de to Fortællinger om Verdens Skabelse. Begge bære de hele Gruppens Mærke af babylonisk-persisk Paavirkning. I den ene er saaledes Syvtallet nøje gennemført med en sex Dages Skabelse og Guds Hvile paa den syvende Dag, Sabbaten. Den anden er helt og holdent bygget over babylonisk-persiske Forestillingsformer: Paradisets Have, Livets Træ, Fristelsens Træ, Slangen som det. onde Dyr,1 (tidligere synes Slangen hos Jøderne netop at have betegnet Lægedommen, Frelsen2). Men Grundtonen i dem er stik modsat. I den første,3 der uden Tvivl er skreven af samme Forfatter som den livsglade Syndflods Fortælling, svulmer det samme Livsmod som ved Nilens Bredder. 1 Jublen sprænges alle Skranker, baade jødiske og babyloniske. Moses havde sagt: Du skal ikke danne dig noget Billed eller Lignelse af din Gud. Men her bliver Mennesket selv Guds Billede. Thi da alt Andet var skabt, sagde Gud: „Vi vil gøre et Menneske i vort Billede efter vor Lignelse". Saa skabte Gud Mennesket i sit Billede, i Guds Billede skabte han ham, Mand og Kvinde skabte han dem. — Og her er ikke Tale om Synd og Ondt, men kun om76

Lykke. Elskov og glad Arbejde er Livets Maal. Thi Gud velsignede Manden og Kvinden og sagde: „Værer frugtbare og vorder mangfoldige, fylder Jorden og gører eder den underdanig og hersker over Havets Fiske og Himlens Fugle og alt Levende, som rører sig paa Jorden". Kun Et endnu! — og her ytrer det blide Livssyn sig i sin skønneste Form, parret med den ægyptiske Lære om. at Blodet udgør Livet —: Vold maa ikke øves, Blod maa ikke udøses. Derfor anviste Gud Mennesket til Føde alle de Planter, der bære Frugt, men Fiske, Fugle og Dyr de grønne Urter til Næring. — Og Gud saae Alt, hvad han havde gjort, og se, det var saare godt.

1 denne Fortælling om Verdens Tilblivelse har menneskelig Tro paa Livet, Drøm om Lykken fundet sit ædleste Udtryk. Tilværelsens rigeste Tanke: Alt er Brødre, Børn af Gud, banker paa og vil ud. Medens her saaledes svulmer en Følelse, der vil have Alt og Alle med, er det stik modsatte Tilfældet i den anden Fortælling.1 Den er skreven med samme uforlignelige Kunst som den første. Hvert Ord er simpelt og naturligt og dog fint og velafvejet, saa det hele Billede fattes lige let og bevares af Store og Smaa. Men inderst i Fortællingens tiltalende Frugt ligger den bitreste Kærne. Under denne lette Form ruger kun Mismod og fortvivlet Livslede. Hvad hjælper det, at her fornemt er afspærrret særskilt Plads for Manden? Thi ikke som hist er den frie Kultur Menneskets Maal, men da Gud havde dannet Adam af Støv og indblæst ham Livsaande ad Næsen, satte han ham i den Have, som Gud i Førstningen havde plantet i Eden, det Land, fra hvis Flod de fire Hovedstrømme udgaae: Pison, Gihon, Tigris og Eufrat. Og ikke som hist er Menneskeparret blot et øverste Led i Skabningens Række, nej Manden er først af alle. Thi for at Adam ikke skulde være ene, dannede saa Gud, ligeledes af Muld. alle Markens Dyr og Himlens Fugle og førte dem til ham; og tilsidst dannede Gud af Mandens Ribben denDen anden Fortælling om Skabelsen. Godt og Ondt. 77

ypperste Adspredelse, Kvinden. Rigere end Perserkongen, sikrere end Ypperstepræsten i en fredet Tempellund stod Adam der som Verdens Herre.

Men hvad hjalp det Alt? Thi den Gang som nu brændte den store Modsigelse i Mandens Sjæl, Modsigelsen mellem Godt og Ondt. Fra Tidernes Morgen stod den som det Spørgsmaal, der krævede Svar, Kundskabens Træ paa Godt og Ondt, af hvis Frugter Gud havde forbudt at nyde. Men hvad er Livet uden Kundskab? Og hvilken Kundskab er højere end denne? Det gik da dengang som altid. Slangen, der var trædskere end alle Markens Dyr, sagde til Kvinden: „1 skulle ikke døe ved at spise af Kundskabens Træ, men Gud veed, at paa den Dag I spise deraf, skulle Eders Øjne oplades, og I skulle blive ligesom Gud til at kende Godt og Ondt". Og Kvinden saae, at Træet var godt at spise af og lysteligt at see til og et ønskeligt Træ at faae Forstand af, og hun tog af dets Frugt og spiste, og hun gav ogsaa til Manden og han spiste. Saa forbandede Gud Slangen, Kvinden, Manden, Jorden. Og han drev Mennesket bort fra Edens Have ud paa den forbandede Jord, hvor det skulde henslæbe et smertefuldt, kummerfuldt Liv indtil Doden.

Hvad er Synd ifølge denne Forklaring? Ulydighed. Men hvad er atter Grunden til Ulydigheden? Attraa. Attraa efter at mættes, Attraa efter Skønhed, Attraa efter Kundskabsmagt. Hvo tænder denne Attraa i Mennesket? Et

fremmed, forførende, ondt Væsen. Og Syndens Følger er Forbandelsen: en haabløs Kamp for Livet, en sikker Død.

Det var ingen ringe Mand, der har følt dette. Men en fortvivlet Mand var han. Stillet paa Livets Højder har han ikke kendt det personlige Arbejdes kraftige Hverdagskost, dets haardføre Haab, dets jævne Lykke. For ham var det: at nyde sit Brød i sit Ansigts Sved Et med Forbandelse. Jo højere han stod, des dybere viste sig Dybet. Og med bidende Spot forfølger han alle sin Modparts Udtryk for Velsignelse: at

vorde frugtbare, gøre sig Jorden underdanig, skaansomt ikke udøse Blod, men kun nyde Planteføde, thi Mennesket er skabt i Guds Billede. Nej! Fødsel er idel Smerte; Torne og Tidsler bærer Jorden; og Livet er ikke i Blodet, men i Aandedrættet. Det var dette, Gud blæste ind ad Adams Næse, og naar det standser, saa hjælper al Tale om „Guds Billede" og „Guds Lignelse" ikke. Saa er der kun Jord igen, „hvoraf Du er tagen. Thi Støv er Du, og til Støv skal Du atter vorde".

Engang vakt i den jødiske Bevidsthed var Tanken om en særlig Forfører ikke til at bringe ud igen. Den pressede sig op paaskraa af Troen paa den ene usyn-lisre Gud, og standsede ikke, førend der var gaaet Modsigeise heri og Tilværelsen af et tilsvarende ondt Væsen var fastslaaet. Det gamle Testamente viser os denne Udvikling i dens første umiskendelige Former, hvor Opfattelsen krymper sig under Virkningen af det indbragte Smitstof. Ifølge 2 Samuels Bog 24, 1 var det Gud selv, der, „da hans Vrede optændtes mod Israel", tilskyndede David til at lade foretage en Folketælling, hvad der havde en forfærdelig Pest som Straf til Følge. Først da denne naaede til Jerusalem, „angrede Gud det Onde" og bød Pesten høre op. I 1 Krønikernes Bog 21, 1 — G derimod berettes om samme Folketælling: „Og Satan si od Israel imod, og han tilskyndede David til at tælle Israel. Men denne Gerning var ond for Guds Øjne. derfor slog han Israel."

Redeligt gøres endnu Forsøget paa at betegne denne Satan, Fristeren, som en af Gud taalt, næsten godkendt, Forsøger af Menneskene. Jobs Bog indledes saaledes med følgende Optrin i Himlen: „Det skete en Dag, da Guds Børn kom at fremstille sig for Herren, da kom ogsaa Satan midt iblandt dem. Og Herren sagde til Satan: „Har Du givet Agt paa min Tjener Job? Der er ingen som han i Landet, en oprigtig og retskaffen Mand, som frygter Gud og som viger fra det Onde." Men Satan svarede Herren: „Mon Job frygter

Gud for intet? Har Du ikke beskærmet hans Hus og velsignet hans Gerning? Men udræk nu din Haand og rør ved alt det, som han har. Hvad gælder det, om han ikke skal fornægte Dig lige i dit Ansigt!" Og Herren sagde til Satan: „Se, alt det, han har, være i din Haand. Kun paa ham selv lægge Du cj din Haand!" Da gik Satan ud fra Herrens Ansigt." Dette Forhold mellem Gud og Satan var dog umuligt at fastholde i Længden. Hos Profeten Zacharias1 hedder det da ogsaa, at da Satan vilde efterstræbe Ypperstepræsten Josva, sagde Gud: „Herren true Dig, Satan! ja Herren true Dig! er ikke denne en Brand, som er reddet af Ilden?"

1 de saakaldse „apokryfiske" Skrifter, forfattede efter det gamle Testamentes Samling, viser den begyndte Bevægelse sig i sin videre Udvikling. I „Visdommens Bog" omtales „Slangen" som Djævelen, ved hvem Døden er kommen ind i Verden.2 I Tobias' Bog nævnes en særskilt „Ægteskabsdjævel" Asmodæus. I Henok's Bog søges de mange Djævles Oprindelse forklaret ved et Englenes Fald.

Endelig ved vor Tidsregnings Begyndelse var den persisk-babyloniske Gennemsyren af det jødiske Gudsbegreb fuldbragt. Af den ene, almægtige, usynlige Gud var nu kun den usynlige tilbage. Enheden og Magten havde ikke kunnet holde Stand. Thi ikke blot mylrede det overalt med Smaadjævle og Dæmoner, der uden videre besatte baade Dyr og Mennesker. Men alle disse Djævle havde et guddommeligt Overhoved: denne Verdens Fyrste, denne Verdens Gud. Lige over herfor var det kun et ringe Vederlag, at ogsaa Guds Hær var bleven forøget med en Mængde Engle, Erkeengle, Fyrstendømmer og Kræfter.3 Den simple Sandhed var, at af Tilværelsens tre Stokværk vare Kælder og Stue besatte af Fjenden, kun Loftet endnu i Behold. Djævelen havde ikke blot Helvede, men denne Verden inde. Kun fra Himlene, de syv Himle, var Hjælp at haabe. Skulde den komme, maatte Løsenet

blive: „Himlenes Rige er nær".so

Messias.

Under disse fortvivlede Forhold for Jøderne, hvor politisk Underkuelse gik Haand i Haand med Fortabelse af aandeligt Særeje, havde deres Gudsbegrebs upodede Del, Troen paa Nationalguden, skudt et kraftigt Rodskud. Messiasideen var opstaaet. Dette var paa en Maade en nødvendig Følge af Jahves uopfyldte Løfter overfor sit Folk. Thi naar Jahves Udkaarne, med hvem han havde sluttet Pagten, bestandigt kun bleve hjemsøgte af nye Ulykker, maatte de enten opgive Troen paa ham ellei' udligne Ulykkerne ved Haabet om en forestaaende Befrielse og Sejr. Det utrættelige jødiske Folk greb denne Udvej. Messias blev Navnet paa den, ved hvem Frelsen skulde bringes.

Messiasideen er et endnu mere umiddelbart Udtryk for det jødiske Folks Ejendommelighed end dets Gudsbegreb, der jo i sin Oprindelse for en Del var et Laan fra Ægypten. Messiasideen afspejler mere uberørt dets Indre. Derfor afgiver den en god Maalestok for, hvor dybt den babylonisk-persiske Paavirkning var trængt ind. Betegnende i saa Henseende er det, at Messiasideen ikke kom til at bære Mærker af Djævle-læren. Fremmed for Folkets inderste Tanke var Djævle-troen ikke sivet ned endnu til de Kilder, hvoraf Mes-siashaabet udsprang. Omvendt blev Messiasideen selv forvandlet under Paavirkning fra Babylon og Persien. Medens det forhen havde gjældt om Troen paa een Gud, kom det her til at gjælde om Troen paa kun eet Liv.

Det babyloniske Fangenskab havde aflokket hine tungsindige Toner, hvor Messias fremstilledes som den lidende, der bar Straffen for Folkets Overtrædelser. Thi da Tanken om det jødiske Folk og Messias som dets Personifikation ganske naturligt ofte løb i Et, laa det nær at tænke sig Messias i Lighed med disse Slægtled, der havde baaret Fangenskabets Fornedrelse og Pine til Straf og Sone for det hele Folks Brøde Men allerede i Daniels Bog, der er forfattet omtrent Aar 167 t'. Kr.,1 er Haabet oppe paany i sin dristigste Form. Ved Messias' Komme maa Hedningernes stolteMessias. Udødelighed.

81

Riger styrte sammen, alle Stammer, Folk og Tunge-maal skulle tjene ham, hans Magt skal vare evigt, hans Rige ikke forgaae. Men — og her bryder en ny Tanke frem — hvad Glæde have vel de forud-gangne Slægter heraf? De gik jo til Spilde, thi med Døden er Alt forbi. Som det hedder i den gamle Salme: „Der er ingen Erindring om Dig i Døden; hvo vi prise Dig i Dødsriget?" 1 Jo, lyder Svaret i Daniels Bog,- „dit Folk skal frelses, enhver som findes skreven i Bogen. Mange af dem, der sove i Støvets Jord, skal vaagne, nogle til evigt Liv, andre til Skam og evig Afsky." Til Daniel personlig siges der sluttelig: „Du, Daniel, gak bort indtil din Dødsstund! og du skal hvile og staae op til din Lod ved Dagenes Ende."

Hvad enten nu Forfatteren hermed har ment, at alene Jøderne skulle vinde Udødelighed, eller han ogsaa tænker sig Opstandelse for andre, saa har han gjort det afgørende Skridt og sat et andet Liv foruden det nærværende. Og hvilket af de to der har mest Værd, kan der ikke næres Tvivl om. Det andet Liv er evigt, og „de Forstandige skulle deri straale som Himmelhvælvingens Straaleglans."

Messiasideen var altsaa i Følge sin egen iboende Kraft endt langt udenfor den gamle jødiske Tankegang. Men i denne nye Udødelighedstro mødtes man med Perserne. Disses Lære om et tusindaarigt Rige fandt da let Indgang hos Jøderne. Det laa jo nær at tænke sig, at det netop var dette, som Messias skulde stifte, derpaa skulde følge den store Verdensdom, det himmelske Jerusalem stige ned og slutteligt den Gamle af Dage selv tage Styret over hele Verden.

Hvor vidt end Messiasideen førte Jøderne, saa var der her ligesom ved deres Gudsbegreb et bestemt Punkt, hvor Tanken klart og afgjort sagde Stop. Det var jo den usynlige, ene Gud, med hvem de havde sluttet Pagten. Det vilde da være en gudsbespottelig, en hedensk Overtro, at Messias skulde selv være Gud. Sit simple og tydelige Udtryk fandt denne Begrænsning i

den Benævnelse, der i Daniels Bog blev den staaende for Messias: „Menneskesønnen."

Tappert og udholdende havde Jøderne i halvandet Aartusinde værnet om den store Tanke: kun een, usynlig Gud. Gang paa Gang havde de drevet de mange Guder tilbage og blottet Afgudernes Intethed. Alle syv Planetguder havde vist sig afmægtige imod den ene, Lysets Gud. Men hans Rige var kun Lyset. I Nattens Mulm listede derfor Fjenden sig bagom og angreb Stillingen i Ryggen. Engang anbragt lod Djævelens Mærke sig ikke atter fjerne. Mørkets Gud blev Bagsiden af Lysets. Thi Perserne havde Ret, evindeligt kæmpe de to, Dag vexler bestandigt med Nat.

Jøderne tyede til et sidste Blokhus, Troen paa Messias, den usynlige, ene, almægtige Guds Frelserbud til dem. Men førend Jerusalem jævnedes med Jorden og Folket splittedes ad for alle Vinde, skulde de høre den forfærdelige Bespottelse udtalt af deres egne: Den usynlige Gud var bleven synlig, den ene Gud havde en Søn, der delte hans Almagt, og denne Messias var bleven dræbt ved Korsfæstelse.

Da Perserne, efterat have erobret Babylonien, Lilleasien, Syrien og Ægypten trængte over i Europa, bleve de drevne tilbage af det lille græske Folk. Sammenstødene vedblev, og halvandet Hundrede Aar efter valdet Grækerne, der under Alexander den Store erobrede hele det persiske Verdensrige. Dette skyldtes ikke tilfældige Omstændigheder, men var et Udtryk for en virkelig Overlegenhed.

1 meget mindede Grækerne om Ægypterne, fra hvem de ogsaa havde hentet saa stor en Del af deres ældste Kultur. Glade, letvakte, letlevende som disse mødtes de tillige i Trang til Klarhed og i Tro paa Livet og sig selv. Men den græske Selvtillid bundede dybest. Thi Naturen havde tiltrukket dem paa egenStoikerne.

Vis. I Ægypten opdrog den hele Folket, ammede det og rystede det opvakt ved at vise det Landet snart som Ørken, snart som Sø og snart som Markjord. Dag og Nat lyste den samme dybe Himmel. Kun Et manglede, Værn mod Fjender fra Nord og Syd. I Grækenland opdrog Naturen ikke blot Folket, men hver Enkelt. Spredt over vidtstrakte, flossede Kyster og et LTtal af Smaaøer, med Havet bestandigt for Øje og Ryggen dækket af Bjerge, der paa engang dannede Mur mod Fjender og Hylder for Bistade og Vinstok, voxede her en Sum af frie Væsener op. En for en plumpede de ud, lærte at svømme og tumle en Baad. Daglig Passat førte dem over det vinblaa Hav fra 0 til 0. Og videre gik det til Asiens Kyst, til Italien, til Afrika, Sortehav og Gibraltar. Som en Flok Søfugle sværmede de om, slog ned og trivedes overalt, nyfigne, dristige, driftige. Ædlere byggede end de hofteplumpe, platfodede Semiter, viljefastere og mere skarptprægede end de ligeglade Ægyptere, trængende til legemlig og aandelig Bevægelse, med aabent Øje for Alt og ligesom Dus med hele Tilværelsen, afgav de en ny Mennesketype, fostret i Friland.

Det Verdensbilled, der umiddelbart paatvang sig Grækerne, var tydeligere end noget andet Folks. Fælles var Indtrykket af en uhyre Hal med Himlens Loft foroven og Underverdenens mørke Kælder under Jordsmonnets Gulv. Hertil havde Babylonierne og flere andre Folk føjet den Gisning, at Jorden maatte være omflydt af Vand. Som Indlandsbeboere havde imidlertid de færreste noget virkeligt Indtryk heraf. Man sluttede fra den Mængde Vand, der Dag og Nat strømmede gennem de store Floder og maatte løbe ud et Sted og fylde Havet. Men for Grækerne var der ingen Tvivl, de havde Syn for Sagn. Oceanet udgjorde netop for dem det Naturforhold, hvis Indtryk prægede sig dybest. Hvad andre havde haft ondt ved at forestille sig end sige forstaae, stillede sig da simpelt og letfatteligt for dem: Naar Solen hver Aften gik ned i

Vest i Oceanets Bølger, sejlede den paa disse i Nattens Løb tilbage igen for næste Morgen renvadsket at staae op i Øst.

Idet Grækerne saaledes allerede fra Naturens Haand vare stillede med Forspring fremfor andre, gik de, da den

videnskabelige Sans var vakt, hurtigt i Spidsen. Efterat have gjort sig bekendt med, hvad andre havde tænkt og talt herom, formede de med stor Omsigt, Klarhed og Dristighed et nyt Svar paa Tilværelsens store Spørgsmaal, simpelt og dog gennemført, dybere og rigere end noget tidligere.

Den første store Tænker, som samlede alt det Gamle og saa med nyt Blik derpaa, var Thales fra Milet,1 der levede omkring Aar 600 f. K. Han var som skabt til denne Opgave: en Græker, født i Lilleasien, med ogsaa fønicisk Blod i sine Aarer, vidt berejst fra Sardes til Ægypten, lige kløgtig paa himmelske og jordiske Forhold. Han studerede i Sardes den babyloniske Lære om periodiske Formørkelser saa grundigt, at han til sine Landsmænds udelte Forbavselse kunde forudsige den totale Solformørkelse, der indtraf den 28de Maj 585. Han belærte de ægyptiske Præster om, hvorledes de uden at bestige de glatte Pyramider kunde maale deres Højde blot ved at maale Skyggen af dem paa den Tid af Døgnet, hvor et Menneskes Skygge er lige saa lang som dets Højde. Sin Fødebys Søfolk lærte han at finde Nord ved Hjælp af Stjernebilledet „den lille Bjørn". Selv skabte han sig en Formue ved at forudberegne en rig Olivenhøst og rette sine Opkob herefter. Alt, hvad babylonisk, ægyptisk og græsk Erkendelse indtil da havde naaet, maatte samle sig for ham til følgende Verdensbilled: Jorden flvder som en Skive paa Oceanet. Over dem hvælver Himlen sig. Men oven over denne er atter Vand, hvorfra Regnen kommer. Medens Intet i denne Opfattelse er væsentlig nyt, titter det Nye og Græske frem i den Slutning, som Thales drog heraf: Vand foroven, Vand paa alle Sider, Vand Næring for Dyr ogDen usynlige Himmel. Pythagoras.

Planter, den forplantende Sæd og Livets Safter altsammen fugtigt, saa er da Vandet, det Fugtige, Altings Urstof.

Allerede Thaies' Discipel, Anaximander, ligeledes fra Milet, gjorde et betydeligt Skridt fremad. Som sin Lærer omfattede han hele sin Tids Dannelse og skal, efter hvad nogle fortælle, blandt andet have gjort Grækerne bekjendt med det babyloniske Instrument Skyggeviseren, Gnomon, hvoraf han skal have ladet en opstillet Sparta. Men medens man indtil da kun havde spurgt om: hvad er der over os og om os? brød Anaximander en ny Bane ved videnskabeligt at stille det Spørgsmaal: hvad er der nedenunder os? Den store Opdagelse, der knytter sig til Anaximanders Navn, er, at der, svarende til den Himmel, vi see, findes en anden Himmel-Halvkugle under Jorden. Han ledtes til denne Antagelse ved at lægge Mærke til, at de Nordpolen nærmeste Stjernebilleder aldrig gik ned, men kun drejede sig omkring den i en Kreds. Naar Solen sank i Vest, svømmede den da ikke paa Oceanet tilbage igen til Øst, men den gik ad den usynlige Himmelhvælving neden om Jorden, sin Kreds rundt, til Øst igen. Men heraf fulgte, at Jorden ikke kunde hvile paa noget, men maatte være frit svævende. Anaximander veg ikke tilbage for denne svimlende Tanke. At Jorden under disse Forhold ikke faldt ned, forklarede han — idet han genialt anede en Art Tyngdelov — ved at Jorden var akkurat lige langt fra hvert Punkt af Himmelkuglen, altsaa befandt sig i Midten. Selve Jorden tænkte han sig flad foroven, men rund paa Kanterne, altsaa som en Tamburin, et Pengestykke.

Næppe længe efter hin store, af Thales forudsagte, Solformørkelse 585 fødtes paa Samos Mathematikeren og Filosofen Pythagoras.1 Paa vidtløftige Rejser til Ægypten og vistnok ogsaa til Babylon lærte han Alt. hvad Samtiden kunde lære ham. Som moden Mand bosatte han sig i Nedreitalien, stiftede her et politiskreligiøst Broderskab, der først fremkaldte et betydeligt Opsving, men siden vakte Modstand og sluttelig havde86

Toner og Tal.

til Folge, at alle Pythagoræerne, og rimeligvis ogsaa Mesteren selv, indebrændtes i deres Forsamlingssal.

Pythagoras, hvis Navn jo endnu er knyttet til den bekendte mathematiske Sætning, som han fandt, er tillige Banebryder paa et andel Omraade, der gav hans Lære sit Skær. Ivrig Beundrer og Dyrker af Musiken blev han, ved at anstille Forsøg med en enkelt Streng spændt over en forskydelig Stol, opmærksom paa, at Toneafstandene (Kvart, Kvint, Oktav osv.), der for musikalsk at bestemmes jo kræve det fineste Gehør, simpelthen svare til ganske ligefremme Talforhold. Denne store Opdagelse berusede ham. Naar Forskel i Tone kun er en Forskel i Tal, saa laa det nær at slutte, at Tone er Tal. Men ikke blot Tone er Tal, Alt er Tal. Er ikke Punktet og Enheden et

og samme ? Men to Punkter, Toheden, udgøre Linien. Og breder hele Linien sig til Siden, faa vi som Treheden Fladen. Og skyder endelig Fladen opad, faa vi som Firheden Legemet. Hvad gives der vel andet i Rummet end Punkter, Linier, Flader, Legemer? Saa er da 1, 2, 3 og 4 Forklaringen paa Alt. Af disse er 3 det hellige Tal, thi det indeslutter i sig Begyndelse, Midte og Enjle. Men det fuldkomneste Tal er 10, thi det. er Summen af 1, 2, 3 og 4.

Det er her ikke let at drage en skarp Grænse mellem, hvad Mesteren har sagt og hvad hans Disciple have tilføjet. Angaaende Himmelforholdene synes Pythagoras selv at have indskrænket sig- til den nye og dristige Paastand, at Jorden ikke som Anaximander paastod, er flad som en Tamburin, men er kugleformet. I Midten af det kuglerunde Verdensrum staaer da Jordkuglen, omsværmet af de andre runde Himmellegemer.

Men hans Disciple gik videre. For Philolaos, der virkede i Syditalien efter Aar 500, stod det klart, at, den uhyre Bevægelse, som Sol, Maane og de fem andre Planeter tilligemed hele Fixstjernehimlen hvert Døgn foretog rundt om Jorden, vanskeligt lod sig bringe iDen runde Jord drejer sig. Titallets Verdensmagt. 87

Samklang med deres øvrige, mere sindige Baner. Men det, der viste sig, lod sig jo ogsaa forklare ved, at det var Jorden selv, der bevægede sig i modsat Retning. drejede sig fra Vest mod Øst en Cirkel rundt i Løbet af 24 Timer. Som et Lyn slog denne geniale Forklaring ned og fængede i Philolaos' Sind. Men at tænke sig Jorden som et Møllehjul bestandigt blot drejende sig om sit eget Midtpunkt var en altfor besynderlig Tanke. Langt forstaaeligere var det, om den i Forening med en Klode af ganske samme Størrelse, der tjente til Modvægt, ligesom to Tvillingsøstre i Leg paa et Vippebrædt, snurrede rundt om et fælles Midtpunkt. Dette Midtpunkt kunde naturligvis ikke være tomt; som Verdens Centrum maatte det være et Brændpunkt, Hjemstedet for den hellige Centralild. Men, kunde der indvendes, var det dog ikke forunderligt, at man ingensinde fra Jorden havde lagt Mærke til hverken Centralilden eller Modjorden? Ingenlunde, det stemmede tvertimod ganske med Forholdene. Thi Modjorden kunde fra Jorden af ikke sees for Centralilden, der var imellem. Og Centralilden kunde paa den runde Jord kun iagttages fra den mod Ilden vendte Side, men denne var jo netop ubeboelig, utilgængelig paa Grund af Heden.

Dette Verdensbillede syntes da at passe til Virkeligheden, og det var saa skønt og storartet, at det maatte tiltale enhver Græker. Fra Verdens Arne straalede, ligesom i det enkelte Hjem, i den enkelte By, Lys og Varme ud til det Hele, særligt til Solen, der som en Brud, en ung Koloni modtog og atter bragte den hjemlige Ild videre. I Kordans bevægede alle de andre Kloder sig om Alterilden i Midten. Og hvor stemmede ikke Tal og Tid! 10 var det fuldkomne Tal. Himmellegemernes Tal var 10, Jord og Modjord, Maane, Sol, de fem andre Planeter og Pixstjerne-himmelen. Og for alle Grækere, der jo regnede med Dekader, var Dagenes Tal 10, ganske som oventil: en Helligdag, nær Alterild, med ni andre Dage i Følge.88

Sfærernes Harmoni. Aristoteles.

Pythagoræernes Lære var den græske Modsætning til den babyloniske, syvdages Planetuge. Og ligesom denne svarede til Stjernetydningen, anvistes der hos Grækerne de vandrende Kloder en Virksomhed. Ikke som hist at afridse de jordiske Kaar. Jorden var jo her selv en af de Vandrende. Nej, stemte i Tonernes Tal-beherskede Afstande, hver Klode susende gennem Ætheren med Lyd som af en dirrende Streng, istemte de i Forening den himmelske Musik, den Sfærernes Harmoni, der svarede (il og ombølgede Verdens-Kunstværkets vidunderlige Skønhed. Naar Mennesket ikke, hørte denne Musik, var det kun fordi dets Øre, vant dertil fra Fødselen, nu overhørte Tonerne.

Ved et mærkeligt Træf fremkom dette græske skøn-hedsberuste Verdensbilled omtrent samtidigt med, at deres Brødre mod Øst, under Indiens Sol, gennem Buddha udtalte den dybeste, bitreste Verdensforsagelse. Saa vidt havde nye forskellige Naturforhold nu skilt dem fra hinanden.

Hvor skønt Pythagoræernes Verdensbilled end var, saa led det dog af en afgørende Mangel, der gjorde det uskikket til at bestaae i Kampen mod den babyloniske Planetuge og Stjernetydning. Det hvilede paa den ubevislige Paastand om en Centralild og en Modjord og paa den i hvert Fald endnu ubeviste Paastand om, at

Jorden selv var i Bevægelse. Den græske Tanke var for klar og virkelighedstro til ikke at skulle opdage dette og søge at raade Bod herpaa.

Hvor stærkt et Røre de nye Tanker havde vakt, fremgaaer af Platos Dialoger. Han vakler, skifter Mening, og helder til Antagelsen af, at Jorden bevæger sig.1 Men Aristoteles indtog et Standpunkt, der bragte al Usikkerhed til at vige og fik en afgørende Indflydelse paa Opfattelsen i de følgende atten hundrede Aar. Klart og skarpt sondrede han imellem de to Former for Naturbetragtning: den blotte Spekulation og den paa Erfaringsbevis byggede, virkelige Kundskab. Til den førstes taagede Verden henviste han ubarmhjertigtAristoteles' Verdensliilled.

89

Pythagoræernes Lære om Centralild og Modjorden, der blot var bleven opfundet for Titallets Skyld.1 Sammesteds henviste han ogsaa al Lære om Jordens Bevægelse. Hvad vi gennem Erfaring vide er kun, at Jorden er rund: thi naar vi skifte Sted paa Jorden, skifte ogsaa Stjernebillederne indenfor vor Synskreds, idet gamle synke bag os, nye stige op i den Retning, vi bevæge os. Ligeledes er den Skygge, Jorden kaster paa Maanen, rund. Dernæst ere vi berettigede til at slutte, at Jorden selv befinder sig i Verdens Midte. Thi alt Tungt paa Jorden falder ned mod Jordens Midtpunkt, og den maatte selv falde mod Verdens Midtpunkt, hvis den ikke alt befandt sig der. At derimod Jorden skulde dreje sig om sin egen Axe, er der ingen Grund til at antage, thi al anden Bevægelse paa Jorden er blot retlinjet. Cirkelbevægelsen forekommer kun i de overjordiske Forhold. Og at Jorden skulde bevæge sig fremad i Verdensrummet, lader sig klart gendrive. Vi maatte jo i saa Fald til forskellige Tider see Fix-stjernerne i forskellige indbyrdes Stillinger, hvilket ikke finder Sted. Vi maa da slutte, at Jorden hviler i Verdens Midtpunkt.

Jordkuglen er de fire foranderlige Elementers Omraade. Ovenover og rundt om dette ligger den langt større Del af Verdenskuglen, Ætherens rene, uforkrænkelige Omraade. Her hersker den fuldkomneste af alle Bevægelser, Kredsbevægelsen. Kun Kredsbevægelsen kan være evig, thi den gaaer stedse tilbage i sig selv, fra ethvert Punkt gaaer den til ethvert Punkt i Kredsen. Klarest viser denne Bevægelse sig i den alt omsluttende Fixstjernehimmels stille, uforanderlige Kredsløb. Mellem Fixstjernehimlen og Maanens Bane, der danner den indre Grænse for Ætherens Omraade, bevæge Planeterne, Solen og Maanen sig. Alle maa de antages at sidde fastgjorte i solide, men gennemsigtige Sfærer, der dreje sig om deres Axe. At Planeternes Baner fra Jorden seet tage sig uregelmæssigt ud, lader sig forklare ved, at. der er flere Sfærer end90 Aristoteles' Verdensbilied. Jorden bevæger sig om Solen.

Himmellegemer. Idet disse paa engang ere knyttede til flere Sfærer, hver med sin Kredsbevægelse, fremkomme de sammensatte Baner.'

Aristoteles' Autoritet fastslog for et Tidsrum af over atten hundrede Aar dette Verdensbilled som det rette.2 Klarere, fyldigere og langt mere gennemtænkt end det assyrisk—babyloniske var dets Fortrin fremfor dette især indlysende ved, at det føjede den underste Halvkugle til, som før havde manglet. Derhos udmærkede Aristoteles' Forklaring sig ved en storladen Simpelhed og Ro, som virkede umiddelbart overbevisende. Hele Verden var en uhyre Kugle, Jorden det runde Midtpunkt heri. Saa simpel og klar en Form var den højeste Sandhed værdig.

Hvor sikkert Aristoteles' Forklaring havde ramt ogsaa det inderste i græsk Tankegang, fremgaaer paa mange Maader. Alt det Bedste af hans Forgængeres Tanker var jo optaget heri; Skønhedstrangen blev fremdeles stillet, selv Himmellegemernes underfulde Musik. Sfærernes Harmoni, var ikke i Strid med hans Forklaring. Men samtidigt dannede den en fast Form. der holdt igen. naar Tanken vilde altfor dristigt skumme over. Betegnende viste dette sig i Forholdet til hans Efterfølgere. En af hans Tilhørere, Heraklides fra Heraklea ved det Sorte Hav, gav nemlig den Tydning af Planeterne Merkurs og Venus' skiftende Klarhed og Lysstyrke, at de vistnok befandt sig snart nærmere ved snart fjærnere fra Jorden og ikke bevægede sig om denne, men omkring Solen.3 Og Tanken dreves videre. Aristark fra Samos, der levede omkring Aar 250 f. Kr., vovede endelig den Paastand, at ikke blot alle Planeterne, men Jorden selv bevægede sig om Solen som Midtpunkt.4 Hvad der blandt andet ledte ham til denne Antagelse var, at Solen efter hans Beregning maatte være langt større end hidtil troet. Han anslog

den til syv Gange større end Jorden. For vor Tid, der gaaer ud fra, at Solen er tretten — fjorten hundrede tusinde Gange større end Jorden, synes Ari-Solen bevæger sig om Jorden.

starks Syvtal kun ringe. Men det maa bedømmes efter hvad man kort forinden havde troet, at man endda tQg Munden lovligt fuld ved at anslaae Solen saa stor som Peloponnes.

Ad berettigede Slutningers Vej var man altsaa naaet til det kopernikanske System. I Løbet af hundrede Aar havde disse græske Tænkere tilbagelagt den Vej. hvortil det øvrige Europa siden skulde bruge atten hundrede. Men her holdt Aristoteles' Forklaring igen. Ingen Græker kunde dog for Alvor være med til at sprænge den ædle Harmoni, berøve Jorden dens Stilling som Verdens Midtpunkt for at lade den suse om i den store Forvirring. Sligt oprørte den græske Sans for Skønhed og Orden, saarede Stoltheden som Jordbeboer. Den offentlige Mening godkendte da ikke hin overbrusende Vildskab i Tanke. Selv Eftertidens største Astronomer som Hippark indlod sig ikke paa det rejste Spørgsmaal. men vendte sig til andre Opgaver.

Til dette græske Indtryk af Himmelforholdene maatte nødvendigt svare egen Opfattelse af Gud. Verden og Menneskelivet. Som hos andre Folk var ogsaa hos Grækerne den øverste Gud oprindeligt Solgud. Og som hos andre Folk udviklede der sig ogsaa her i Tidens Løb en Mængde af Guder, blandt hvilke naturligvis Havets Gud indtog en fremtrædende Plads. Men medens hos de fleste øvrige Oldtidsfolk Forestillingen om den guddommelige Kraft hyppigt iklædte sig Dyreformer, viste sig hos Grækerne en stigende Lyst til at give Guderne ren Menneskeskikkelse. Dyrehammen blev enten til en blot Forklædning eller svandt ind til en lille svag Antydning, der tilsidst selv helt forsvandt. Den til Grund liggende Tanke var aabenbart den, at Mennesket, var det ypperste Væsen, dets Skikkelse den skønneste af alle. Guderne selv blev efterhaanden til en Kreds af glade Mennesker med blot rigere Vilkaar92

for Lykke end de rent menneskelige, den religiøskunstneriske Gengivelse al dem gik over til en Forherligelse af Menneskeskønhed. Men ikke blot Guder blev til Mennesker, alle Naturomgivelser blev det samme, Bølger, Træer, Floder. Bjerge, Alt. Hvor man saa vendte Blikket hen, spejlede Mennesket sig selv. Mennesket var Livets Midtpunkt, ligesom Jorden var Verdens.

Folketroen og Kunsten blev staaende her; men Tanken søgte videre for at finde det inderste Guddommelige. Som Sjælen i Mennesket maatte det være noget usynligt. Herodot skimtede det i Historiens Gang som Ligevægt, Maadehold, det Overdrevnes Selvforfald, Nemesis; Sokrates i det enkelte Menneskeliv som en umiddelbar Forvisning. Plato bestemte det som Ideen, Aristoteles som det Fælles i Mennesket, Verden og Gud: Tanken. Ad egne Veje var man saaledes naaet til Begrebet om en usynlig Gud. Aristoteles' Lærling Alexander den Store, der paa sit Sejrstog viste Hensynsfuldhed mod saa mange Folkeguddomme, kunde uden at gøre Vold paa sig selv bøje sig ogsaa for Jødernes Gud i det tomme Tempel.

Og dog var der en Væsensforskel mellem Jødernes og Grækernes usynlige Gud. Det viste sig bedst i Guds Forhold til Verden. For Jøderne var Verden intet i sig selv, den var skabt af Intet af den personlige Gud, og kunde atter blive til Intet, naar Gud bød. Gud var Alt, Verden Intet. Men Grækernes Gud var ikke en personlig Gud. Han var den Verden iboende Sjæl, den Tanke, den Skonhed, der gennemstrømmede den. Thi Verden var et Kunstværk, derom vare de alle enige: Pythagoræerne, Plato, Aristoteles. Saa lidt som man i en Statue kan skille den skønne Form fra dens Stof, saa lidt kan man sondre mellem Verden og Gud. De ere inderligt forenede, og ikke blot i hvilende Ro, men i Live, thi Verdenskunstværket lever. Som hos den skønne Yngling paa Rendebanen Sjæl og Legeme gaae i Et i Kindens Rødmen, Øjets Glans,Livet er Skønhed, Verden et Kunstværk.

hver ædelt formet Muskels Spil og den ildfulde Tanke, saaledes strømmer ogsaa Form og Stof, inderligt krystende hinanden, gennem alt Liv. Hvo kan sondre, naar det vælder fra neden op gennem Planter, Dyr, Mennesker, Gud; gennem Barnedrøm, Mandens Tanke og den alt beherskende Fornuft: gennem Stenens Tyngde,

den vingede Sky og Stjernehimlens vidunderlige Kreds-gang, eller Fuglens Toner, Citerklang og Sfærernes gudberuste Harmoni? Det er Alt kun et og samme, den guddommelige Tankes herlige Form, thi Livet er Skønhed og Skønhed er Livet.

I denne Opfattelse af Verden steg Skønhedsfylden ligesom til Vejrs fra Verdens Midtpunkt og strømmede ud til Verdenskuglens Yderkreds. Ja den straalede maaske rigest her oven fra i den klare Ætherrenhed, i den ottende Himmels, Fixstjerneskarens, funklende Kordans og disse vidunderlige Toner, der, som Vidne om Altings Harmoni, rytmisk klang fra de kredsende Sfærer. Men Interessen sænkede sig atter og samlede sig om Kuglens Midtpunkt, naar Talen blev om Menneskelivets Betydning. Her staae vi ved et ejendommeligt Udtryk for græsk Tankegang, det Punkt, der maaske betegner dens vigtigste Tilskud til Menneskeaandens Udvikling. Grækerne vovede at tildele Mennesket en selvstændig, fyldig Opgave.

Betydningen heraf fremgaaer bedst ved Sammenligning med deres nærmeste Forgængere. For Assyrer, Babylonier. Jøder og Ægypter havde denne Tankegang ligget fjærn. For alle disse stod Mennesket snarest som en Marionetdukke, der ledede s af Guds Haand. Staaltraaden fra oven var ligesom synlig i Stjernetydningen; den mærkedes af Jøderne som Rusk oven fra, naar Pagten brødes; hos Ægypterne brugte Osiris den mildt til at trække Mennesket op til sig af Dødsriget. Hos dem afle var Mennesket i sit Gudsforhold kun passivt. Derimod havde Trang til selvstændig menneskelig Opgave gjort sig gældende hos de indoeuropæiske Folk. Hos Perserne gjaldt det om at tage et Tag med94

i Kampen for Lyset, og ved Arbejd, Offer og Vandel hjælpe Ormuzd til Sejr. For Buddha var Opgaven bleven negativ: at bore sig ud af Verdens glødende Fængsel og udbrændt blive til Intet.

For Grækerne vare de samme Billeder — Kuglen med dens Midtpunkt og Kunstværket — der havde været de tilgrundliggende i deres øvrige Tankegang, ogsaa de ledende her. Jorden er Verdenskuglens synlige Midtpunkt, Mennesketanken dens usynlige. Men Kugle og Midtpunkt betinge gensidigt hinanden, Midtpunktet behersker Omkredsen, Omkredsen bestemmer Midtpunktet. Hvad er da Menneskets Opgave næst efter at erkende dette og beundre Verdenskunstværket? Selv at være Midtpunkt, at udforme Kunstværket i sit eget Liv. Ligesom Verden er det store Kunstværk. Kosmos, saaledes skal hvert enkelt Menneske, gennemtrængt og baaren heraf, udtrykke det samme ved at lade sit eget Liv være et Kunstværk, selv være Mikrokosmos.

Selvfølgeligt opstod denne Tanke ikke strax hos Grækerne, men paa et senere Trin. Først maatte jo det klare Svar været givet paa, hvad Gud og Verden er. Fremdeles maatte den første Skønhedsrus og Videns Begejstring have sat sig, førend man kunde naae saa vidt. Det var næppe heller tilfældigt, at Alexander den Stores Erobring af den dakendte Verden gik forud. Medens kort efter hans Død Hærførerne kæmpede om Ordningen af hans Verdensrige, syslede hans aandelige Arvtagere med at finde, hvorledes det. at være Verdensborger rettest lod sig udtrykke i den Enkeltes Liv. At Menneskelivet skulde svare til det store Verdenskunstværk, derom herskede der ingen Tvivl. Men om Maaden, hvorpaa sligt i det Enkelte skulde gennemføres, delte Meningerne sig i to Hovedstrømme. Det var disse to forskellige Svar paa, hvorledes et Menneske bør leve, der kom til at udgøre det inderste personlige Eje, Kærnen i de bedste Grækeres og Romeres Sind i mere end et halvt Aartusinde.Epikurs Lære.

Epikur1 fra Samos (t. 342 f. K.) lærte sine talrige Tilhørere i Haven ved Athen, hvor han i fri Luft holdt sine Foredrag, da alle Læresale vare optagne, omtrent følgende om Menneskelivet: Enhver stræber efter Lyksalighed. Lyksalighed er det samme som fortsat Nydelse, vedblivende Lyst. Men at søge blot Øjeblikkets Nydelse er uklogt, thi denne medfører ofte langvarig Smerte. Det gælder om at have Perspektiv-sans, at kunne, uafhængig af det Nærmestes tilsyneladende Storhed og Overvægt, rolig afveje og beregne Nydelsens og Smertens virkelige Værdi. Her vil det da vise sig, at man stundom bør købe en større Lyst ved at finde sig i en mindre Smerte. Legemlig Nydelse er altid kortvarig og derfor af ringere Værd end aandelig. Ligesaa er legemlig Smerte ringere

end aandelig. Den største og mest vedblivende Lyst, den sande Lyksalighed faaes gennem Venskabet. Her er nemlig den største Nydelse ligeligt bredt over den længste Afstand. Her er att Dit mit, og alt Mit dit. I den Slave, Du giver fri, vinder Du selv Friheden. At paabyde Formuesfællesskab mellem Venner er unødvendigt, det er kun at udtale en saarende Tvivl. I Venskab er aandelig Sundhed og Skønhed tydeligst udtrykt. Derfor skal den Vise, naar Nøden byder, end ikke betænke sig paa at døe for sin Ven. — Hvo er min Ven? Først og fremmest den, til hvem jeg er knyttet ved den gensidige Forstaaelses Baand. Men ogsaa her gælder det ikke blot at søge Øjeblikkets hidsige Ophobning, men den ligelige, jævne Fordeling. En Ven har jeg overalt, hvor jeg til en Medrejsende i Livet kan give en Haandsrækning eller blot saa meget som et venligt Ord. Ingen er venneløs, der endnu har En, mod hvem han kan vise en Velgerning. Thi „lyksaligere er det at øve en Velgerning end at. modtage den".

Det var denne milde Lære, der drog en Mængde af Oldtidens dybeste Gemytter til sig og tegnede Omridsene af den første bevidste Menneskelighed. Paa96

en ejendommelig, stilfærdig Maade gærede her Naturdriften af og satte Blomst som Velvilje og Glæde ved Andres Lykke. Forfinet Dannelse og naturlig Godlidenhed indgik en inderlig Enhed, hvor ingen Plads lodes tilbage for Synd og det Onde. Derfor kunde heller ingen Østerlænder ret forstaae denne Tankegang, der helt og holdent hvilede paa Kunstværkets Forudsætning. Det var Kunstnerens Nydelse, der tog Smerten bort fra de frivillige Savn, det var Følelsen af den store Helhed, der lod den Givende faae Del i de Modtagendes Glæde. Her kendtes ikke til Frygt for Straf fra en højere Magt. Følgen af Fejl var blot Mangel paa Glæde. Guderne, hvis saadanne overhovedet vare til, bekymrede sig i uforstyrret Salighed ikke om Menneskenes Færd. Og Døden var ingen Straf, men kun Ophør af al Fornemmelse, dermed altsaa af al Smerte.

Det gamle Spørgsmaal om Dag og Nat havde her faaet et nyt Svar. Dag var ikke, som Perserne antog, Godt, Nat Ondt. Men i Dagens Klarhed saaes det grant, at det Hele er Et og den Enkeltes Lykke Bevidsthed om Parten i Andres. Natten er ikke noget i og for sig, endsige noget Ondt, men kun Dagens Ophør, Kunstværkets Grænse. Døden er derfor ikke Livets Fjende, men Beseglingen af et uforkrænkeligt Sinds stille Fred, den skønne Stund, hvor Livets Kunstværk fuldendes.

Der hørte en egen blid Blødhed til og derhos en gennem blegnende Magtforhold skolet Resignation for at føie sig tiltalt og finde Ro i denne Lære. Der var Kølvands Favntag deri, ikke Forstavns Kløven. For alle — baade Grækere og især Romere — der endnu fornam den indre Trang til Bedrift brændende i sig, faldt det naturligt hellere at slutte sig til den modsatte Lære, en Tvillingbroder til denne, men fuld af indre Kraft, hvor hver Muskel var spændt og selv Ro kun var nedstrammet Handling.Stoikerne.

Medens Epikur underviste Venneflokken i sin Have ved Athen, gik inde i Byen en fattig klædt Mand op og ned i den saakaldte „brogede Søjlegang" (Stoa poi-kile) utrættelig, velvilligt forklarende, men altid kun ledsaget af to tre Tilhørere ad Gangen. Folkevittigheden kaldte dem efter Tilholdsstedet for „Stoikerne",1 et Navn, der skulde flyve vide ud og faa Klang længe efter, at den tilfældige Anledning til dets Oprindelse var gaaet i Glemme. Manden i Midten hed Zeno, var født paa Cypern Aar 340 f. Kr., oprindeligt Købmand, idet han som ung havde drevet en efter Faderen arvet Export-Forretning i Purpur fra Fønikien til Athen. Ved et Skibbrud var han bleven berøvet alt, hvad han ejede, og havde da fulgt sin Lyst, opgivet Handlen og bosat sig i Athen for helt at dyrke Filosofien. I tyve Aar havde han saa som Lærling søgt de forskellige Skoler og, som det ondskabsfuldt hed, med fønikisk Handelssnuhed udsøgt sig hos hver især hvad han kunde bruge, indtil ban en skønne Dag selv optraadte som Lærer. Dette Træk blev betegnende for den hele Retning. Ikke fast afsluttet som Epikurs Lære i en enkelt Mands Udtalelser, men under bestandig Vækst fortsatte Stoicismen sit Liv Aarhundreder igennem, stadigt tilegnende sig nyt og dog væsentlig den samme. Medens man, fordi de Ældres Skrifter ere gaaede tabt, kan være i Tvivl om, naar denne eller hin Fremstillingsmaade er opstaaet, kan man ikke tage Fejl af selve Grundopfattelsen i dens skarptskaarne Tydelighed. Der er indre Familielighed mellem hin nøjsomme, sædeligt rene, altid sunde og

upaavirkelige Grundlægger, der som Olding frivilligt skilte sig ved Livet, og hans Efterfølger (Kleanthes) tungnem og retsindig, slidende om Natten med haardt Arbejde for at kunne undervise om Dagen, frivilligt endende sit Liv som Mesteren, og saa den lange Række Aarhundreder igennem af Grækenlands og Roms dygtigste Mænd ned til Kejser Mark Aurel, Stoikeren paa Tronen, indesluttet i sig

selv og dog til enhver Tid lige aaben og ofrende sig for Alle.

Stoicismens Grundtanke var. ligesom Epikurs, at Menneskets Maal er Lyksalighed. Kun om Maaden, hvorpaa denne naaes, vare de uenige. Stoikerne mente, at Lyksaligheden er det samme som Dyden. Men Dyd Daad er Et, thi Godt og Ondt afhænger ikke af, hvad der vederfares mig, men af, hvad jeg virker. Alt, hvad der hænder En i Livet: Smerte, Lyst. Sundhed, Sygdom. Rigdom, Armod, Ære, Skam, Død er lutter ligegyldige Ting, „Adiaphora", blot Stof, der kan bruges til Godt eller Ondt. Derfor har Epikur saa grundig Uret i at bestemme Lyst, fortsat Lyst som Lyksalighed. Thi herved afstumpes netop det Inderste og Egentlige Menneskets Væsen, dette forvandles fra handlende til lidende. Men Dyd er Daad.

Hvilken Daad er da Dyden? Den er den Virksomhed, hvorved Mennesket uafbrudt gør sit inderste Væsen, sin egen Natur gældende, og herigennem hævder sin Frihed. Det gælder da først og fremmest om at gøre sig uafhængig, saa at Ens egen Natur kan komme til frit at raade. Dette skeer ved at tøjle Lidenskaberne, der ikke ere andet end løsslupne Drifter, ledte vild ved en Fejlslutning. Gerrighed f. Ex. beroer jo blot paa en fejlagtig Mening om Penges Værd. De Fejlslutninger, der lede Driften vild, kunne indslaa fire Veje. Ufornuftig Mening om et Gode fremkalder, naar dette antages for nærværende: Lyst, naar det antages for tilkommende: Begær. Ufornuftig Mening om et Onde fremkalder, naar dette antages for nærværende: Sorg, tilkommende: Frygt. Men Lyst, Begær, Sorg og Frygt skulle alle kues, for at Menneskets egen Natur, dets egen Drift frit kan virke.

Hvad er da Menneskets egen Natur, Driften i hver Enkelt? Den er ikke blot en tilfældig Drift, men en indre Lov. Thi hvert Menneske er en Del af den hele omgivende Natur, og for saa vidt det lystrer Fornuften i sig, følger sin egen Natur, lystrerStoikerne.

det Fornuften i den store Natur, lystrer det Gud. Idet Mennesket gør sin egen Frihed gældende, er det Et med Gud. Dette er den højeste, den eneste sande Lyksalighed.

Denne Lyksalighed er sig selv nok, den fremgaaer umiddelbart af at handle ret og kan end ikke øges ved at blive ved. Dydens, Lyksalighedens to almindeligste Yttringsformer er Retfærdighed og Menneskekærlighed. De bør, uafhængigt af Følgerne for os selv, vises mod alle. Thi alle Mennesker ere Lemmer af eet Legeme, alle Mennesker ere Brødre, idet de alle paa samme Vis have Gud til Fader. Ingen er da saa ringe, at han jo har Krav paa din Kærlighed og Retfærd. Selv Slaven er et Menneske og har sin Ret overfor Dig.1

Hele Verden udgør altsaa en Enhed. Gud er dens Sjæl, dens Fornuft, det overalt virkende Forsyn. Sjæl og Legeme ere dog ikke her forskellige. Thi Verden er selv Gud, forsaavidt den kun er en Mangfoldighed af Former for det ene Urstof. Dette brændende Urstof, denne oprindelige Ild er Fornuftens Yderside, er Gud, thi der er ingen Forskel mellem Materielt og Aandeligt, Guds Aand er Flamme.

Idet Mennesket er sat som et selvbevidst Enkeltvæsen i denne Verden, har det en dobbelt Opgave. Dels skal det, saaledes som vi have seet, bøje sig for Helheden, for den store Naturorden, Forsynets vise og kærlige Styrelse, der altid veed at ramme det Rette. Derfor skal Mennesket udbrænde hver uforstandig Egendrift i sig: Vellyst, Begær, Sorg og Frygt og roligt lægge Alt i den store Faders Haand. Men desforuden skal det netop som selvbevidst Enkeltvæsen gøre sin Frihed gældende, i Daad øve Dyd, (lammende udtrykke sit eget Væsen, der er Et med Guds Aand. Thi det enkelte Menneskes • Liv er ikke blot bestemt af Forholdenes omgivende Kugle, men er som Midtpunkt deri selvvirkende og selvdannende.

Denne Menneskets dobbelte Opgave viser sig i

sin Tilspidsning overfor et enkelt Forhold, Døden. Fra een Side seet er jo Døden den mest afgørende ydre Tilskikkelse, som Forsynet sender, og burde derfor afventes med selvhengivende Ro. Men fra en anden Side seet er Døden som Livets frivillige Afslutning den ypperste Frihedsytring, der staaer til Menneskets Raadighed. At begaae Selvmord er Menneskets Forret frem for Dyret. Det, at berøve sig selv Livet, er da den højeste Prøve paa, hvorledes der er levet. Skeer det blot i omsløret Rædsel, er det et Udtryk fo'r et ubehersket Sinds Forvildelse. Men skeer det efter moden Beslutning for at hævde sin Frihed, er det skønt og berettiget, som Kunstnerens sidste Mejselslag, hvorved han fuldender sit Kunstværk. Thi ligesom det er ædelt at ofre Livet for en Anden, for en Ven, for Staten, er det ædelt at ofre det for sig selv. Til Grund ligger da en klar Forstaaelse af, at Livet ikke er et Gode i sig selv, men ligesom Smerte. Lyst og alle andre ydre Ting et Ligegyldigt, et „Adia-phoron".

Stoikerne gik vidt baade i Anvendelsen af dette Middel og i Godkendelsen af de Bevæggrunde, der maatte ansees for berettigede. Fra Stifteren Zeno og hans Efterfølger Kleanthes ned til Cato, Brutus, Cassius osv. strækker sig en lang Række af Mænd, som frivilligt valgte Døden. Seneca, der dræbte sig paa Neros Befaling og saaledes fik sit Ønske fra sine Velmagtsdage opfyldt: selv at maatte vælge sig den letteste Død, anfører som tilstrækkelige Grunde til Selvmord: Alderdomssvaghed. uhelbredelig Sygdom, Tyranni, som man ikke paa anden Vis kan unddrage sig, kort enhver ydre Hindring, der tilintetgør vor sædelige Frihed. Under slige Forhold har man Lov at vælge sig sin Dødsmaade med samme Ret og Frihed som man vælger et Skib til Rejse, et Hus til Beboelse.1 Man forlader Livet, ligesom man forlader et Gæstebud, naar man synes, at det nu er paa Tide; man skiller sigUdødelighed.

ved Livet som ved et Klædebon, der trænger til at aflægges.

Er der et Liv efter dette? Her skorter det Stoikerne paa klart Svar. Med lige Ret kan man antage, at den i Mennesket bundne Del af det Hele ved Døden atter glider over i dette Hele og altsaa udvidskes som Enkelthed, eller omvendt, at den engang tændte Fri-hedsgnist fremdeles vedbliver ,at brænde som selvstændigt virkende, lille Midtpunkt. Seneca f. Ex. udtaler sig i begge Retninger. Han trøster en Moder, der begræder Tabet af sin Søn, med, at Døden gør Ende paa Alt, ogsaa paa Ens Lidelser, „den, der ikke længere er til, kan heller ikke være ulykkelig". „Døden er i sig selv intet, og gør alle Ting til intet." Men længere hen i samme Brev siger han: „Nu er din Søn ført hen til de fjerne, høje Steder, hvor han taler med de salige Sjæle og er sammen med Scipioner og Catoner og andre, der have foragtet dette Liv. Der, Marcia! omfavner din Fader sit Barnebarn, glad ved at see ham omstraalet af Klarhed, og forklarer ham Stjernernes Løb" osv.1 Og i et andet Brev til en Ven søger han at bibringe denne Glæden ved Livet, der forestaaes „Hin Dag, Du frygter som den sidste, er en Evigheds Fødselsdag, sku den frimodigt imøde! Tænk, naar engang Naturens Hemmeligheder ville oplades for Dig, Mørket briste og Lyset, det reneste Lys, gennem-straale Dig! Da vil Du erkende, at hernede har Du levet i Morke."2

Denne Vaklen i Opfattelse bør dog ikke være et Udtryk for vexlende Frygt og Haab, men kun et Tegn paa, at Spørgsmaalet om Udødelighed egentlig er Stoikeren ligegyldigt. Det er ham nok at vide, at den Vises Lyksalighed ikke forøges ved at vare ved, Evighed er ikke rigere end Nuet, og at det inderste Selv i Enhver er Et med Gud.

Ikke blot Mennesket bærer Præg af Forholdet mellem Midtpunkt og Hele. Det samme gælder Gud. Gud er paa engang „Vor Fader" (parens noster), der102 Stoikernes Opfattelse af Guddommen.

er „hos og i os",1 men tillige den hele Verden. „Vil Du kalde ham Naturen — Du har ikke Uret." Og ligesom Forholdet mellem Midtpunkt og Hele hos Mennesket tilspidses i Spørgsmaalet om Selvmord, paa lignende Maade hos Gud. Thi Verdens Løhet er dette. Af Gud — hvad enten man nu tænker sig denne som „Logos",

Ordet, det spiredygtige Skaberord, eller Urtlamme — udviklede Verden sig. Ilden udstraalede Damp, der afkøledes og blev til Vand, som bundfældede Jord, og lidt efter lidt dannedes saa hele Verden, der som en uhyre Kugle svæver i det tomme Rum. Alt er skønt og vist indrettet i denne Verden, Udtrykket for den guddommelige Fornuft. Men det gaaer Gud som Mennesket. Ligesom dette behersker sig selv ved at tøjle Lidenskaberne, brænde sig følesløs overfor dem, saaledes opsuger Gud bestandigt under Verdens Gang-noget af sig selv i sig, indtil endelig en Gang, naar det saa er Guds Vilje, Alt ved en uhyre Verdensbrand atter bliver ført tilbage til den oprindelige Enhed. Herefter begynder en lignende Udvikling forfra. Tidsrummet mellem Verdensbrand og Verdensbrand udgør et uhyre Spand af Tid, en Verdensalder, det store Verdensaar. Indenfor ethvert saadant sætter Gud sig som Midtpunkt for et Hele og tager sig i Frilied atter tilbage i sig selv.

Saa er Gud da som Mennesket det bestandig vibrerende Vexelspil mellem Kuglens Midtpunkt og dens Omkreds. I den selvbeherskede Sætten og Tagen af sig selv, i den rene Vilje, stærk i Fremfærd, stærk i Afkald, banker Livets Puls, ytrer sig Kunstværkets ædleste Skønhed. Dag er ikke Liv og Lykke, Nat kun Mørke, Død. Menneskelivet er Døgnet, baade Lysets straalende Viljesvæld og dets Tvillingbroder med den faste Beslutnings lukte Øje. Summen af alle de mange Døgn, den stærke Form, der som Aaret bærer dem alle, er Naturen, er Gud. Ogsaa Aaret har sin Gang, rinder ud for atter at begynde.Folkene mødes.

Alexander den Stores Erobring af hele den da-kendte Verden blev af den største Betydning for Menneskehedens Udvikling. Ad denne Vej knyttedes et Nationernes Baand, der, stærkere end det overvundne store Perserriges, i over et halvt Aartusinde bragte Folkene hverandre i Tale. Virkningen tabte sig ikke ved, at de praktiske Romere politisk klogt benyttede sig af Forvirringen og Skridt for Skridt bagfra erobrede de oploste Stater. Sejrherren droges selv med ind i Strømmen, og paa græsk Tungemaal fandt for første Gang den store Menings-Udvexling Sted mellem de forhen adskilte Folk. Platos og Aristoteles' Tanker mødtes med Assyrers og Babyloniers, med Ægypters, ja selv med det strængt afsluttede jødiske Folks, hvis hellige Skrifter bleve oversatte paa Græsk. Den dannede Romer og den nyvakte Fiskerflok fra Galilæa udtrykte sig i Skrift paa samme Tungemaal. Med Rette blev den af Alexander den Store grundlagte By, Alexandria, Midtpunktet for hele dette nye Røre.

Fra en Side seet var denne store Blanding kun en Forvirringens, en Forplumringens Tid. For den. der blot søger klare Standpunkter, maa den stille sig som en Forfaldsperiode i Tankens Historie. Thi paa en besynderlig Maade indgik her klare Tanker Enhed med dunkle, det Rene blandedes med fremmede Slagger, Livet saaes gennem blændet, bedugget Rude. Men bagved denne foregik en egen Udvikling. Det var, som strøg der en Haand gennem alt det Hede og Kolde og blandede og lunknede Strømmen; det var, som fremgik der noget hidtil Ukendt af dette Sammenskud, hvortil ethvert Folk havde ydet sit Bedste, som duggedes Menneskehedens Øje af en ny Længsel.

Den rent ydre Sammenblanding falder først i Øjnene. Indvundne Erfaringer, Stumper af Livssyn, Gudeforestillinger, Gudenavne udvexledes mellem Folkene, fløj om og fangede Sind ved det Ukendtes og Hemmelighedsfuldes dragende Magt. Alt imellem foregik ogsaa mangen sund Forening, hvor manglende Stykker104 Sammenblanding. Grækenland paavirkes fra Øst.

fandt hinanden. Allerede kort efter Alexander den Stores Død skrev saaledes den kaldæiske Præst Be-rosus paa Græsk sin Babyloniens Historie og holdt paa Øen Kos Forelæsninger over Astronomi. De to ypperste stjernekyndige Folk vare mødtes. Babyloniernes trofaste Iagttagelser, ikke mindst deres i Aartusinder fortsatte Optegnelser om Formørkelser, bleve nu Fælleseje og afgave værdifuldt Grundlag for senere Fremskridt. Det var f. Ex. for en Del paa babyloniske Forarbejder, at Oldtidens ypperste Astronom, Hippark, der virkede paa Rhodos 165—25, byggede sine to Hoved-opdagelser, at «Tævndøgnspunkterne stadigt rykke fremad og at Aarets Længde er flere Minuter kortere end de tidligere antagne 365 Døgn og 6 Timer.

Det var lettere for Østerlænderne at, tilegne sig det græske Sprog end den græske Aand. Fornam de end dens klare, kolige Tankegang som en svalende Brise med Bud fra det Frie, saa virkede den dog nærmest som Yifteslag, efter hvilke den omgivende Hede blev dobbelt følelig. Skulde Regnestykket gøres fuldt op, var det

vislnok den græske Tankegang, der paavirkedes stærkest fra Østerland. I hvert Fald syne Sporene af Blandingen tydeligst paa dens forhen saa blanke Flade. Dengang som længe tilforn og endnu længe efter var desuden Kulturvinden østlig. Med indre uimodstaaelig Kraft drev de store Tanker vesterpaa. Fra Babylon kom Stjernetydningen, fra Persien Læren om Godt og Ondt, Gud og Djævel; over Ægyptens glødende Bund kogte Forestillingen om en treenig, usynlig Gud, der dog blev synlig, og om dennes to forskellige Naturer.

Grækernes Verdensbilled var som lagt til Rette for Stjernetydningen. Fra den Tid af, at man havde opgivet Pythagoræernes fantastiske Lære oin en Centralild og en „Modjord", hvorved Sfærernes Tal ligesom Dagenes var bleven ti: fra den Tid, man med Aristoteles erklærede, at indenfor Fixstjernehimlens Kuglerunding bevægede de syv Planeter sig i vidunderligtStjernetydningen trænger ind i Grækenland.

sammensatte Baner, havde man aabnet Døren paa vid Gab for Stjernetydningen med dens hellige Syvtal. Hvad var mere sandsynligt, end at disse syv Sfærer, hvis underfulde Toner, uhørligt for Mennesker, fyldte Universet og ombruste Livet, ligesaa uhørligt, men ligesaa sikkert anslog Samklangen mellem det enkelte Menneskeliv og Helheden, styrede dets Skæbne? Forgæves kæmpede Grækerne imod og bevarede længst af alle Middelhavs-Folk den ældgamle simple Inddeling i ti Dage (Dekader). Stjernetydningen betvang dem, og Planetugen fulgte efter.

Til denne Stjernetydningens hurtige Udbredelse mod Vest bidrog i ikke ringe Grad politiske Forhold. Da Alexander den Store havde udaandet i Babylon, var Byens Tid omme. Hans Feltherre og Efterfølger, Seleukus, der tilrev sig Babylonien som Kongerige, anlagde en ny Hovedstad Seleukia ved Tigris. De hjemløse Præster fra Bels Helligdom i Babylon, hvoraf snart. By som Tempel, kun Grushobe vare tilbage, spredtes for alle Vinde, ikke mindst ad Lilleasien og Grækenland til. Overalt medbragte de deres fra Slægt til Slægt opsamlede Kundskaber og den brændende Tro paa Stjernetydningens Kunst, som de i lykkelige Nætter havde øvet paa Templets Afsatser, medens Babylons gyldne Kupler dernede blegnede for Himmelkuplens stjernesaaede Pragt. Bedre Talsmænd kunde ikke tænkes, og de skaffede deres Kunst Fodfæste og Anerkendelse over hele Lilleasien og Grækenland, bvorfra den senere førtes til Italien og Rom. Det dæmpede ikke Bølgen, at den mødtes af et nyt Skyl af Stjernetydere fra Ægypten, der ogsaa vilde gøre Kunsten bekendt og frugtbringende. Og det kvalte end ikke Troen, men bredte den blot i videre Kredse, da de hæderlige „Kal-dæer" og ..Mathematikere", hvis Navne overalt endnu havde god Klang, efterfulgtes af en Flok Bedragere og Troldmænd, der kun havde aabent Øje for, at Horoskoper og Nativiteter vare Guld værd.1

1 Rom var Jordbunden forberedt for Stjernetyd-106

Stjernetydningen i Rom.

ilingen gennem Augurernes og Haruspicernes Virksomhed. Troen paa disse havde begyndt at tabe sig, men Trangen til Kundskab om Fremtiden var levende som forhen og Stjernetydningen kom her som det nye Evangelium. Uimodstaaelig banede den sig Vej. Hvad bjalp det, at gammeldags tænkende som Cato og Ennius fordømte den?' Før vor Tidsregnings Begyndelse var Troen saa udbredt, at Hvermand vidste Besked 0111 Planetdagenes hemmelighedsfulde Virkning bagved den Tidsdeling, man selv til daglig brugte. Særligt var Frygten for Saturns Dag, eller som den hyppigst kaldtes Sabbathen, stærkt udbredt.2 Den jødiske Historieskriver Josephus kunde misforstaaende og dog med Rette sige: „Der gives ikke en eneste, hverken græsk eller ikke-græsk By, hvorhen ikke vor Helligholdelse af den syvende Dag har bredt sig."3 I romerske Patricie-familier var det Skik, naar der var Tale om Giftermaal eller naar et Barn var født, strax at lade en „Mathematiker" stille Vedkommendes Horoskop.4 Alle de første Kejsere stode i mere eller mindre aabenlys Forbindelse med Stjernetydere, Tiber studerede selv Kunsten for at kunne opdage og ombringe Enhver, hvis Horoskop tj'dede paa en Medbejler til Kejsermagten.0 Ganske som senere ligeoverfor Kristendommen rejstes en Række Forfølgelser mod Stjernetyderne; de forvistes fra Rom og Dødsstraf anvendtes mod dem og Enhver, der raadspurgte dem.15 Men af Martyrernes Blod spirede blot nye Troende frem. Stjernetydningen blev snart Folkereligion. Planetugen, Stjernetydningens Sejrstegn, med den forvredne Rækkefølge af de syv Planetnavne paa Dagene var ved

Slutningen af det andet Aarhundrede e. K. eneherskende i Romerriget.7 Hvilken af de to Opfattelser af Planetugen der havde sejret, den, som havde haft hjemme i det undergaaede Babylon, eller den, som skrev sig fra Ægypten, hvor Alexandria nu højlydt forkyndte den for Alle, derom kunde der ikke herske nogen Tvivl. „Solens Dag" var Herrens Dag, Ugens ypperste og første. Den onde, ulykke-Planetdagenes Modstand mod Kristendommen. 107

bringende Saturns Dag var Ugens sidste, hvorpaa Ingen kunde fejre Fest. Aar 321 sloges den hele Synsmaade retsligt fast, idet der udgik kejserlig Befaling om, at paa Søndagen skulde alle Øvrighedssager, alle retslige og borgerlige Forretninger hvile.

Fra Rom trængte med de romerske Legioner de syv Planetdage videre nordpaa til Gallien, Britanien og Germanien.[Overalt opgav man den ældgamle Inddeling i fem Dage og bøjede sig ærbødigt for Stjernetydningen i dens almenfattelige Form: Læren om Soldagens Lykke, Maanedagens vexlende Spil og den smudsige, uheldbringende Lørdag. Kun ombyttede man nordefter, som Udtryk for fri selvstændig Tilegnelse, de ubekendte fem Planetnavne med nordiske Gudenavne. Mars blev til Tyr. Merkur til Odin, Jupiter til Thor. Venus til Freja. Blot i England bevaredes Navnet Saturnsdag; i Frankrig og delvis i Tyskland opkaldte man den sidste Dag efter Sabbaten: samedi, Sammstag (nu hyppigst Sonnaheiidj; i Danmark blev den til „Løverdag", Vaskedag. Som en tætsluttet Flok stod Planetbenævnelserne og Gudenavnene paa Vagt. da senere Kristendommen naaede til Europa og søgte at fortrænge dem. Kun en eneste af de gamle Betegnelser, „Herrens Dag", Dominica, dimanche, kunde Kirken godkende. De sex øvrige Dage burde kaldes den første, anden, tredie osv., efter Herrens Dag.'2 Men hvor berettiget denne Fordring end var, lykkedes det dog kun Romerkirken at faae den gennemført i Portugal og paa Island. Derimod opnaaede den græske Kirke at faae Østeuropas Folk. særligt Russerne, til at følge den kirkelige Betegnelsesmaade.

Mere skjult og maaske langsommere end Stjernetydningen, men ligesaa sikkert som denne, bredte den persiske Lære om Godt og Ondt, om Gud og Djævel sig vesterpaa. Den rørte ikke blot, hvor den kom frem, længst forglemte Sagn om onde Aander op paany. Den bragten Filosoferne i Alexandria til mørkere Grublen, den ormstak den græske Tanke om Verden som108

Læren om Godt og Ondt naaer Italien.

(let skønne Kunstvæk. Med stigende Iver krævede Stoikerne Svar paa, hvorledes Verdenskunstværket lod sig forlige med Sygdom og Hæslighed, baade legemlig og moralsk, hvis Tilstedeværelse i Verden jo dog ikke lod sig benægte. Seneca dreves til det mistrøstige Udbrud. saa stridende mod den græske Tro paa Form og Stof i jublende Favntag: „Der er en svar Strid mellem Kjød og Aand".1 Og vi have Alle guddommelig Naade behov, thi Alle ere Syndere.2 Herfra laa Vejen aaben til med Jøderne at tænke sig Verden som skabt af Intet og derfor Intet i sig selv overfor Gud, eller til at forestille sig Guds Naade under Form af, at Gud lod sig føde paa Jord. Ægypterne lærte jo fra gammel Tid, at den treenige Gud kom Menneskene til Hjælp ved at lade sig jomfrufødde af en Ko og aabenbare sig i Skikkelse af Apis.

Forplumringen af fordums klare Opfattelser, Sammenblandingen af Tanker fra nær og fjern, var da en af dette Tidsrums mest fremtrædende Ejendommeligheder. Gik Bevægelsen her nærmest fra Øst mod Vest, saa var der dog tillige en anden, der gik dybere og i modsat Retning. Sammen med hin frembragte den disse lunknende Strøg, der bragte Varmt og Koldt til at mødes og enes. Og af den hele Blanding fremgik der noget Nyt, svagt vel endnu, men mere alment og mere inderligt end noget af alt det tidligere.

Sagen var, at bagved den tilsyneladende Storhed og Sejr, som Alexander den Stores Verdens-Erobring udtrykte, laa der hos de Enkelte en Sum af bristede Illusioner. Den Tanke, der hidtil havde besjælet hver en Græker og udgjort den inderste Grundvold for hans Moralitet var, at han var Borger i sin Ståt. Men hvor vare de nu henne alle disse Enkeltstater, Sparta, Athen, Theben, Korinth og hvad de alle hed? Mejede af, faldne for Verdensrigets kolde Jern. det samme, der havde omhugget hvert af de erobrede, fremmede Kongedømmer. Men dette Tab føltes bitrest og dybest mod Vest. For en Græker var det, som om hans HjerterodDen gamle Moral og Tro gaaer nnder.

var overskaaren fra den Stund, hans Hjemstat gik tilgrunde. Og med lignende Tab for de Enkelte kjøbtes siden Roms Storhed. Det var Republikens Kraft, det var Republikens Dyder, der havde overvundet Verden; men Republiken selv forvandledes netop ved disse store Landvindinger med indre Nødvendighed til sin Modsætning, til Kejserdømmets Tyrani. Forgæves myrdede Republikanerne Cæsar. Det var Byen Rom som Ver-densrepublik, der var en Selvmodsigelse. Selve den fuldbragte Tanke var forgiftet. Men dette maatte fylde enhver ædel Republikaner med den dybeste Smerte.

Fra Vest mod Øst vare saaledes Fortidens Begreber om Ret og Uret blevne omhuggede. Det Samme blev Tilfældet med Enhvers Barnetro. Hvo kunde, naar han var naaet til aandelig Modenhed og dertil havde haft Lejlighed til at lære andre Landes Forhold at kende, længer for Alvor troe paa disse nationale Guder, der under de forskelligste Navne fra Zeus og Here til Astarte og Molok. Isis, Assur, Jahve, Baal osv. udtrykte menneskelige Svagheder, nationalt Sneversyn? Og hvo kunde have Tillid til disse Præster, der ufortrødent paastod, at Gud fandt Behag i Slagtning af Dyr, Røg af brændt Kjød og Myrrhaduft fra Alteret, dog vel at mærke saaledes, at han som Gud lod sig nøje med det Mindre, medens Broderparten af Offeret tilkom Præsteskabet.

I bitre Skuffelser gik Fortidens bedste Følelser under. Men netop denne Undergang var Betingelsen for Fremkomsten af noget Nyt og Bedre.

Hvori bestod det Nye? Det bestod i den fremspirende Følelse af noget fælles Menneskeligt, noget af Forholdet til den enkelte Ståt Uafhængigt. Det bestod i Følelsen af et stort Verdenssamfund, hvor Alle vare Brødre, hvor det ikke var afgørende, om man var Græker eller Barbar, Mand, Kvinde eller Slave, men kun kom an paa, at man Var Menneske og følte sig som saadant overfor Alle. Det var disse Tanker, der fik deres første bevidste Udtryk hos Epikuræerne ogHO Selvhengivelse. Oldtidens to største Tanker.'

Stoikerne, besjælede i tre hundrede Aar med stigende Inderlighed de ædleste Aander i Grækenland og Rom, indtil de samme Tanker, drivende østerpaa, fandt et endnu mere brandende Udtryk i Palæstina. De tre Former, hvorunder Svaret gaves, lidt forskelligt stemte, men i det Væsentlige ens, betegne tilsammen Oldtidens rigeste Udbytte, den vaagnende Menneskeaands første milde Smil.

Og i Samklang hermed gaves det religiøse Svar. Svaret paa Forholdet mellem Mennesket og Gud. Hvilket er det Offer, som Mennesket har at bringe som Gave til det store Ubekjendte, hvis overlegne Magt han føler og ikke kan unddrage sig? Hverken slagtet Kvæg, Brændoffer, Madoffer, Røgelse eller Guld, men - sig selv. Kun Selvhengivelse er det ene værdige Udtryk for Menneskets Forhold til det Højere. I mærkeligt ens Ord toner dette ene og samme Svar fra Rom til Palæstina. Det gamle Præsteskabs, de ydre Templers Tid er omme; thi Du skal selv tjene Gud. i dit Hjerte er hans Altar. Og der var kun ringe Forskel paa de Former, hvorunder dette i Sandhed, søgtes udført i Livet, hvad enten det nu kaldtes at danne sit Liv til et Kunstværk eller at hævde sin indre Frihed eller at gøre den himmelske Faders Vilje.

Saalangt naaede Oldtiden. Menneskehedens store Brodersamfund og den frivillige Selvhengivelse for Andre som det ypperste Offer til Gud, det var de to store Tanker, der angive Oldtidens aandelige Højdemaal i den samlede Væxt opefter. Men disse Tanker bleve forskelligt tænkte i Vest og Øst. Efter græsk Tankegang, der altid ubevidst beherskedes af Kuglens Billed, var hermed Svaret paa Livets Spørgsmaal givet klart og udtømmende. Den Enkelte er altid Midtpunktet i det Hele, og idet han giver sig selv hen i Forholdet til alle Andre, giver ban sig selv hen til Gud. Thi det er ikke blot et fladt Cirkelforhold til Ligestillede, det Hele højner sig i Kuglerunding, hvor der kan drages mange Storcirkler, alle dog ens i Størrelse og Betyd-Tanken om Brodersamfund ogSelvhengivelse i Østerland. 1 j |

iling, hvad enten man saa kalder dem for Menneskeheden eller Naturen eller Gud. Med kølig Ro kunde derfor baade Epikuræere og Stoikere standse paa dette Punkt og finde Svaret fyldestgørende. De nød dets buede Glathed, tændtes ikke i Glød af dets tirrende Tavshed. For dem var det nok, at Natur og Gud ere Et; de sluttede fast og trygt fra den Halvkugle, der sees, til den, der ikke sees, og berørtes ikke af Brodden i, at det Bekendte

altsaa er lig det Ubekendte.

Ganske anderledes hos Østerlændere. De kom aldrig ud over Forestillingen om den flade Jord med Himmelkuplen over. Selv om da. i Jødeland de samme Tanker om Menneskenes Brodersamfund og den Enkeltes Selvhengivelse for Andre kom frem, saa vare de ikke Forestillings-bygte paa græsk Maade. I Østerland stod alle Mennesker flokkede sammen, Hoved ved Hoved, et Ørkenhav af Ansigter saa langt Synskredsen rakte. En flad Kreds, hvor end ikke det Menneske, der ofrede sig for Andre, ragede synderligt op, langt mindre da nogen Natur, der kun var det Jordsmon, hvorpaa man trampede. Men over det Hele svævede Den, paa hvis Bud man var mødt, den Guds Aasyn, for hvilket man var stedt. Som Himlen overgik Jorden, saaledes overgik han alle Mennesker, hans Tanker deres Tanker.

Naar da Svaret her var givet om det store Menneskesamfund, der stod i Kreds, og den Enkelte, „Offeret", der stod i Midten, saa manglede just det Vigtigste, Svaret paa det ene afgørende Spørgsmaal om Gud. De to førte med Nødvendighed til det tredie.

Idet da i Galilæa de to samme Svar lød tre hundrede Aar efter, at de vare givne i Grækenland, saa havde de ikke blot en anden Farvelød, andre Afstam-ningsmærker end hist, men de vare først og fremmest ikke sig selv nok, de krævede med Nødvendighed et tredie, Røsten fra Gud. Og da, den jødiske Ståt gik under, Folket splittedes efter at have afsat sin ædleste Blomst, saa fuldbyrdedes her den vidt fremskredne112 Der gaar Teologi i Oldtidens Resultater. Statskirke.

Blanding, som Fremkomsten af det Nye kun delvis havde holdt nede, i endnu voldsommere Form end vesterpaa. Der gik ikke blot Stjernetydning, men ogsaa persisk Djævlelære og ægyptisk Tro paa en treenig Gud, der lod sig føde paa Jord, i det nye Livssyn. Forgæves blev det paa sin Gang mod Vest lutret og prøvet gennem idelige Forfølgelser. De formaaede kun at adle og rense den Enkeltes Kraft, ikke at befrie selve Blæsten fra Øst for alt det Smitstof og Tanke-smuld, den førte med sig. Da endelig Kristendommen sejrede og blev det romerske Riges Statsreligion, saa var Oldtidens Timeglas med Rette udløbet. Thi de to højeste Tanker, hvortil den havde hævet sig, vare nu knækkede af og begravne under Sandflugten fra Øst. Læren om det store Brodersamfund og om den Enkelte, der frivilligt hengiver sig selv, denne Lære, som Epikur mildt havde nynnet, Stoikerne mandigt forkyndt og Jesus fra Nazareth gjort forstaaelig for Unge og Qamle i varme, levende Ord, beseglede med hans Blod, denne Lære var nu bleven forvandlet til sin egen Modsætning. Thi istedenfor det store Brodersamfund var der nu kommet et mindre, der paastod, at Alt alene afhang af Tro paa en treenig Gud, der havde ladet sig føde paa Jord, hvorfor ogsaa alle Vantro burde tvinges til denne Tro eller lide timelig og evig Død. Og istedenfor den Enkelte, der frivilligt hengav sig selv som Offer, var der kommen en Kirke, der paatog sig Besørgelsen af Herhenhørende ved for Penge stadigt at gentage Ofringen af en og samme, der var død for flere Aarhundreder tilbage.

Besvarelsen af det tredie Spørgsmaal, om det højeste Væsen, var bleven skæbnesvanger. Stunden til dets Løsning var endnu ikke kommen. Gravstens-tungt lagde sig over det døende Rommerrige: Stjernetydning, Djævletro og Kirkedømme. Selv den græske frejdige Kugletro tyngedes flad under Trykket.Jøderne paavirkes fra Babylonien og Grækenland. 113

I Jødeland samlede sig ved vor Tidsregnings Begyndelse den stærkeste Spænding mellem Tidens virkende Kræfter. Den store Sammenblanding og den gen-stridende Selvstændighed naaede her begge deres Højdepunkt. To Bølger mødtes fra Vest og Øst, og samtidigt skete et Udbrud fra neden, saa Folket rykkedes politisk løs fra Bunden og et Skumsprøjt af gamle og nye Tanker stod ud til alle Sider, hvis Virkninger mærkes i de kristne og muhamedanske Lande endnu den Dag i Dag.

Jøderne havde med vidunderlig Sejghed i 1500 Aar værnet om den fra Ægypten medførte Skat, Troen paa den ene, usynlige Gud. Men efter det babyloniske Fangenskab paavirkedes de i stigende Grad fra Babylon og Persien. Stjernetydningen fik vel ikke videre •Indpas end i Tids- og Festinddeling samt det hellige Syvtal. Men Djævletroen vandt stærk Udbredelse. Ved vor Tidsregning Begyndelse antoges Djævelen at have Verdens Kælder (Helvede) og Stuen (Jorden) inde, medens Gud blot havde Loftet, de syv Himle, tilbage. Forkyndelsen af en ny Tid maatte da antage Forrn af, at nu var „Himlenes Hige kommet nær". Den Frommes Suk maatte blive:

Gid Guds Vilje maa komme til at skee ogsaa paa Jorden, saaledes som den nu skeer i Himlene. Samtidigt hermed var under det stigende ydre Tryk Folkets Fremtidshaab blevet mere levende. Politisk-religiøst formede det sig som Tro paa Messias's Komme, der skulde bringe Himlenes Rige til Jorden og skalfe Herrens udvalgte Folk Sejr. Personligt antog det Form af Tro paa et andet Liv efter dette, hvor der oppe i Himlene eliler nede i Helvede skulde gives Efterløn for Livet paa Jorden.

Efter Alexander den Stores Tid gjorde sig ogsaa en Paavirkning fra Grækenland gældende. Den kom mere lydløst, men derfor ikke mindre betydningsfuld. Lidt efter lidt bredte sig Kundskaben til græsk Sprog, Handels-, Rejse- og Lærdoms-Sproget. Hvis vi tør fæste Tillid til den gamle Tradition, var efter Jesus

af Nazareths Død hans Disciple, skont for en stor Del udgaaede af ringe Kaar. alle istand til at udtrykke sig skriftligt paa dette Sprog. Hele det nye Testamente, saaledes som vi nu kende det, er i hvert Fald affattet paa Græsk. Og græsk Tankegang hagede sig fast paa forskellig Vis. Rent udvortes synes den oftere at have givet sig tilkende i en vis nyerhvervet Pli, der mer eller mindre løseligt dækkede over det gamle Jødiske. Et ydre Tilknytningspunkt fandt den i Folkets logiske Sans, der kunde gøre det svært nok at skelne mellem, om det var en Græker, der disputerede og udpindede en Sag i skarptskaarne Smaaudtryk, eller det var en Jøde, der gav sin altfor tunge Alvor draabevis Luft ved særskilt at mærke hvert enkelt Tilfælde. En indre Lighed endelig mellem græsk og jødisk Livssyn fandtes i hine spredte Bestanddele af det gamle Testamente, som vi ovenfor have betegnet som ægyptiske Minder, hvor en forunderlig Glæde ved Livet og tillidsfuldt Slægtskabsfølelse overfor Gud ofte uventet giver sig Luft.

Medens saaledes Bølger fra Øst og Vest slog sammen over den gamle jødiske Grund, brød fra denne et nyt og hjemmefødt Væld frem i Jesus af Nazareth. Med ham skød ikke blot den jødiske Udvikling en ny og sælsom Blomst, men Tanker, der hidtil havde ynglet i Hellas og Rom, viste sig med Et her i en rigere, mere hjertevarm Form. Det er denne Geniets Befrugtning af ikke blot sit Lands, men hele sin Tids største Ideer, der gør Forstaaelsen af dets Fremkomst saa vanskelig. Det bringer noget paa engang Nyt og dog kun Gammelt i ændret Form. For Jesus af Nazareths Vedkommende som for andre af Menneskehedens største Aander vanskeliggøres Forstaaelsen yderligere ved, at han ligesaalidt som Zoroaster, Buddha. Sokrates har efterladt sig noget Skriftligt. Man er henvist til at maatte uddrage hans Billed af mangelfulde, modstridende, vistnok ofte misforstaaende Gengivelser. Under saadanne Omstændigheder maales Be-Den jodiske Dobbelthed. Jerusalem.

tydningen sikrest ved en Afvejen af de givne ydre Betingelser, sammenholdte med det Vægtigste, mest Centrale i det Nye.

De givne ydre Betingelser ere ikke opregnede med, at Jesus som jødisk Almuesbarn i den første Kejsertid nød det samme Friluftsliv, den samme lette Adgang til at høre sit Fædrelands Literatur oplæst og tolket og lidt efter lidt fyldtes med samme Tro paa en frelsende Messias, som var hans Land og Tid med dens politiske Tilbagegang egen. Hertil maa endnu føjes den mærkelige Dobbelthed, der ikke blot var tilstede i Jødernes historiske Udvikling og i den jødiske Literatur, men stadigt holdtes vedlige og maaske dybest bundede i selve Landets egen forskellige Natur.

Thi det strenge Babylon, hvorfra disse Semiter vare udgangne, og det muntre Ægypten, hvor de en Tid havde haft Bo, den tørre haarde Lov med lutter Trusler fra Jahve og disse spredte Røster fra en hel anden Verden, hvor Alt var saare godt og Gud kun vilde elskes af Mennesket, der var skabt i hans Billede - det husedes Altsammen indenfor Jødelands egne snævre Grænser i Form af den skarpe Modsætning mellem Landets dobbelte Natur og de to Arter Tankesæt, der herved fostredes. Mod Syd paa den golde, stejle Kalkkippe, hvor Jerusalem var bygt og hvor ingen Plantevæxt indbød til Hvile og Skygge, dér tørredes Tanken ind til Lovbud, dér tændtes Tvist mellem Farisæer og Sadducæer, Solstraalerne slog tilbage som Selvfølelse og Had, saa der gik Ild og Hævn selv i Herrens Nidkærhed. Hvor skulde ikke Messias engang knuse disse Romere med deres Purpur og Søjler i

Herodes' Palads! Hvor skulde ikke Zions Tempel atter stige mod Sky, splintrende som et Lyn al anden jordisk Pragt! Og hvor skulde ikke Loven, Herrens Lov, som man her havde opfyldt efter hvert dens Bogstav, smykke som Guldkrone Guds Ud-

valgte, men som glødende Kul. som en ond Samvittighed til evig Tid brænde alle de øvrige Folk!

Helt anderledes mod Nord i Galilæa. Intet kunde lignes i Mildhed og Ynde med Naturen her, især paa en Vaardag. Det mylrede med Markblomster op ad hver en Bjergskraaning, blomstrende Hække holdt Vagt om Figentræ og Oliven, Yin og Oranger. I det Fjerne blinkede Gennezareths Vover mellem duftende Nerier. Muntre Gazeller og kukkende Gøg ved Tabors Fod, medens Toppen drømte i Sollys og Storken stille sejlede oppe i den dybe, blaa Luft.1 I sligt et Paradis stemte Naturen selv til Glæde og Fred. Befolkningen var velstaaende, venlig, hjælpsom, havde kun faa Fornødenheder, ringe Afstand mellem Fattig og Rig. Under saadanne Forhold opfattes Gud som barmhjertig og god. Hørte man ikke stundom, naar Folk kom fra By, Tale om romerske Vagter og om uhyggelige Djævlebesættelser, saa trængtes her næsten ikke til nogen Messias. Thi heroppe var det, som om Messias alt var kommen, havde kærligt aandet paa Alt, Mennesker, Dyr og Planter, saa det fuldtonende lød: Kommer hid til mig alle I, der ere besværede, her skulle I finde Hvile.

I denne hidtil kun lidet paaagtede Del af Jødeland voxede Jesus af Nazareth op, Først ved ham skulde dens Betydning brede sig over Verden. Og let forstaaelig! er det, hvorledes hans Indtryk, da de udvidedes fra Natur og Mennesker til lians Fædrelands hellige Skrifter, fulgte den af Forholdene anviste Vej. Barndomsvant, som de Andre heroppe, til Venlighed og milde Blikke, var det ikke de strenge Bud eller Lovkløgt, der drog ham til sig. Han søgte hag ved alt dette for at finde det Hjerte, hvorfra disse Bud vare udgangne, for selv at forstaae, hvorledes de lod sig opløse i Kærlighed. Og han anede en Forklaring i de spredte Ord, engang undfangne i et lignende Sind som hans eget, om Gud, der skabte Mennesket i sit Billed og i sin Barmhjertighed end ikke vilde, at noget DyrsJesus af Nazareth.

Blod maatte udøses. Han fornam, hvorledes den ganske Lov smeltede hen i de vidunderlige Ord i Mosebog: „Du skal elske din Næste som Dig selv,"1 og de endnu dybere: „Herren vor Gud, Herren er een. Og Du skal elske Herren din Gud af dit ganske Hjerte og af din ganske Sjæl og af al din Formue."2

Og naar han saa, opfyldt af disse Indtryk, steg op i Ensomhed for at gruble herover, slog Naturen paany ind og bundfældede uformærkt i hans Sind sin dybeste Hemmelighed. Thi næppe noget, andet Sted i Verden seer Øjet saa rig en Mangfoldighed saa mildt forenet som fra Galilæas Klippetoppe. Mod Nord Bjerglandskab med smilende Højder lige op til Hermons stille, snedækte Tinder. Mod Nordøst et Glimt af Gennezareth Sø; langt borte i Sydøst Ørkenens Sand. Mod Syd Esdralons store, frugtbare Slette med Kornmarker, saa vidt Øjet rækker. Mod Vest Karmeisbjerg i det Fjerne, saa Klitterne og endelig det blaa uhyre Middelhav. Et Rundskue, mægtigt og dog saa blidt betagende. Den Gud, der havde skabt alt dette, maatte ogsaa ville, at alle skulde være Brødre. Var det tilfældigt, at Jesus, da det senere ikke længer forundtes ham at kunne blive i Nazareth, valgte til Opholdssted just Kapernaum paa Skraaningen ved Gennezareth Sø, det Sted hvor, ifølge Josefus, alle Aarstider og alle Former for Plantevæxt mødtes ?3

Disse vare de Forhold, hvorunder Jesus af Nazareth fremstod, de ydre Betingelser for, at han blev den, han blev. Det Nye, han bragte, var i en vis Forstand kun gammelt og velbekendt. Det, var sagt tidligere i hine spredte Ord i det gamle Testamente med det glade og varme Syn paa Livet. Det. var ud fra andre Forudsætninger siden blevet udtrykt i anden Form, men dog væsentligt det Samme, af Epikærere og Stoikere. Og dog var det, Jesus bragte, noget Nyt; ikke blot voxet paa egen Grund i et rent og ædelt Sind, der havde draget Næring af det Bedste i sit Lands Natur og sit Folks Aandsliv; men noget virke-118

ligt Nyt og Genialt, første Gang tænkt og sagt, med Livsværd for sene Slægter. Det fælles Tidligere: Alle Mennesker ere Brødre, hver Enkelts bedste Indhold er Hengivenhed for Andre, var nemlig her bleven tændt i Glød i Personlighedens Form, havde faaet Livsmagt, saa at det spændte fra Gud til hver Enkelt. Det lød nu saaledes: Gud er Kærlighed og naar vi elske hverandre, opfylde vi hans Vilje og kende, at vi ere Guds Born. Ad den indre Erfarings Vej var Jesus af Nazareth saaledes naaet til i Kærligheden at finde Aandens Tyngdelov. Han blev herved ikke blot Grundlæggeren af Monotheismens dybeste Livsfortolkning, men bestemte tillige den Vægtenhed, der har størst Betydning som Værdimaaler for en hvilkensomhelst. Form af selvbevidst Tilværelse.

Medens dette Centrale i Jesu Opfattelse let lader sig paapege, stige Vanskeligliederne og dermed Usikkerheden, naar man vil søge at blive hans personlige Udvikling vår. Manglen af direkte Meddelelser er her stærk følelig. De opbevarede Beretninger gøre altfor ofte Indtrykket af at være enten for snæversynede eller for vidt svævende. Enhver Forstaaelse af Jesu Udvikling bliver derfor ifølge Sagens Natur kun en Gisning.

Alt tyder paa, at det var Messiastanken, der bragte Jesus af Nazareth paa Gled, ledte ham ind paa den Bane, der med Nødvendighed maatte føre til hans Død. Naar lian grublende sad deroppe paa Bjergtoppen. kunde det endnu stille sig for ham, som om Alt. hvad han tænkte, kun var, hvad han havde lært af Skrifterne. Disse Skrifter vare hans Folks Eje, Vidnesbyrdet om dets Naade for Gud. Hvor elskede han ikke sit Folk, baade Gudsrøsten i dets Skrifter, hver enkelt, Broder som Søster, hvert „Faar af Israels Hus", og Landet, som det strakte sig solbelyst ved hans Fødder.

Men Land. Folk, Skrifter længtes inderligt efter Befrielsens Stund, efter Menneskesønnens Komme, somJesus af Nazareth.

Daniel kaldte det,1 den Stund, da „Dyrets" Magt skulde være omme. Hvad var „Dyret"? Var det blot politisk Tryk? Det føltes kun lidet heroppe i det Frie, hvor man Intet savnede. Ingen jordisk Magthaver var jo blot klædt som en af disse Markens Lilier, der her voxte vildt. Nej, „Dyret" var vist Menneskets Vankundighed og Sløvhed, det uopladte Øje for, hvad Skrifterne indeholdt, hvad Gud vilde. Messias' Komme maatte være en aandelig Befrielse, hvad Menneskesønnen bragte maatte være den gamle og dog nye Lære om, at Enhver er Guds Søn. — Herligste Lod at bringe et sligt Budskab til sit Folk!

Hvorfor funklede Alles Blikke, naar Jesus stundom i Synagogen var den, der tydede det Oplæste? Hvorfor brændte det inden i ham, viftede om Kinden som Engles usynlige Vingeslag, naar han talte om. hvad han saa tidt havde tænkt paa: Guds Kærlighed, der skinner paa Alle, Kærlighed til Næsten i hver af dens Afskygninger som Barmhjertighed, Blidhed, Sagtmodighed, Langmodighed. Var han maaske selv Messias? — Formastelige Tanke. — Engang vakt fængede den dog, sluktes kun tilsyneladende, tændtes paany.

I Jødeland, hvor Enhver havde Lov til at optræde som Lærer og Fortolker af Loven, var Skridtet herfra til at være Guds Udsending. Profet, Messias, sammensat af halvt umærkelige, smaa Overgange. Jesus gjorde Skridtet. Efter en Rejse ned til Judæa for at stifte Bekendtskab med en Kaldsfælle, Johannes den Døber, og anerkendt af denne, begyndte han sin offentlige Virksomhed i sin Hjemstavn, Egnene om Nazareth. Indholdet af hans Prædiken var Forkyndelsen af Kærligheds-Budet, det nye og dog gamle Middel mod alle Onder. Forkyndelsen kaldte han selv for „det glade Budskab" (Evangelium). Opraabet var ligesom Johannes den Døbers: „Himlenes Rige", „Guds Rige er kommet nær".

Det var hans Udfoldningstid, den morgenfriske Begyndelse. Intet tyngede endnu, hans Hverv var120

ham en Glæde. Naar han i begejstret Tro talte om Kærlighedens Lov og helbredende lagde Haand paa de Syge, saa var hans Ord og Gerning Fuldbyrdelsen af Et og Samme. Den unge Evne forvandlede Vand til Vin. End ikke Modstand mægtede at hemme ham. Da man i Nazareth, hvor Hvermand jo kendte ham, „Tommermandens Søn", og hele hans Hverdagsramme, tilsidst forargedes over Misforholdet og stod ham imod, drog han blot nordpaa i

Galilæa og begyndte fra Kapernaum, „hans egen By", en ny og rigere Virksomhed.

Her, hvor den frugtbare, kildevædede Jordbund og det indbringende Fiskeri paa Gennezareth Sø, med By ved By om de smilende Bredder, havde skabt en talrig, jævnt velstaaende og livlig Befolkning, her var den rette Modtagelighed for ham og lians Lære. Blandt disse brave Fiskere vandt han trofaste, inderligt hengivne Tilhængere: Brodrene Simon og Andreas, Brødrene Jakob og Johannes og deres Forældre Zebedæus og Salome. 1 begge Hjem var Jesus en hyppig og kærkommen Gæst. Ikke blot Børnene, men Salome fulgte ham til hans Død. Lidt efter lidt flokkedes denne voxende Skare, Mænd og Kvinder, der forlod Alt for at følge ham; de Velhavende sørgede for det fælles Underhold, alle „fattige i Aanden", „tørstende efter Retfærdighed", søgende „først Guds Rige". Med uforlignelig Højhed dannede Jesus Midtpunktet i dette Samfund, hans milde, hjertevindende Renhed lagde Uskylds Slør over Forhold, der maaske ellers kunde forekommet stødende, hans begejstrede Tro gød stadigt ny Styrke i Alle. Og varmere og dybere klang Ordene paa Bjerg som fra Baad; fra et uudtømmeligt Væld brød denne Billedtale frem, der paa engang lysnede vidunderligt op og brændte sig ind; ustandseligt strømmede helbredende Kraft fra hans Haand til de Syge. Det var Blomstringens Tid. Hans Gerning skød alt nye Skud, da hans Apostle sendtes ud for i videre Kredse at forkynde det glade Budskab: Himlenes Rige er nær.

Lutter paalidelige Galilæer paa den ene nær fra hans onde Skæbnes Land, Judæa, Judas Iskariot. Pengekyndig blev denne senere Kassemester, men sveg først Kassen, saa Mesteren.

Dagen var lang, Middagsheden begyndte alt at brænde. Der kunde trænges til Hvile. Men ingen Hvile. Bestandigt nye Skarer, Slagskyggen af hans Ry. Nysgerrige, der vel begærede Ord, men først og fremmest Gerninger. Uforstaaende og Utaknemmelige, der i bedste Fald for egen Fordels Skyld vilde kaare ham til Hersker. Aabenlyse Modstandere, hvem hans Held havde hidset, og som kun lurede paa hans Fald. Jesus begyndte at føie Tyngden af sit Hverv, fatte Forskellen mellem at, bringe det glade Budskab og see det opfyldt, ane Afstanden mellem den Stund, da „Menneskesønnen" viste sig, og da „den Gamle af Dage" lod ham „give Riget, Magten og Æren".1 Mon ikke Esaias Ord først skulde opfyldes om det „Smertens Menneske", der saa ud som slagen, ramt af Gud og ydmyget?2 Burde det ikke Messias at være en lidende Messias?

Og Lidelserne voxede. Ikke blot de, der lod sig overvinde ved Medynk, Taalmod, Sagtmodighed. Nej, de, der aad sig ind og angreb Dele af hans eget Jeg. Han elskede sit Folk og var kommen for at bringe det Naadebudskabet fra Gud. „Han var jo kun sendt til de fortabte Faar af Israels Hus". Men hvad han lærte undergrov netop dette udvalgte Folk og dets Særstilling. Moselovens Forskrifter, Offeret, Sabbaten, Præsteskabet, Templet, hvad blev der tilbage af det Alt, naar Kærlighedsbudet virkeligt gennemførtes og Faderen skulde tilbedes hverken paa Garizim eller i Jerusalem men i Aand og Sandhed? Idet han omfavnede sit Folk, plyndrede han det. Kunde han lade være? Nej! Læren om den store Kærlighed — Guds til alle Mennesker, alle Menneskers indbyrdes og til Gud — maatte med Nødvendighed sprænge Jødedom-

men. Ifølge en højere Lov blev han da en Frafalden, en Forræder mod sit eget Folk.

Den forfærdelige Konflikt, hvori Jesus var stedt, traadte aabenlyst frem, da han mødte i .Jerusalem ved den sidste Paaskefest. By, Tempel, Skrifter, Folk anklagede ham. De Skriftkloge vare Folkets naturlige Talsmænd, de gennemskuede Følgerne af hans Færd og krævede hans Blod. Forgæves rensede Jesus Templet. Fra jødisk Synspunkt seet var det Templet, der burde renses for ham. Der var kun een Sone: hans Dødsdom og Død. Men kunde, burde Jesus vige? Nej. Hans Lære var jo af Gud. Men saa maatte Modstanden herimod være fra Guds Modstander, fra Djævelen, den Onde, denne Verdens Fyrste. Derfor ingen Skaansel! Ordene skulde ramme som Lyn, dømmende, knusende, saaledes som de lød i -det sidste, voldsomme Sammenstød i Jerusalem: „Ve Eder I Skriftkloge og Farisæer! 1 Øjenskalke! 1 lukke Himlenes Rige for Menneskene, thi I gaae ikke selv derind, og dem, som ville derind, tillade I det ikke. Ve Eder, I Skriftlærde og Farisæer! 1 Øjenskalke! at I opæde Enkers

Huse og paa Skrømt bede lange Bønner. Derfor skulle I faae en desto haardere Dom. Ve Eder 1 Skriftkloge og Farisæer, I Øjenskalke! I drage om til Vands og til Lands for at vinde een Tilhænger; og naar han er bleven det, gøre I ham til et Helvedes Barn, dobbelt saa meget som I selv ere det. 1 Slanger, I Øgleunger! hvorledes kunne I undflye Helvedes Dom?"1 Derfor, naar Menneskesønnen kommer i sin Herlighed, skal han sige til Bukkene ved sin venstre Side: Gak bort fra mig, I Forbandede! til den evige Ild. der er beredt Djævlen og hans Engle.2

Saaledes faldt Ordene, haarde, skarpe, fordømmende , medens Jerusalems hede Jord brændte under Fødderne. Men da Jesus i Aftensvalingen vandrede ud til Vennerne i Bethania, denne lille velsignede Plet, hvor Natur og Sind ligesom bragte Bud fra Galilæa, da hviskede Mindet vemodigt stille, og Ord fra fordumJesus af Nazareth.

lod, som om de græd: „Dømmer ikke paa det I ikke selv skulle dømmes. Elsker Eders Fjender! Gjører dem godt, som hade Eder, velsigner dem, som Eder forbande, paa det I maa vorde Eders Faders Børn, som er i Himlene. Thi han lader sin Sol opgaae over Gode og Onde og lader regne over Betfærdige og Uretfærdige. Værer derfor fuldkomne, ligesom Eders Fader i Himlene er fuldkommen!"1 Og dybere bøjede Jesus sig, han havde vundet den tungeste Forstaaelse af Ordet om „det Smertens Menneske". Ja: „slagen; ramt af Gud; ydmyget". Ak. hvor svagt er dog hvert Menneske, selv om det kalder sig med Hæderstitlen „Menneskesønnen"! „Ingen er god uden Een, som er Gud.1'

Eet stod endnu tilbage. Retfærdigheden maatte ske Fyldest, den jordiske, den himmelske. Dømt efter sit Lands Love til Døden, skulde han efter Jesaias' Ord: „saares for vore Overtrædelser, knuses for vore Misgerninger, Straffen ligge paa ham, at vi skulle nyde Fred.":1 Hvor maatte ikke Afslutningen staae for Jesus, der forudsaa sin Korsfæstelse, som et lysende Punkt, paa engang vinkende og skræmmende. Bag dette Uundgaaeligt var Befrielsen. Men det galdt om i al denne legemlige Pine at opfylde Ordene: „Han led. men han oplod ikke sin Mund som Lammet, der føres til Slagterbænken, som Faaret, der er stumt mod den, der klipper det." Han var forberedt, om end han bævede i Bønnen: „Min Fader, er det muligt, da gaa denne Kalk mig forbi! dog ikke som jeg, men som Du vil!"4 Men da Alt samlede sig mod ham: legemlige Pinsler, Alles Frafald. Synet af det forspildte Værk. da tømte han Lidelsens bitreste Kalk i Smerten over Gud. At Kærlighedens Gud, der blot ved et Ord havde kunnet fuldbringe sin Vilje, vilde tilstede alt dette! „Min Gud, min Gud! hvi har Du forladt mig!"

Jesus af Nazareth faldt som et Offer for Modsætningen mellem hans Lands dobbelte Natur, mellem hans Folks dobbelte Udspring, mellem den dobbelte Tanke-124

gang i dets Skrifter. Men hans Martyrium var videre end dette. Idet han gav Oldtidens inderligste Svar paa, hvad Mennesket er, rørte han ved og ramtes af den menneskelige Begrænsnings Smerte. Han blev saaledes en Menneskehedens Martyr. Thi han nøjedes ikke med at forkynde Kærlighedens glade Lære, han søgte selv fuldt at udtrykke den i sit eget. Liv. Men ad denne Vej fornam han, at den fuldkomne Kærlighed ikke lader sig stænge i Menneskekaar. Den ikke blot varmer og lysner til Liv, men den svider til Død. Menneskelænket brænder den sig ud i Smerte, Smerte over Andre, Smerte over sig selv, Smerte over Gud.

Det er ifølge Forholdenes Natur umuligt at afgøre, hvor klar Jesus selv har været over sit Standpunkt og over de Følgeslutninger, som deraf kunde drages. Ingen formaaer med Sikkerhed at, sondre i det Enkelte mellem, hvad Jesus selv har sagt og hvad blot Beretningerne have tillagt ham. Og det saa meget mindre, som der i Jesu eget Udgangspunkt, Guds Kærlighed, var sat Noget i Sving, der truede med at rulle videre og tage Fodfæstet fra. det rent Menneskelige. Selv om vi da tænke os Jesus kun som den begejstrede Udøver af Kærlighed, som den, der troede sig selv at være Messias, „.Menneskesønnen", der var sendt for at kundgøre, at Alle var Guds Børn, og som den, der efter Tidens Skik mente sig i Besiddelse af Kraft, til at øve Undergerninger, saa er hermed ikke udtømt det Overleveredes hele Rækkevidde. Muligheden staaer endnu tilbage for, at en Udvikling er begyndt allerede hos Jesus selv, den Udvikling, som vi see i fuld Gang i det nye Testamentes Skrifter og som den sejrende Kristendom viser os det sidste, afsluttende Udtryk for.

Det Visse er, at i Løbet af kort Tid blev Jesu Lære forvandlet til Læren om Jesus, Livet i Kærlighed til Tvangstro paa en bestemt kristelig Gudelære, ogJesu Lære bliver til Læren om Jesus. Stjernetydning. 125

lidt efter lidt den Enkeltes frie Samfølelse med Gud til Afhængighed af en Kirke med Templer, Gejstlighed, Gudstjeneste og Offer, saa fuldt som nogen gammel hedensk. Det er Spiren til alt Dette, Overgangen fra Kærlighedens Hjertevarme til Jesus omstøbt i Gudeskikkelse, der ikke lader sig tidfæste. Maaske begyndte Størkningen alt hos Jesus selv; den var vidt fremskreden i hans nærmeste Tilhængeres Beretninger.

Hvad der foregik var, at den semitiske Tilbøjelighed til at see Sagen fra guddommeligt Synspunkt sejrede, og ind stormede fra alle Kanter de store Spørgsmaal, der vare oppe i Tiden: babylonisk Stjernetydning, ægyptisk Treenighedslære og persisk Djævletro. De lagde sig over Kærlighedens unge Tankegang, trængte ind i dens Spalter og hvirvlede tilsidst en Sandmile op over den, Graven for Oldtidens ædleste Tanke.

Indtil Jesu Tid havde Jødedommen tappert holdt Stand mod den egentlige Stjernetydning. Af Jesus selv er ikke opbevaret noget Ord, der kunde tyde paa Tilslutning hertil. Men efter hans Død optoge hans Tilhængere den. Som bekendt paastod Forfatteren til Matthæus' Evangelium, at Jesu Komme var blevet varslet i Stjernerne og retteligt tydet af Stjernekyndige i Østerland, der i den Anledning havde begivet sig paa Vej og ganske rigtigt ved Hjælp af Stjernen fundet Jesusbarnet i Bethlehem, hvor de havde tilbedt det.1 Nogle have i denne Beretning kun seet et fromt Sagn, af lignende historisk Værd som f. Ex. samme Forfatters Meddelelse om, at ved Jesu Død „opstod en Mængde hensovede Helliges Legemer, gik ud af Gravene, kom ind i Jerusalem og blev seete af mange."2 Andre, hvoriblandt Astronomerne Kepler og Ideler, have ment, at til Grund laa en virkelig Begivenhed, idet Planeterne Jupiter og Saturn i Aaret 6 for vor Tidsregning traadte i indbyrdes Konjunktion og maatte tage sig ud omtrent som een Stjerne. Hvis dette var den Begivenhed, hvortil der sigtedes, vilde heri ligge et Bevis blandt mange andre for, hvad nu almindeligt antages, at vor126

Jesu Fødselsstjerne.

Tidsregnings Begyndelse er sat nogle Aar for sent. Hvad der ledede Kepler paa denne Forklaring af Jesu Fødselsstjerne var, at han selv Aar 1603 oplevede en lignende Konjunktion af de samme to Planeter, hvortil endnu kom den pludselige Tilsynekomst paa samme Plet af et af disse forunderlige, fixstjerneagtige Legemer, der ligesom den af Tyge Brahe en 30 Aar tidligere iagttagne Stjerne, steg til stor Klarhed og atter helt forsvandt. At dette maa have afgivet et sjældent pragtfuldt Skue, der nødvendigt maatte vække Opmærksomhed, er klart. Men selv om man med Ideler tænker sig kun de to Planeters Konjunktion som „Fødsels-stjernen", saa stemmer Beretningen hos Matthæus vel med den astronomiske Beregning. Den 20de Maj Aar 6 f. Kr. kom nemlig de to Planeter i Konjunktion, idet de stod hinanden kun een Grad nær i Stjernebilledet Fisken, der efter Stjernetydernes Antagelse netop var det Himmeltegn, under hvis Regimente Jødeland stod. De viste sig dengang paa Morgenhimlen før Solopgang. („Vi have seet hans Stjerne i Østen".) Og i Efteraaret gentog Konjunktionen sig den 27. Oktbr, og den 12. Novbr, ligeledes i Fiskens Tegn og med kun en Grads Afstand, men denne Gang om Aftenen paa den sydlige Himmel. Hvis Østens Vismænd paa den Tid have opholdt sig i Jerusalem og faaet opgivet Bethlehem som det Sted, hvor Kristus skulde fødes, kunde det for dem tage sig ud, som om Stjernen, der nu atter viste sig, selv ledte dem mod Syd til Bethlehem.1 Men hvilken af disse Forklaringer man end vil holde sig til, staaer et og samme fast, at Forfatteren af Matthæus Evangeliet, i Strid med al gammel jødisk Skik, henter fra Stjernetydningen en Støtte for Betydningen af Jesu Komme. Og dette har saa meget mere at sige, som Forfatteren jo ikke skrev under det friske Indtryk af selve Himmelsynet, men mindst en 30—40 Aar efter, da saa meget Andet var foregaaet i Mellemtiden og hin Begivenhed stod fjern og glemt for alle, der ikke havde Interesse for Stjernetydning. EnJesu Fødselsstjerne. Søndag.

127

omtrent samtidig Forfatter i Talmud udtrykker i Modsætning hertil gammeldags Tro kort og fyndigt: „Israel staaer ikke under en Stjerne, men under Gud alene".1

Den Stjernetydning, hvortil de første Kristne sluttede sig, var ikke den gamle, babyloniske, men den yngre,

ægyptiske. De valgte med andre Ord Solens Dag, Herrens Dag til Ugens Festdag. Dette voldsomme Brud med det Gammeljødiske kan forfølges tilbage til det nye Testamentes Skrifter. Johannes' Evangelium meddeler saaledes, at Jesu Disciple lige efter hans Død, „paa den første Dag i Ugen", vare samlede inden lukte Døre, da Jesus med Et viste sig for dem. „Og otte Dage efter vare hans Disciple atter derinde." 2 I Apostlenes Gerninger hedder det om Pauli Ophold i Troas: „Da vi nu paa den første Dag i Ugen vare komne sammen for at bryde Brødet, holdt Paulus en Tale i Salen, hvor vi vare forsamlede."8 I Pauli første Brev til Korintherne anbefaler han følgende Maade at indsamle en Pengegave til de Fattige i Jerusalem: „Paa den første Dag i Ugen lægge enhver af Eder hos sig selv til Side og opbevare, hvad han maatte finde passende, for at Indsamlingerne ikke først skulle skee, naar jeg er ankommen."4 Johannes' Aabenbaring indledes med: „Jeg var henrykt i Aanden paa Herrens Dag og hørte bag ved mig en Røst." 5 Justinus Martyr endelig fortæller bestemt om de Kristne: „Paa den Dag, der kaldes Solens Dag, komme Alle i By og paa Land sammen. Dette skeer, fordi det er den første Dag, den, paa hvilken Gud, idet han gav Mørke og Urstof Fylde, skabte Verden, og fordi vor Frelser, Jesus Kristus, paa denne Dag opstod fra de Døde. Thi paa Dagen før Kronos' (Saturns) Dag korsfæstede de ham. Og paa Dagen efter Kronos' Dag, det er paa Solens Dag, viste han sig atter for sine Apostle og Disciple." 15

Med denne Overgang til den af de fleste Andre fulgte Tidsdeling og Tro paa Stjernernes Betydning-havde Jesu Tilhængere gjort et afgørende Brud med128 Jødedom og Stjernetydning. „Menneskesønnen".

det gamle Jødiske. Hvor stærkt det Nye brød paa og hvor heftig Gæringen var, • ogsaa indenfor de egentlige Jøders Kreds, giver sig tilkende paa mange Maader. Den jødiske Historieskriver Josefus vakler saaledes mellem begge Opfattelser. Snart berømmer han Førerne for Nationalpartiet i Kampen mod Rom, fordi de ikke lod sig narre hverken af de sværdlignende Stjerner eller af Kometer til at opgive Kampen.1 Snart dadler han Jerusalems Forsvarere, fordi de ikke agtede paa de synlige Tegn og Varsler om den kommende Ødelæggelse, vilde ikke troe derpaa, men vare som forstenede, uden Sjæl og uden Øjne. døve for, hvad Gud viste dem.2 Under Jødernes senere Opstand mod Hadrian kaldtes deres Anfører for „Bar Kokba" : Stjernens Søn; da Opstanden mislykkedes, haanedes han med Navnet Bar Korsiba: Løgnens Søn. For de Kristne var Loddet kastet med Antagelsen af Jesu Fødsels-stjerne og Helligholdelsen af Solens Dag. Først da de senere selv havde vundet Magt, vaagnede de til Tvivl. Thi det var ikke saa nem en Sag at forlige Stjernernes Indflydelse mnd Guds Almagt, og de hedenske Dags-navne syntes at staae i Strid med Kristentro.

Et endnu større Brud med det Overleverede skete dog, da man erklærede Jesus for „Guds Søn". Man kom herved i Strid med det Inderste og Dybeste i hele den gamle Jødedom: Herren din Gud er een. Jesu egen Stilling til denne Sag er uklar. Der tillægges ham uforenelige Ytringer i begge Retninger. Lige saa sandsynligt som det er, at han begyndte med at betragte sig selv som „Menneskesønnen", der bragte det glade Budskab, at Alle er Guds Børn, lige saa usikkert er det, om han har været i Stand til at fastholde dette Standpunkt rent og uforandret til det Sidste. Thi netop Begrebet „Menneskesønnen", det engang saa klare Udtryk for Mennesket i Modsætning til Gud, var selv begyndt at forvirres. Stormen udenfra var naaet ind og havde sat ogsaa dette i Bevægelse. Der er stor Forskel paa, hvad de to apokryfe„Menneskesønnens" Foriidtilvrerelse. Logos. 129

jødiske Skrifter „Daniels Bog" og „Henoks Bog" for-staae ved „Menneskesønnen". Men Jesus kendte ikke blot det første Skrift; i de Taler, der i Evangelierne tillægges ham, ytres der tydeligt nok Kendskab ogsaa til det andet.1

For at forstaae hele den Omdannelse, der nu begyndte, maaske allerede hos Jesus selv, i hvert Fald pletvis i Literaturen før ham og aabenbart i det nye Testamentes Skrifter, hvorved det gamle Begreb om een Gud maledes til Intet for at afløses af et nyt, maa man lægge Mærke til, at Stormen kom fra to Kanter, om end begge mod Vest, fra Stoicismen og fra Ægypten.

Stoikerne havde for at vinde Forstaaelse af Guds Væsen ligesom spaltet det i to, sondret mellem det rene, hvilende Guddommelige og dettes første, klare Form: Tanken, Fornuften, det spiredygtige Ord, Logos. Herved var der peget hen paa en Forhistorie forud for Verdens Tilblivelse, hint oprindelige Tidspunkt, hvor Gud ligesom saae sig selv, blev sig selv bevidst. Det er Forestillingen om denne første Todeling, der, da den naaede til

Jødeland, gav sig Udslag i den nye Lære i Henoks Bog om „Menneskesønnens" Forudtil-værelse. „Før Solen og Himmeltegnene bleve skabte, før Himlenes Stjerner bleve til, var hans Navn nævnet for Gud". „Han er bleven udvalgt og skjult før Verdens Skabelse". „Hans Stilling hos Gud har bestandigt overgaaet Alt i Oprigtighed". „Hos ham boer Retfærdighed". Hos ham boer Visdoms Aand" osv.2 Iblandt de nytestamentlige Skrifter fik denne stoiske Todeling sit klareste Udtryk i Johannes' Evangelium, hvor den græske Tanke om Logos og den jødiske om Messias forenes saaledes: „I Begyndelsen var Logos, og Logos var hos Gud og Logos var Gud". „Alle Ting ere blevne til ved Logos og uden det er Intet blevet til af det, som er. I Logos var Livet, og Livet var Menneskenes Lys. Og Lyset skinnede i Mørket, men Mørket begreb det ikke". „Og Logos er bleven

Kød og har boet iblandt os, og vi have seet hans Herlighed, en Herlighed som den Enbaarnes af Faderen, fuld af Naade og Sandhed".1

Det er sandsynligt, at Forfatteren til Johannes' Evangelium har kendt sin lærde Forgænger, der var Jesu af Nazareths lidt ældre Samtidige, Jøden Filo i Alexandria." Ogsaa denne var greben af den stoiske Todeling i Gud og havde søgt at udtrykke den omtrent paa samme Vis som senere Forfatteren til Johannes' Evangelium, idet ban skelnede mellem Gud i og for sig og hans virkende Kraft, hvilken Filo havde kaldt Logos og betegnet som Mægleren mellem Gud og Verden, som Guds Stedfortræder. Men Filo varsom bosat Jøde i Alexandria kendt ikke blot med Jødedommen og den græske Filosofi, hvilke to han søgte at samarbejde, men tillige med den ægyptiske Tankegang, under hvis Paavirkning han rimeligvis havde levet fra Barn af. Et af de ægyptiske Grundbegreber i Opfattelsen af Gud var imidlertid Treenigheden: Fader, Moder, Søn. Uvilkaarligt søgte da Filo at faae ogsaa dette Begreb med, og hvor stridende det end maatte være mod hans Bestemmelse af Gud som en Tohed, lærte han tillige en Treenighed. Gud var Faderen, Visdommen Moderen, Logos Sønnen. Det gik den unge Kristendom som det var gaaet Filo. Den fra Alexandria udstraalende ægyptiske Paavirkning var for stærk. Ogsaa Kristendommen maatte lidt efter lidt bøje sig for Treenigheds-Læren, der endnu Aarhundreder efter, da Jerusalem forlængst var ødelagt, vedblev at strømme ud fra Skolen i Alexandria. Forgæves forsøgte senere en Skole i Antiochia at hævde det gammeldags ædrueligere Syn paa Guddommen. De Vaaben, legemlige og aandelige, der stode til Ægypternes Raadighed, vare de kraftigste. Treenighedslæren sejrede.

Det er denne Bevægelse, hvis første Spirer alt lade sig til Syne i det nye Testamentes Skrifter. Skønt Overgangen fra Enheds-Læren til Toheds-Læren her er det mest. fremtrædende Træk, og næppe Nogen, der varTreenigheds-Læren.

ukendt med den senere historiske Udvikling, vilde falde paa at fremhæve Treenighedslæren som karakteristisk for det nye Testamentes Forfattere, saa spores her dog alt Paavirkning af den ægyptiske Trang til en Gude-familie paa Tre. Ligeledes er den ægyptiske Lære om, at Gud lader sig til Syne paa Jord og hertil benytter sig af Jomfrufødsel, allerede ved at trænge igennem. Derimod er der paa et enkelt Punkt en bestemt Indsigelse mod ægyptisk Tankegang. Ingen af de tre Personer i Guddommen er en Kvinde, de ere alle tre Mænd. Dette var uden Tvivl et Udtryk for en dybt indgroet, jødisk Utilbøjelighed til at tænke sig Gud som Kvinde eller Gud som staaende i ægteskabeligt Forhold til Nogen. Denne Opfattelse var saa rodfæstet, at den ikke lod sig rokke og sluttelig gik af med Sejren. Det kunde muligt paa Græsk falde naturligt at kalde Visdommen, „Sophia", for Faderens Hustru. For Jøder var det umuligt at opfatte den hellige Aand som en Kvinde. Den maatte være en Mand. Det fik saa henstaae som en evig Gaade, hvorledes Sønnens Fødsel fra Evighed var foregaaet. End ikke ved Sønnens jordiske Fødsel kunde den jødiske Tanke forsone sig med nogen Delagtighed fra Faderens Side. Det er næppe tilfældigt, naar baade Forfatteren til Lukas' og til Matthæus' Evangelium angiver den hellige Aand som Jesu Fader. 1 Lukas' Evangelium siger Englen til Maria: „Den hellige Aand skal komme over dig og den Højestes Kraft skal overskygge dig; derfor skal ogsaa det Hellige, som skal fødes af dig, kaldes Guds Søn."1 Og i Matthæus' Evangelium hedder det endnu tydeligere: „Men Kristi Fødsel gik saaledes til. Da hans Moder Maria

var trolovet med Josef, fandtes hun, førend de kom sammen, at være frugtsommelig af den hellige Aand".2

Med Antagelsen af Jesus for Guds enbaarne Søn var hele hans Betydning forrykket. Tidligere havde denne bestaaet i hans Liv og hans Lære, der begge handlede om Et og Samme: Kærlighedens afgørende

Magt, det Baand, der binder alle Mennesker til Gud. Nu kom det ikke længer an paa at følge hans Fodspor, men paa at troe paa ham. Tidligere var det Kærligheden, der aabnede Vejen til Himlenes Rige, nu blev det Troen. Og dette blev det i stedse højere Grad, jo mere man kunde holde den hele Sag ud fra sig, faae Blikket op for den i Sandhed verdenshistoriske Begivenhed, her var foregaaet. Thi det drejede sig ikke om, hvorvidt Du og jeg efter fattig Lejlighed søgte at vise Kærlighed, nej det, der var skeet, var en uhyre Begivenhed, Noget i Gud selv. Gud havde sendt sin eneste Søn til Verden for at frelse, hvad der kunde frelses, „paa det. Enhver, der troer paa ham, ikke skal fortabes, men have det evige Liv". Ja, for den fjerneststaaende af Jesu Tilhængere, den, der ikke havde kendt ham i Live, Paulus, blev hele hans Liv og Lære ligegyldig overfor den ene Hovedbegivenhed, hans Død.1 Thi Gud havde ofret sin eneste Søn for Verdens Skyld; ved hans Død paa Korset var Retfærdigheden skeet Fyldest, og Syndsforladelse erhvervet Enhver, der, ved Tro herpaa, • vilde tage Del i den himmelske Naade. Af egen Magt derimod formaaede man Intet; Mennesket var ondt fra Fødselen af; det ene Saliggørende var Troen paa Kristi Offerdød, og selv denne Tro var ikke af egen fri Vilje, men kun af Naade.

Hvilken uhyre Afstand mellem hin Kærlighedens glade Travlhed, Galilæerens milde Tale om den guddommelige Husholdning, hvor Intet gaaer til Spilde, men Alt har Livskraft: Enkens Skærv, den fortabte Søns Anger, Arbejdet i den sidste Time, den faldne Kvindes tavse Ord, og saa denne nye Lære, hvor det hele var forvandlet til Theologi. Kun mod Forevisning af Troens uddelte Almisse-Tegn fik man her Adgang til Livets Festspil. Og dette bestod i Synet af den guddommelige Gladiatorleg, ja, end ikke af Legen selv. men kun af Kirkens store Panoramabilled deraf med

den prangende Paaskrift: „Guds indre Historie, Verdens Løb".

Netop de dybere Aander maatte stærkest føie Manglerne ved det Nye. Fra de to ædleste Fortolkere af det Nye, Forfatteren til Johannes' Evangelium og Paulus, stjæler sig derfor ogsaa stundom det dybeste Suk, Sukket over at have faaet Stene for Brød, Tro for Kærlighed. 1 Johannes-Evangeliet, denne vidunderlige Fremstilling, hvor Fortællingen saa ofle svæver op fra Jorden og Tanken taber sig i Rbytmer, medens bestemte Dobbelttoner: Lys og Mørke, Gud og Verden, Aand og Kød, som Klang af Kirkeklokker paa engang kalder og dysser Stemningen, selv i denne Fremstillingsform, som skabt til at indringe det Nye, bryder stundom et Virkelighedsglimt igennem, bortvejrer i et Nu al taaget Tale om Tro og besegler som i et Kys en langt dybere Forstaaelse. „Jeg giver Eder et nyt Bud. at 1 skulle elske hverandre, at ligesom jeg har elsket Eder, skulle ogsaa I elske hverandre. Derpaa skulle Alle kende, at I ere mine Disciple, naar I have Kærlighed til hverandre".1

Ligesom Forfatteren til Johannes-Evangeliet her en kort Stund skyder Alt til Side, aabner Troens Lukke for at indaande Luft, saaledes gør Paulus en enkelt Gang det Samme. Ingen har som han kæmpet Ti-oens Sag, med alle sine rige Midler søgt at vise denne Vej som den eneste Adgang til Gud, og dog undslipper der ogsaa ham i et ubevogtet Øjeblik en hel anden Bekendelse, den jublende Hymne til Kærlighedens Pris: „Talede jeg med Menneskers og Engles Tungemaal, men havde ikke Kærlighed, da var jeg et lydende Malm eller en klingende Bja'lde. Og havde jeg Profetiens Gave og kendte alle Hemmeligheder og al Kundskab, ja havde jeg al Tro. saa at jeg kunde flytte Bjerge, men havde ikke Kærlighed, da var jeg Intet. Og uddelte jeg alt mit Gods til de Fattige og gav jeg mit Legeme hen for at brændes, men havde ikke Kærlighed, da gavnede det mig Intet". — „Saa bliver da disse

tre: Tro, Haab og Kærlighed, men størst af disse er Kærligheden".'

Hvorfor slaaer denne Opfattelse ikke helt igennem? Hvorfor hæves denne ædleste Rest af Jesu Tankegang, der mer eller mindre tydeligt blinker paa Bunden af hver Apostelforkyndelse, hvorfor hæves den ikke op over Troens

skjulende Vande og kommer atter til Ære og Værdighed? Ganske simpelt, fordi dette er umuliggjort af den sejrende, persiske Djævlelære. Alle disse Forfattere, der i et enkelt lykkeligt Øjeblik ane Kærlighedens Magt, ere først og fremmest gennemtrængte af Tidens store, tredje Yndlingstanke, den mest betagende af dem alle, Læren om det Ondes Magt, om Syndens og Djævelens Uimodstaaelighed. Naar Djævelen er denne Verdens Fyrste, naar „Verden" selv er bleven ond og alle Mennesker siden Syndefaldet gennem Arvesynden kun i Stand til at synde, hvorledes skulde saa nogen kunne vise Kærlighed selv i det mindste Stykke? Dette blev jo netop Kristendommens Grundforudsætning, at Ingen af sig selv kan gøre noget godt, men Alt faaes kun af Naade gennem Tro. Og dette var selvindlysende. Thi hvorfor skulde Gud ellers have behøvet at hengive sin enbaarne Søn for Verden? Gennem denne Ringslutning udestængtes den oprindelige Tillid til menneskelig Godhed og Barmhjertighed. Kristi Guddommeligbed forudsatte Djævelens Verdensherredømme og begge udelukkede Menneskenaturens Ufordærvethed.

Alexandria var Brændpunktet for alle Tidens Hovedtanker: Stjernetydning, Treenighedstro og Djævlelære. Herfra kogte de over, bredte sig og indgik særligt en inderlig Blanding med den unge Kristendom. En fjerde Tanke kom til, ligeledes over Ægypten. Rimeligvis efter indisk Mønster, hvor Buddha jo havde lært noget Lignende, begyndte man at ansee hvert Forhold til den onde Verden for en Synd og søgte en renere Form for Tilværelsen gennem Livet som Eneboer. Herved grundlagdes den senere saa mægtige Klosterbevægelse.Jesu Lære.

I Jesu Lære om Kærlighed havde Oldtiden udfoldet sin skønneste Blomst. Epikuræernes og Stoikernes Opfattelse af Menneskeheden som det store Brodersamfund og den Enkeltes Opgave at hengive sig selv som Offer havde her fundet sit reneste, sit inderligste Udtryk. Thi Epikuræernes Venskab og Stoikernes Pligtopfyldelse tændtes først indenfra ret i Brand ved Jesu Lære om Menneskets Kærlighed, der stammer fra Gud. Det er et Spørgsmaal, om ikke denne Jesu Tankegang maaske ved at være fremstaaet under lykkeligere Forhold vilde kunne have faaet en blidere Skæbne. Strax indpodet paa den græske Opfattelse af Verden som det skønne Kunstværk, vilde den maaske have været istand til at skabe en ny Art af Bevægkraft, til at udspænde og løfte Mikrokosmernes Kugleformer uden samtidigt at sprænge dem. Men det faldt i dens Lod at fremspire paa semitisk Grund og paa en Tid, hvor optrækkende Vejr fra tre Kanter hurtigt skulde tilfyge dens værn-løse Voxested.

Det gik da Jesus Lære som det var gaaet ham selv. Ogsaa den blev korsfæstet, fordi den havde ment sig selv Et med Gud, korsfæstet, efter at først al Kærlighedens Indhold var brændt ud i Smerte, Smerte over Verden, Smerte over sig selv, det er: over Gud. Thi fra den Stund Guds Kærlighed under Datidens Forudsætninger blev betegnet som Lærens Indhold, var dennes Dødsdom udtalt. Naar nemlig uendelig Kærlighed heldtes i saa skrøbelig en Beholder som en Lysets Gud, der havde sin Modsætning i Mørkets Gud, Djævelen, saa maatte, selv om det Hele tættedes ved Treenighedslæren, Indholdet bryde igennem og Formen sprænges. Hvor maatte ikke en saadan Gud føie Smerte over sit eget ufuldkomne Værk. Verden, der var endt i Synd! Og det hjalp ikke, at han hengav sin Søn, sig selv, som Offer for at frelse den, thi Djævelen kunde dog aldrig vindes. Kunde han det, havde det Hele jo kun været en Farce og Guds Menneskevorden unødvendig. Nej, i den evige Kærlig-

heds Indre maatte bestandigt tone den bitreste Selvanklage, Skaberen maatte pines af Skrigene fra Helvede, den guddommelige Kærlighed selv brænde ud i Smerte, saalænge blot en Eneste endnu kunde sige: min Gud, min Gud, hvi har du forladt mig!

Naar Kærligheden var udbrændt, hang paa Korsets Stillads kun forkullede, udbrændte Fortids-Rester tilbage, saaledes den ældgamle, raa Forestilling om en Hævnens Gud, der, da han ikke kunde faa Ram paa sin Modstander, Djævelen, dræbte sin egen Søn, for at. Retfærdigheden skulde skee Fyldest. Oldtidens Udvikling var hermed gaaet i Knude. Den var endt, hvor den var begyndt, med Menneskeoffer til Mørkets Magter, og denne Gang var det Gud selv, der ofrede sin menneske-blevne Søn til Sone for det Onde.

Her syntes ingen Udvej aaben. Thi enten var Gud almægtig, og saa var der ingen Djævel. Eller ogsaa var der en Djævel, men saa var Gud ikke almægtig. — Og Dag og Nat afløste uafbrudt hinanden, uden at give Svar. Lysets Gud forblev sammenkoblet med Mørkets.

Forgæves søgte fromme Mennesker at komme Gud til Hjælp ved at erklære hele Verden for et Intet, et Skin, der kun opretholdtes ved Guds bestandigt gentagne Skaber-Bliv. Den sunde Fornuft saae Sagen klarere: Af Verdenshallens tre Bestanddele havde Gud fremdeles kun den ene, Himmelloftet, inde. Djævelen havde hele Stuen og Kælderen, Helvede, inde, og det var ikke lykkedes Gud ved at sende sin Søn til Jorden at opnaae nogen nævneværdig Forandring i denne Magtfordeling. Hvormeget Gud gennem Stjernernes Gang formaaede at udrette paa Jorden, fik staae hen. Men vilde han gøre sin Vilje for Alvor gældende hernede, var han henvist til det sidste og eneste Middel: at stikke lid paa og brænde hele Verden af for herved muligvis at indebrænde sin Modstander.

Alle disse Tanker, der paa forskellig Vis maatte sysselsætte de Enkelte, stivnede og frøs fast somKristendommen bliver Statskirke. Folkevandringerne. 137

Skranker, da man, efter i Aarhundreder at have ladet de Dannede saa nogenlunde raade sig selv i religiøs Henseende, atter indførte Kirketvang. Kristendommen blev Statskirke. Herved blev Bisperne mægtige Embedsmænd, Gentagelse af Kristi Offer et anset Erhverv, Spørgsmaal om Treenighed og Kristi dobbelte Natur at afgøre ved Statsklogt og Hofintriger. Det var Oldtidens sidste Kuldegys, dens Tid var omme. Dens ædleste Tanker vare spundne ind og vinterdække. Folkevandringernes Storm og Slud begyndte.

Med Folkevandringerne indtraadte en Istid i den europæiske Aandsudviklings Historie. Medens nordfra kommende, raa Folk som stride Snefog og fremskydende Isbræer afskurede Europa, veg Vaartid og Blomstring til fjerne, lykkeligere Egne mod Øst. 1 Europas frøs Fortids Kulturformer bort. Kun en eneste Frugt blev hængende glemt tilbage. Bitter, runken, stærktfarvet. Det var Oldtidens bedske Høstbær, Kirken. Ganske naturligt vakte den de nye Folks Forbavselse. Dens Farveglød, dens fremmede Smag, dens sejge Haardførhed fremlokkede Beundring. Og uvilkaarligt blev i den kolde Sne den sære Frugt et kosteligt Fund, et signet Bud fra Livets og Lysets Hjem.

Middelalderen i Europa frembyder da det Særsyn, at en enkelt, overgemt Rest fra en fremmed, vidt fremskreden Kultur blev de nye Folks mystiske Klenodie. Kirken ikke et Udtryk for deres egen, hjemmevoxede Tankegang, længselsbaaren, sammensat og dog ensartet, men et fremmed, uforstaaeligt Brudstykke — Kirken blev den aandelige Leder og delvis den verdslige Herre. Herved undergik baade Folk og Kirke en Forandring. Disse Folk, der med stolt Mod havde traadt Romerriget under Fødder, disse Folk, hvis Styrke netop laae i deres fribaarne Selvtillid og Kraft, fandt sig med forunderlig Myghed i paa et af-138

gørende Punkt at give Afkald paa deres Myndighed. De lod sig behandle som Børn, bleve virkelig til Børn, der artigt lod sig anvise af Kirken, hvad de skulde bestille. De kunde surmule, naar den var for streng, juble, naar den gav Lov til at gaae paa Korstog og lege Røvere. Men de lystrede.

Omvendt blev ogsaa Kirken forandret. Det Udlevede, Bitre, Paastaaelige, der havde udgjort dens Særpræg som Oldtidens svage Sidstfødte, faldt bort eller dog dæmpedes. Den fik Fylde og Sødme ved Nattefrost; der lod sig låve Yin af dens Slaaen. Og frigjort for al Kontrol af jævnbyrdige Magter, strakte den sig nu frit, følte svunden Fortids Kræfter risle i sig. Den var ikke længer blot den kristne Kirke, men hele Kirken lige fra den graa Oldtid. Den var atter de hemmelige Tryllemidlers, Besværgelsernes Hjemsted. Dens Naademidler vare jo Trylleri, hvorpaa den selv troede, og i umærkelige Overgange gennem det fromme Bedrageri lige op til den henrykte Skuen af Gud strakte sig dens Væsen. Idet den stadigt gennem sine Tjenere rekruteredes fra de Folk, som den beherskede, blev den paa engang et ubevidst Udtryk for disses Trang og en skarp Modsætning til dem og deres. Den tog sig af dem, sørgede for dem, oplærte dem og blev selv næsten et glad Barn i dem. Men samtidigt var dens bitre Hemmelighed, at Alt, hvad den saaledes udøvede, var Bedrag. Thi Verden og dens Goder vare Intet, kun Djævelens Blændværk. Om man mættede den Hungrige, klædte den Nøgne, gjorde man dem derved ikke

noget Godt. Og dog higede Kirken selv, med en hidset Oldings Begær, just i denne Verden efter Riget, Magten og Æren.

Den besynderlige Gamling, hos hvem Middelalderens Folk gik i Skole, var hvad Lærdom angik kun for en Degn at regne. Selv om han ved Flid og utrættelig Øvelse drev det til at kunne tage „Troen" paa enhver Led og skolastisk sønderdele den i alle dens Enkeltheder, saa indskrænkede hans Omraade sig139 Kirken i Middelalderen. Araberne.

hertil. Ladt alene tilbage, løsreven fra hele det Samfund, hvor han selv engang havde gaaet i Skole, savnede han Lejlighed og Evne til paa andre Omraader at kunne udvide sine Kunskaber. I Begyndelsen mærkedes dette maaske ikke saa meget, men bestandigt mere, jo længere Tid der gik. Med Skamme maatte han til-staae, at han end ikke besad saa meget som Oldtids-Præsternes Himmelkundskab. Romerkirken formaaede ikke selv at udregne Almanaken og bestemme sine egne Festtider. Den maatte sende Bud til Araberne i Spanien for at faa Oplysning om, hvorledes det hvert Aar stillede sig.

Var Kirkens Himmelkundskab saaledes kun ringe, saa svandt Afstanden mellem Himmel og Jord ind i Forhold hertil. Aldrig havde der, end ikke i Jødernes Dage, været saa trangt i Verdensstuen, saa lavt til Himmelloftet, som i Middelalderen. De to Lamper i Loftet tændtes vel som sædvanligt Dag og Nat; og Kirken var vel ogsaa med til med Salmer, Løjer og Vievand at fejre Solens Genkomst og den længste Dag. Men de to Lamper vare blevne saa underligt smaa. De fem andre, som man i Syden havde lagt Mærke til, synede mindre og mindre, jo højere man kom mod Nord. Og alle havde de skiftet Værdi, de gjaldt ikke mere end Jesu-Krybben, der stilledes op ved Jul, Hel-ligtrekongers-Stjernen, Stagerne ved Kyndelmisse og alle de andre Sager, der gemtes Aaret rundt som andet Skrammel oppe paa Loftet. De vare ligesom disse egentlig Ingenting i sig selv, men kun en kort Tid Noget, naar de brugtes i Troessager. De hørte ligesom disse paa en Maade Degnen til, thi det var ham, Paven i Rom, der ejede Nøglerne til Loftet, 'til Himlen. Gud havde jo selv sagt: Hvad Du binder paa .Jorden, skal være bundet i Himlen, og hvad Du løser paa Jorden, skal være løst i Himlen. Gud og Kristi Statholder paa Jorden vare i enhver Henseende enige, naar det gjaldt om, hvem der skulde have Lov til at komme fra Jorden op i Himlen. Vejen gik over Rom.140

Lavere end hos Jøderne, mere ubønhørligt end hos Kineserne laae da i Middelalderen Himlen ned over de evropæiske Folk. Og Rædslen blev hæftig, Trangen til Forbedring indlysende, da man henimod Middelalderens Slutning mente at have opdaget, at der var Bedrageri med i Spillet. Som en uredelig Vært skulde Degnen have indrettet Himlen ligesom Loftet paa en Himmelseng til ved en hemmelig Mekanisme at kunne skrues ned og kvæle hver Gæst, der ønskedes ombragt. Reformationen, Zwinglis, Calvins, Luthers, var den indespærrede, frygtsomme Rejsendes Raab om Lys og Luf't.

Medens der saaledes var lavt og kvalmt i Evropas snævre Skolestue Middelalderen igennem, trivedes Fremskridt og Friluftsliv andensteds. Det var det begavede arabiske Folk, der tog Arven op efter Grækere, Romere og Jøder og førte Menneskehedens fælles Sag et Par-Skridt videre Iremad. Samtidigt indhegnede det et nyt Verdensrige, der, omfattende alle Semiter og mod Øst desuden Perserne, mod Vest Spanien, strakte sig i en lige Linie fra Indien til Atlanterhavet. Hvad der udgjorde dette Riges Styrke, trods Udstrækningen, var Ensartetheden af dets Himmelforhold. Det omfattede lutter Lande, hvor Maanen tog sig ens ud. Det blev Halvmaanens Hjem.

De Tanker, som Araberne arvede fra Oldtiden, vare: Humanitet, Stjernetydning, Treenighed, Guds Menneskevorden og Djævlelære. Disse vare, som vi have seet, ved Oldtidens Slutning gaaede i Knude i den kristne Statskirke. Det blev Arabernes Fortjeneste atter at rede dem ud fra hinanden. Som næsten altid var det Himmelforholdene, der viste Vej.

Arabien er mere end de fleste andre Lande henvist til Himlen alene. Solen kan brænde som i Indien, men den fremkalder ikke som her en yppig Vegetation, den gløder kun et umaadeligt Sandhav. Landet er forAraberne.

største Del Ørken, ubeboeligt, en eneste Trang til et bedre Hinsidigt. Og dog maa det befærdes, gennem-strejfes paa de lange, møjsommelige Ridt fra de fjerne Oaser til de enkelte, spredte Byer. Der holdes Rast om Dagen. Først naar Maanen stiger frem, tegner den lange Karavanstribe sig, en for en og dog i Flok, hastigt og dog med Ro, mens Maanestraaler kysser Skyggerne bløde i det vigende Sand. Et saadant Land prædiker Nøjsomhed og Tro paa en anden Verden, alt imens det paa engang slapper og spænder Kraften.

Den anden Verden, hvorledes seer den ud? Natten viser jo dens Billed: en Himmelsal, højere, dybere end Dagens, maanebelyst, stjernebesaaet, og med de funklende fem paa straalende Vandring. Det er Allahs Sal. Og under den slaaer engang hans Troende Lejr, Telt ved Telt. Ikke som nu enten lummerhedt, med skoldet Kamelsved. eller bitterligt koldt imod Morgen. Nej, Luften er altid mild og sval, Bunden Grønsvær, Teltet skyggende Løvsal. Og mens friske Kilder risle, skaber Gud bestandigt paany af Mandens Ribben som i Tidernes Morgen den unge Kvinde, Mandens Lyst, Havens ypperste Frugt, den guddommelige Lædskedrik for Længsel og Attraa.

Af Billeder som disse vare Muhamed og hans sejrrige Skarer fyldte, af Billeder som disse voxede Arabernes aandelige Syn frem. I Vesterland har man ofte vrangvilligt holdt sig til enkelte Dele heraf for saaledes at faa lettere Ram paa det Hele. Man har søgt at drage Arabernes faste Tro paa et Hinsides ned ved at fremhæve den stærkt kødelige Kolorit, særligt Forestillingen om de evig unge Houris. Men var de samtidige kristne Forestillinger da renere? Fradrages den fælles Forestilling om at tilbringe Evigheden med Lovsang til Guds Pris, blev hos de Kristne den særlige Adspredelse tilbage at fryde sig ved de overvundne Modstanderes, de evigt Fordømtes Skrig. Af disse to Forestillingsarter var Glæden over Houris vistnok den uskyldigste.142 Araberne. Kristendommen og Solen.

Retningen af det Fremskridt, som Menneskeheden gjorde under Arabernes Ledelse, lader sig kortest betegne ved: religiøs Tolerance. Dette var ogsaa det Punkt, hvor Datidens Begreb om Menneskepligt trængte stærkest til at eftergaaes. Siden Kristendommens Komme havde saavel dens Modstandere som dens Tilhængere vænnet sig til at tage lige haardhændet og plumpt paa dette Forhold. Naar Araberne her sloge ind paa en anden Vej og toge Grundforestillingerne op til fornyet Prøvelse, var det i Virkeligbeden fordi deres Himmelsyn var forskelligt fra de Kristnes.

Kristendommens hvilede ensidigt paa Solen. Fra Ægypten, hvor Solen havde spillet saa enestaaende en Rolle, havde Kristendommen laant sin Lære om Treenighed (Sol, Maane, ny Sol) og om Guds Fødsel paa Jord (Sommersolhverv med Nilstigning). Fra Persien havde den hentet sin Lære om Godt og Ondt, Gud og Djævel, der jo vare de indre sjælelige Aftryk af Dagens Sollys og Nattens Mørke. For Maanen var der kun en liden og ubetydelig Plads i disse to Himmelsyn, og den indsnævredes mere og mere. Derfor kunde ogsaa Gudmoder ogsaa let skifte Køn ved Udvandringen fra Ægypten og blive til den mandlige Helligaand, den, som en Følge heraf, mindst tydelige Person i den kristne Treenighed.

Denne Kristendommens Grundforudsætning, Sol eller ikke Sol, Gud eller Djævel, slog bestandig stærkere og stærkere igennem Læren. 1 dennes fuldt udviklede Form var det netop den skarpe Modsætning, der bar det Hele. Thi Guds Menneskevorden, Kristi Komme til Jorden, var betinget af, at. Verden var bleven ganske ond. Og Djævelen selv var uforbederlig, Helvedspins-lerne evige, thi ellers havde jo saa stor en Foranstaltning som selve Guds Fødsel paa Jord ikke været nødvendig. Netop i Modsætningen i dens Skarphed laa Forklaringen. Kun i den Udspiling, der førte til den afgørende Brist, laa Sandheden. Enhver Art Tolerance var i sin Bund Fornægtelse.Araberne og Maanen. Arabernes Gudsbegreb, 143

Anderledes for Araberne. For dem var ikke Solen den absolut godtvirkende. Den sved jo Landet til Ørk. Saa var den mildere Maane langt at foretrække. Den blev Folkets virkelige Ven, efter den regnedes Aaret, Halvmaanen blev Mubameds Mærke. Heri laa der en vigtig Indrømmelse. Var Nattens Himmellegeme det kæreste, saa var den skarpe Modsætning mellem Lys og Mørke, Dag og Nat bævet. For Araberne bestod den heller ikke, men jævne Overgange betegnede Afstanden mellem Yderlighederne, fra svidende Sollys til mildt Maaneskin, til maanefri Stjernebelysning, til den i Arabien saa sjældent bælgmørke Nat. Men hermed var givet en Anvisning

paa et dybere Syn, det Syn, som Kaldæerne havde anet men atter givet slip paa for at havne i blot Stjernetydning, det Syn, som Jøderne havde grebet, men saa ofte tabte paany for at nøjes med en blot Nationalgud, Synet af den høje Verdens-sal, hvor hverken Lys eller Mørke, Sol eller Maane er øverste Herre, men alle kun Tjenere for den ene, usynlige. evige Gud.

Idet da Araberne, efter at være vaagnede til selvbevidst aandeligt Liv, saa sig som Kaldæernes og Jø-dnrnes Arvtagere, rede til at løfte og frugtbargøre Fortids Skat, var det første, de bleve klare paa, at den ægyptisk-kristelige Tilføjelse til Gudsbegrebet var en Forvanskning af dette. Gud er ikke delt i tre Personer, og det er grov Sanseliggørelse at tro den usynlige Gud aabenbaret, ja født paa Jord i Menneskeskikkelse. Vil Gud aabenbare Noget paa Jord, forkynder han det simpelthen igennem sine Profeter. Af saadanne har han sendt mange, ligefra Moses til Jesu af Nazareth og den sidste og største, Muhamed. Men der er kun een Gud, og Muhamed er hans Profet.

Og ligesaa let havde de ved at opdage den persisk-kristslige Forvanskning af Gudsbegrebet. Lys og Mørke. Dag og Nat, Gud og Djævel ere ikke lige stærke Magter, lænkede med Ryggen til hinanden som Siderne i et Blad, dannende tilsammen det Hele. Nej, Lys og144

Mørke, Dag og Nat, Lønnens Englebud og Straffens Djævel, det er altsammen kun Tjenere hos den ene, usynlige, almægtige Gud. Kun Barnet og den Ukyndige falder paa at antage Slaven, der straffer de Skyldige med Stokkeslag, for Kalifen selv. Hver Forstandig veed, at det blot er en Tjener, der udretter Kalifens Befaling.

Svarende til det ændrede Himmelsyn undergik ogsaa Humanitetsbegrebet en Forandring. Det højeste Menneskelige blev hverken Epikuræernes Venskab, Stoikernes Pligtopfyldelse, Jesu af Nazareths Kærlighed eller de Kristnes Tro, men den praktiske Visdom, der mildt lod Enhver skee lige Ret. Idealet blev hverken den fintfølende Ven, den trofaste Arbejder, den opofrende Broder eller den stadige Bekender, kastet for vilde Dyr og disputerende Medkristne. Idealet blev den klartskuende Kadi, Dommeren, der retfærdigt, skarpt og dog mildt forstaaer at ramme Sagens Kærne, sondre mellem de ofte saa forviklede Udtryk for det guddommelige som det menneskelige Væsen.

Sit mægtige Udslag gav hele dette nye Syn sig i den brede Bølge, der, strømmende ud fra Mekkas og Medinas hidtil ukendte Egne, i kort Tid satte Kristendommens gamle Stamegne saa vel som Kaldæernes og Persernes Hjem, Ægypten og hele Nordafrika, under Vand. Som en mild og svalende Væde forfriskede den den ophedede Jord. Den nye Tankegang virkede ikke som hidsende, berusende Vin, men klarede, livnede Sindet som Arabiens livsalige Mokkadrik. Naar man i Vesterland med Daddel har fremhævet, at den drog frem med Sværd, saa overseer man, at dette er Verdensrigernes Værktøj. Men bagved Sejren viste sig et ejendommeligt Særsyn, nyt og ubekendt, endog hvor Striden kun har staaet mellem forskellige Troessam-fund indenfor Kristendommens fælles Landemærke. Den sejrende Kirke anerkendte mildt og fredeligt de Overvundne, lod Kristne som Jøder uantastet beholde deres Tro, drog Tolerancens vide Grænseskel om Alle, derAraberne og Ptolemæus.

blot vare indenfor Monotbeismen. Og i Samklang hermed spirede i Arabernes Fodspor en Kultur frem, ædlere, mildere, meie fintformet end nogen tidligere af lige Udstrækning. Aldrig have Spanien eller Sicilien været blot tilnærmelsesvis saa ypperligt opdyrkede som i Arabernes Tid. Medens Karl den Store døbte Sachser i tusindvis ved at drive dem ud og drukne dem i Weser, trivedes forskellige Troessamfund fredeligt Side <>m Side i Cordova; medens Frankrigs Konge først som gammel lærte at skrive, herskede den fint dannede Harun al Raschid i Bagdad; medens i Vesterland Troen paa et Hinsides gjorde denne Verden plump eller øde og forvandlede Englene til vantrevne Karrikaturer, fostrede samme Tro hos Araberne en udviklet Kunst og Videnskab og et, kraftigt Forsøg paa at see det Kommende som en Fuldendelse af det Nærværende. Kristendommen ofrede Verden for Gud, Araberne saae just i dens Liv en Afglans af Guds Fylde.

Et lille, men betegnende Udtryk fik den arabiske. Tolerance i Forholdet til Stjernetydningen. Som Kal-dæernes

Arvtagere dyrkede de denne med stor Iver. De holdt sig imidlertid ikke blot til dens kaldæiske Form, men lagde sig ogsaa efter den ægyptiske. I Alexandria havde den store Forening af græsk og østerlandsk Stjernekundskab jo haft sit Htivedsæde, og den ypperste Astronom, Samleren af al Fortids og Samtids Viden, var Ptolemæus, der havde virket her omtrent Aar 150 e. Kr. Medens hans Navn nu er kendt af hver Skoledreng Verden over gennem den efter ham opkaldte mathematiske Lieresætning, var hans Ry og hans Værk dengang gaaet i Glemme. Det var Araberne, der reddede begge fra Undergang og oversatte Aar 827 hans store Astronomi fra Græsk til Arabisk. Til Minde herom bærer dette Skrift endnu i daglig Tale sit arabisk fordrejede Hædersnavn „Almagest" (af Artiklen „al" og niegistos" = størst).1

Men Ptolemæus gik paa græsk Vis ud fra, at Verden var en Kugle, i hvis Midte Jorden befandt sig.

10146

Skønt Araberne som alle Semiter vare opfødte med Forestillingen om Verden som den kuppelhvælvede Sal over Jorden som Gulv, toge de dog ikke Anstød af Ptolemæus' Verdensbilled, men gav det tværtimod Anvendelse ved al videnskabelig Beregning. Det banede sig herigennem Vej til de Dannedes Bevidsthed. Paa faa Punkter ytrede den arabiske Aands Ejendommelighed — dens Klarhed, dens Bøjelighed, dens Sans for det Hinsidige — sig saa smukt som her. Uden Støj. og Strid opgav man, da man var overbevist, sin tidligere Forestilling som barnagtig og sluttede trygt fra den Halvkugle, der sees, til den hinsides tilsvarende. Ved denne Slutning betegnede Araberne maaske tj'de-ligst Højden af deres Kultur.II.

Bestanddelenes Blanding.

10*II vad Araberne havde naaet gik ikke direkte i Arv til Evropa. Man betragtede dem her med fanatisk Foragt og tyede kun i Smug til deres Hjælp. Det var de unge evropæiske Folk forbeholdt, da Tidens Fylde kom, ved egen Kraft at sprænge Fængslet, ad egne Veje at naae videre frem, end Araberne kunde have fort dem. Dog laante de hos disse et betydningsfuldt Hjælpemiddel. Fra Spanien bredte sig Kundskaben om Mathematik, baade som ren Regnekunst og i anvendt Form som Astronomi og den dermed forbundne Stjernetydning. Hermed var, uden at nogen af Parterne anede det, rakt de vaagnende Folk Nøglen til deres Fremtid. Og paa den blide, stilfærdige Maade, der var betegnende for den arabiske Kultur. Dens Mindesmærke i den evropæiske Regnekunst er det beskedne „Siffer" : O, paa engang Intet og dog saa indholdsrigt.

De evropæiske Folks aandelige Gennembrud, deres „Renaissance", fremkaldtes ved en Række af Begivenheder, der uden indre Forbindelse med Et skabte helt nye Betingelser for Udvikling. Aar 1453 erobrede Tyrkerne Konstantinopel. Omtrent paa samme Tid blev Bogtrykkerkunsten opfunden. 1492 opdagede Spanierne Amerika. 1498 Portugiserne Søvejen til Ostindien. Med disse fire Begivenheder var der pludselig vendt op og ned paa Fortidens Forhold. Tidligere havde Kirken været eneste Læremester. Nu strømmede fordrevne150

græske Lærde til Italien, medbringende baade græske Haandskrifter og Begejstring for at tyde dem. Bogtrykkerkunsten gjorde det muligt at udbrede almindeligt Kendskab ikke blot til disse, men først og fremmest til Biblen og til de gamle latinske Forfattere. Den kendte Del af Jorden, der hidtil havde indskrænket sig til Evropa og Middelhavslandene, voxede med Kæmpeskridt, og snart førte Skibe, der sejlede ud mod Vest og vendte hjem fra Øst, det umstødelige Bevis for. at Middelalderens Verdensbillede var fejlagtigt. Jorden var ikke Gulvet i en stor Stue, den var Midtpunktet, i den uhyre Verdenskugle, thi Jorden var rund.

I Løbet af nogle faa Aartier vare saaledes de evro-pæiske Folk — det vil sige de romanske og de gothoger-maniske, thi de fleste Slaver sov fremdeles — blevne ruskede op og stillede Ansigt til Ansigt med alle Oldtidens store Spørgsmaal. Ja overfor et enkelt af disse Spørgsmaal, Jordens Form, havde de uventet faaet et Forspring, der gav dem Plads langt forud for ethvert Oldtids-Folk, selv Grækerne. At alt dette maatte give Datidens Slægter et ganske eget Præg, er selvindlysende.

Den dybeste og bredeste Virkning, der ligger som et fælles Særkende over alle romanske og gothogerma-niske Folk i det 16de Aarhundrede, er en ejendommelig Levetrang og Levekraft. Der er tydeligt nok vakt en ny Livskilde i disse Mennesker. De ere vaagnede til Forvisning om at hesidde en hidtil uanet Livsværdi. Hvori denne bestaaer, gør man sig ikke rede for. Det er nok at eje den umiddelbare Forvisning om noget Rigt. Stærkt, Uudtømmeligt, baade inden i sig og til Raadighed uden for En. j Kraft af dette Nye virker, nyder, lever man paa en anden, en hurtigere, en voldsommere Maade end Slægterne tilforn.

Hvori dette Nye egentligt bestod vilde være faldet Flerheden dengang ligesaa vanskeligt at udtrykke, som det nu ligger os klart for Dagen. Det var Troen paa det Naturlige, dets Styrke, dets Ret. der nu med EtDet Naturliges Ret.

saa uimodstaaelig! gjorde sig gældende. I Aarhundreder hav de man lært, at Verden var et Intet, skabt af Intet og i sig et Intet, kun opholdt i hvert enkelt Øjeblik af Guds Almagt; at Ens eget Legeme, Ens naturlige Drifter var det, der skulde dødes, det Syndige, det Usande i En. Men nu med Et slog denne Tankegang klik. Som ny Livskraft, som varmt Mod og frejdig Trang rislede det Naturlige gennem alle legemlige og aandelige Fornemmelser. Og som rødmusset, vinkende Virkelighed laa hele Verden for En.

Hvorfor opstod denne Tro paa det Naturlige just nu? Der var to Grunde, som man strax bliver vår. Verden var med Et bleven saa stor og rig gennem alle de nyopdagede Lande og deres vidunderlige Frembringelser. Og samtidigt lærte man gennem den romerske og græske Literatur en fremmed Tankegang at kende, for hvilken det Naturlige stod som det i sig selv Berettigede. Men under disse to iøjnefaldende Grunde laa der en tredie dybere. Disse to vare kun de Draaber, der behøvedes for at bringe Bægeret til at flyde over. Thi selve den gammeldags Opfattelse var kun en kunstig, det var den gradvise Indsnævring og Opslemning, som Kirken gennem Aarhundreder havde gennemført lige overfor de unge Folkeslags naturlige Syn og Sans. Nu skete der mere end en Oversvømmelse; der foregik et Digebrud tillige. Ud strømmede med ustandselig Kraft, Evropa over. alle disse længe beherskede Drifter og neddæmpede Tilbøjeligheder. Som frit Brus, som Skumkog stod de op over alle Forhold, og medens Livet selv udvidedes, foer de udefter, opefter, eet sprudlende Væld af nyvakte Kræfter.

Det er vanskeligt at samle hele denne Bevægelse i et fælles Billed. Netop Mangfoldigheden og det tilsyneladende Uensartede er et Udtryk for den tilgrundliggende Kraft. Ofte ytrede denne sig ikke i selve det Maal, hvorefter der sigtedes, men blot i den Voldsomhed, hvormed man gik paa. For at nævne et Exempel, saa var der ved første Øjekast stor Forskel,

ja næsten Modsætning mellem den nyvakte Sans foldet Naturlige og saa den Trang til at flye det virkelige Liv og tye til Bogernes Verden, som Bogtrykkerkunsten havde fremkaldt. Og dog var der et tydeligt Udslag af Naturtrang i den hidsige Kundskabstørst, i den jublende Kundskabsglæde, hvormed man tog fat, saa uforstaaeligt for en senere forvænt Tid. Selv i det fjerntliggende, stilfærdige Danmark gav Trangen sig de heftigste Udtryk. Biskop Peder Palladius fortadler saaledes om Tilstrømningen til Skolerne i hans Barndom ved det 16de Aarhundredes Begyndelse: „Den Tid, vi, som nu ere Klærke, ginge til Skole og vare smaa Sinker, da maatte vi gaae hen oven paa Skoleloftet. Saa mange Peblinge var der, at der var fuldt baade oven og neden: 700 udi Ribe Skole, 900 udi Roskilde Skole." Og han giver os selv Midlet til at bedømme disse Tal ved i en anden Forbindelse at meddele, at senere, da Røret havde sat sig, ved det 10de Aarhundredes Midte, vare Forholdene helt anderledes. Om Tilstanden i Hovedstaden oplyser han: „Der er halvtredie Hundrede dejlige Peblinge paa denne Dag i Københavns Skole".1

Men selvfølgeligt gav Trangen til det Naturlige sig hyppigst Luft paa de nærmest liggende Maader. Ikke blot lik i Gengivelserne Helgener, Engle og Jomfru Maria Kød og Blod, men først og fremmest følte Menneskene selv, at de vare det samme. Der bredte sig denne overgivne Glæde og Tillidsfuldhed, der svarer til Beruselse ved Friluft.

Der er en synlig Forskel i denne Livsglæde, alt efter som man følger den hos Datidens Folk fra Syd til Nord. I

Italien, hvor Udviklingen var mere fremskreden, Dannelsen rigere, gav Stemningen sig et mangfoldigere Udtryk. Den skaffede sig Luft i Farver, Toner, Former, en hel Kunstens Nyskabning, i Enkeltes dristige Tankelyn, i en finere sleben Omgangstone, i et muntrere, mere spraglet Fællesliv. Imod Nord blev Ytringsformerne enklere og mere grovkornede. KønslivLivsglæde. Biblen.

153

og Lyst til Mad og Drikke traadte utilsløret i Forgrunden. Det var som om Folkene, spægede siden Vikingetiden, nu vilde slaa sig løs tilgavns, som om Vikingen selv var landet, og led og ked af Smalkost ombord, gik ustandselig paa. gridsk efter Grød. Drik og Kvinder. Og dog vilde man mistyde Stemningen i Nord, hvis man her overhørte andre Toner. Man nøjedes ikke heroppe med. at Faste og Kloster afskaffedes, man nøjedes ikke med at efterligne fremmed Bygningskunst; men Navne som Kopernikus, Tyge Brahe og Shakespeare vidnede om, at der hos alle disse Folk fra Østersø til Vesterhav — Polakker, Germaner, Skandinaver og Englændere —, der nu vare ved at blive fra Drenge til Ynglinge, var rige Muligheder tilstede, dybere Tanker end den blotte Lømmelalders.

Den nye Sans for det Naturlige kom som en pludselig Farsot over Evropa, fængede hos Enhver og rev ved et umiddelbart Ryk Alle med sig, Klerke som Lægfolk. Den stammede fra Kilder, der laa dybere end den herskende Religions. I Begyndelsen var Glæden udelt over de nye Bøger, de nye Lande, den nye Natur. Kirken saa glad forbavset til. Men det varede kun kort. saa opdagedes Modsætningen. Striden begyndte. Og herved blandedes en ny Farvetone ind i den Belysning. der i det 16de Aarhundrede laa over Livet.

Blandt de Bøger, som Bogtrykkerkunsten mangfoldiggjorde, var Biblen den vigtigste, særligt det nye Testamente. Det blev oversat paa alle Sprog og læstes nu i et Aar af Flere end vistnok alle Læserne tilsammen i de sidst forløbne tusind Aar. Men dette var en farlig Læsning. Man kom ved den ligesom bag ved Romerkirken, tilbage til den Tid, hvor denne ikke var til. Og med Forbavselse opdagede man. at det, der nu udgjorde det Væsentlige i Romerkirken: Paven, Messe-offer, Skærsild, Aflad, overhovedet slet ikke fandtes154

Religiøs Bevægelse.

omtalt i det nye Testamente. Det var en forfærdelig Opdagelse. Hovedbogen stemmede ikke med Kassebeholdningen. Her maatte være noget Galt paa Færde. Og det, der stod paa Spil. var Alles ikke blot timelige. men evige Velfærd.

Spørgsmaalet om den evige Salighed blev saaledes med Et og paa den uhyggeligste Maade sat paa Dagsordenen. Just som Alle havde gjort den behagelige Opdagelse, at det dog var en herlig Verden, man levede i. og at man havde saa mange Betingelser for ret at nyde den, blev der med Et raabt: Brand! Udløsen var tydelig nok, den havde grebet stærkt om sig. Og den truede Ens bedste Eje, baade den nuværende lille Stump Liv og hele det uhyre lange, der fulgte bag efter.

Enkelte Dannede, der havde stiftet Bekendtskab med den romerske og græske Literatur, reddede sig over i Oldtidens Livsanskuelse. Med nogle faa Fornødenheder puttede til sig flygtede de hemmeligt bort fra Kirken med dens Lære om det Hinsides. Under Navn af Humanister fandt de et nyt Hjem i det Dennesides' mere beskedne Bolig med blændet Rude mod Fortid og Fremtid. Men rundt om fra alle Kanter lød Mængdens tnsindstemmige, forfærdede Raab: Kirken brænder! Kirken brænder!

Slukning alene ved Menneskehjælp var umulig. Den kunde kun skee ved Anvendelse af Evighedens Midler. Men Arbejdet lededes ikke ensartet, der anvendtes forskellige Fremgangsmaader, og herved opstod den største Kiv og Forvirring. Da Ilden endelig sagtnedes, viste det sig, at man havde reddet tre Stumper af den gamle Kirke; og tre Partier paastod hver især. at deres Stump var den hele.

De tre Hovedførere ved Slukningen stode i lige Linie nordefter: Paven, Calvin og Luther. Alle hentede de Vandet, men hver igennem sin Ledning, fra Salig--hedens Evigheds Hav. Pavens Løsen var: Ved hvemPaven, Calvin og Lntlier.

bliver man salig? Calvins: Hvorfor bliver man salig? Luthers: Hvorledes bliver man salig?

Naar Paven stillede Spørgsmaalet: „Ved hvem bliver man salig?" var Svaret naturligvis: ved Kristus. Men Kristus har overdraget sin Magt paa Jorden til Skt. Peter og dennes Efterfølgere. Paven er til enhver Tid Husets Chef her paa .Jorden, i inderlig Forbindelse med og fuld Overensstemmelse med Husets Herre i Hjemlandet, Himlen. Naar da Ukyndige have gjort Anskrig efter at have læst i Hovedbogen, og Mistro til Huset, til Kirken, herved har faaet Lov at blusse op, saa ligger Skylden hverken hos Paven, eller i Bogen, men ene og alene hos dem selv. De formaa enten ikke at tyde Hovedbogen, idet de ikke forstaae sig paa italiensk Bogholderi, eller de glemme den Magt, der er overdraget den jordiske Chef, til paa enhver Tid at handle efter bedste Tykke og Husets Tarv. Alt L mange Aarhundreder har Forretningsgangen været følgende: Enhver, der har Daabens Indskrivningsbevis, kan gøre Indskud i Kirkens Bank under Fonn af gode Gerninger samt Betaling for Messe. De to Arter Mærker. der udleveres for Nadver og Messe, ere lidt forskellige, for saavidt i Nadveren nyder man selv Kristi Legeme, i Messen derimod nyder Præsten baade det og Kristi Blod for En. Men dette er mindre vigtigt: det Væsentlige er. at Kirken giver afgørende Vederlag ved hver Gang ifølge sin Magtfuldkommenhed at dræbe Kristus paany, gentage hans Offerdød til Gunst for Ejeren af Beviset. Ved et hemmeligt Tryk noteres dette samtidigt i Himlen, afstemples i Kristo. Herved er al Misbrug umuliggjort. Naar Ejeren af Beviset efter Døden vil indkassere sin Salighed, afkortes der ham ved Kontrollen i Skærsilden akkurat saa meget i den forudgaaende Renselses Pine, som svarer til hans indbetalte Indskud. Alt er saaledes i den skønneste Orden, og der er ikke Spor af Grund til at raabe Alarm. Kirken hviler nu som fordum og i al Evighed paa Herrens Klippegrund. Tider og Former skifte, men156

Calvin.

det guddommelige Indhold er det samme. Derfor er Svaret paa Livets det store Spørgsmaal: „Ved hvem bliver man salig?" — tilsyneladende forskelligt — dog det ene og samme: „Ved Kristus, ved Kirken, ved Paven, ved Messen".

1 stik Modsætning til denne Verdens-Forretning tog Calvin sit Stade i Gud. „Hvorfor bliver man salig?" Grunden ligger aabenbart ikke i Mennesket selv, thi Alle ere Syndere, og Ingen kan ved egen Kraft blive salig. Hvor ligger da Grunden? I Gud. Gud har i Kraft af sin Alvidenhed forud vidst, at Menneskene vilde synde og derfor evigt fortabes. I Kraft af sin Retfærdighed lader han dette skee. Men i Kraft af sin Kærlighed, sin Naade frelser han Enkelte, ikke folderes egen Skyld, men trods deres Skyld, i Kraft af sin Naade. I Gud er al Grund. Vover Du med dristigt Tankemod at skue ned i Livets Brønd, da seer Du dybt dernede, omrandet af Nødvendighedens de skumle Sider. Gud som Altings Ophav. Hvorfor tumle I i Travlhed deroppe paa Kirkepladsen, løbe forvildede snart hist, snart her? Mærke 1 ikke, at det zitrer fra neden af op i Eder, Salighed i Nogle, Fordømmelse i Andre! Forgæves eftergøre 1 Bevægelsens Stillinger. I ere Alle naglede til Pletten, fra Evighed naglede dertil. „Kirken brænder!" Ja vist brænder den, nu som fordum og i al Evighed. Se, hvor de to Taarne gløde! Det ene, rosenrøde er Naadens Taarn, hvorfra de Salige juble. Det andet, flammende er Retfærdighedens Taarn, hvor de evigt Fordømte hvirvles om i Pine paa Uhrskivens Marterhjul, medens den glødende Mur brænder dem, og Djævelen brøler, spiddet som Fløjstang. Det er Altsammen Kirken, Guds Alvidenheds Slot med den uforrykkelige Grundvold og de to mægtige Tvillingtaarne.

Luther endelig tog sit Stade hverken i Kirken eller i Gud, men i Menneskesindet, idet han spurgte, „Hvorledes bliver man salig?" Svaret lød: Ved Troen alene. Hermed var ban i eet rask Sæt udeLuther.

157

af Romerkirkens Tilbygning med de gode Gerninger. Han stod atter i det nye Testamentes Forgaard. Men der var tomt og koldt derude. Ikke uden Grund havde Paven i sin Tid sørget for de unge Folk ved at føje en Sidefløj til Kirken ved Læren om de gode Gerninger. I denne Fløj var der Lys og Varme, her havde den egentlige Opdragelse fundet Sted. Thi lærtes her vel ikke Jesu rene Lære om Kærlighed, men kun Lydighed mod Kirken, saa taltes her dog Ord, som et sundt og barnligt Sind kunde forstaae. Her var hin Kraft bleven næret, der bestandigt paany havde fylket Rækkerne, djærve Viljer, rede til som en Kristoforus med Kristusbyrden paa

Ryggen at stride sig gennem den rivende Strøm. Men nu gik hele denne Fløj op i Luer, Luther havde Ret, den kunde ikke staae for Biblens Dom. Der var da ikke andet for de nordiske Folk at gøre end, naar de vare trætte af at varme sig ved Baalet og see paa Skæret, atter at iføre sig deres Dragt. Det var jo koldt, og der var Ingen, der mere som Kristoforus skulde ud at vade. Og Dragten laa der, det Naturliges Dragt, den gamle kendte fra Hedenskabets Dage. Ja, se den var smykket paany, forvandlet fra Hverdagsdragt til Festdragt, et lifligt Vink om Mad og Drikke, Svir og Kvinder.

Blev Luther og hans Tilhængere da Hedninger paa ny og forlod Kirken? Paa ingen Maade. De bleve troligt ved Brandstedet, alle kendelige paa, at de bar Troens Brandskilt skjult under Dragten. De vare jo Kirkens Brandfolk, Mandskab ved Rettroenhedens Slange, der rakte lige op til Himmelvældet. Da Luther havde klemtet, fordi Paven havde stukket Ild paa, vare de alle som een mødte. Kunde vel Nogen nægte dem en Hjertestyrkning under Arbejdet? Hvad de nød, var jo desuden alligevel prisgivet og skulde gaae til Spilde. Thi kristeligt seet var en Kande 01. en Svir og en Svingom ganske uden Værd.158

Det var klart., at Modsætningen mellem Paven, Calvin og Luther maatte føre til Strid, aandelig og legemlig. 1 hundrede Aar skulde der føres blodige Krige i England, Frankrig, Tyskland om den sande Kirke. Resultatet blev, at medens de romerske Folk saa nogenlunde bevarede Romerkirken, skilte de gotho-germaniske sig herfra og oprettede calvinske og lutherske Landskirker. Dette var et korrekt Udtryk for Bevægelsens Karakter. Thi skønt ved Reformationen Kirkens gamle Sten var begyndt at hugges til Skærver, splittes i Landskirker, var man dog endnu ikke kommen ud over, at disse Stene var Brød. Man var ikke naaet længer tilbage i Oldtiden, end til den kristne „Kirke", ikke op til Jesu af Nazareths varme Lære om Kærlighedens Magt, der bringer hver Enkelt til at ofre sig for Andre til Gud. Man følte sig endnu kun som værende til i Knippevis, den egentlige Livsens Traad laa i Kirkesamfundets omvindende Bast. Da derfor i Norden den første Rædsel efter Overgangen fra Pavedom til Lutherdom omtrent ved det 16de Aarhundredes Midte havde sat sig, følte man sig atter tryg. Rystedes man end siden kirkeligt, var det stadigt i Bundt med alle de Andre. Det var nu Øvrigheden, Kongen, der bar det egentlige Ansvar. Og ham flk man efterhaanden at vide om, ligesom det i sin Tid havde været Tilfældet med Paven, at lian var i Pagt med Gud. Der var da ingen Grund til at nære Bekymring for det Kirkelige. Gud og Kongen skulde nok vide selv at sørge derfor.

Kirkeforandringen føltes da, hvor dybt den end skar igennem, for Skandinaverne i det 16de Aarhundrede nærmest som en blot forbigaaende, kortvarig Skræk. I det almindelige Velbefindende, som Glæden ved det Naturlige havde vakt, dannede den ikke noget væsentligt Afbræk. Den blev blot en let Kuldegysning. Inden Aarhundredet var omme, virkede den snarest som en pirrende Fornemmelse af Spænstighed os Kraft.Djævlelæren.

Livet laa da forsaavidt fremdeles i farverigt Sol-Ivs for hine Slægter. Men hvad Kirkebrudet ikke havde formaaet, det mægtede et enkelt, halvglemt Punkt i Kirkelæren. Næppe er nogen anden Tid, før eller efter, bleven i den Grad skræmmet, saa rædselsrystet, som det 16de Aarhundrede. Det skete ved Djævle-læren.

Idet Renaissancen gennem den nyindvundne Literatur kom i nærmere Forhold til Oldtiden, stødte den ogsaa paa alle de store Spørgsmaal, der saa levende havde sysselsat hin Tid. Humanitets-Spørgsmaalet, Tanken om det store menneskelige Brodersamfund valman endnu ikke fuldt i Stand til at fatte. Treenigheds-læren og Guds Menneskevorden antog man ubeseet. paa Kirkens Ord. Hvorledes Stjernetydningen kom til at virke, skulle vi straks see. Saa var der endnu Læren om det Onde og om Djævelen tilbage.

Begge disse Tanker skrev sig jo fra det gamle Persien, hvor de havde tjent til at forklare Nattens Mørke i Modsætning til den klare Dag. Men for hine utrættelige Persere i det tempererede Klima, hvor Alt prædiker Haardførhed og Arbejde, havde denne Livets Tvedeling ikke virket skræmmende. Den havde kun indeholdt en Opfordring til En og Hver om at tage et Tag i med til Gunst for Lyset, for Dagen, for Gud. Ved fælles Arbejde

skulde det nok lykkes engang at faae hele Jorden opdyrket, hvert Sind renset, saa Gud kunde sejre, Djævelen, Mørket og det Onde lænkes og brændes.

Paa sin Vandring mod Sydvest var imidlertid Djævlelæren ved at omplantes i semitiske Sind bleven mere bitter, skaanselsløs og dyb. Fra Babylon svirrede Djævlene ud som Fluer og kastede sig over Tilværelsens Aadsel. Verden var fortabt; alle Mennesker onde. Og i den ældste Kristendom, hvor de ægyptiske Tanker

om Treenighed og Mendeskevorden vare blevne optagne, havde disse indgaaet en inderlig Enhed med Djævlelæren. Denne var bleven en nødvendig Underbygning for dem. Guds Søns Komme og Djævelen betingede gensidigt hinanden. Uden Djævel ingen menneskevorden Kristus.

Men i Middelalderen var denne bitre, skarpe Lære atter tildels bleven udvandet. Opstaaet under helt andre Kulturforhold, som et stærkt Kryderi til en Aartusinder gammel Moral, egnede den sig ikke til Børnelærdom for unge, aabne Sind. Ganske naturligt omdannedes da Djævlelæren lidt efter lidt i Middelalderen. Kristus og lians Befuldmægtigede, Paven, traadte i Forgrunden, medens Djævelen blegnede. Enhver, der fromt gjorde, hvad Paven og Kirken bød, var sikker paa at frelses fra Djævelens Efterstræbelser. I Sydevropa, hvor nye Former for Kætteri og Frafald dog af og til fremkom, vaktes den gamle Lære om Djævelen vel engang imellem op paany. Men i Nordevropa var den næsten helt gaaet' i Glemme. Her var Fanden kun en Dumrian, hvem den himmelsk-jordiske Kirke holdt for Nar. Mens han stod udenfor og ventede paa den fortabte Sjæl. puttede man den ved Hjelp af Messen blot gennem Hullet i Væggen fra Filialen ind i Hovedkontoret. Til Spot for Alle stod han saa udenfor og lurede. Man kunde uu næsten fristes til at have Medlidenhed med ham, aflægs som han var bleven, saa at han altid kom tilkort. Nu vankede der ikke blot svidende Stænk af Vievand, naar en Kirkens Mand var efter ham. men tørre Prygl og Hammerslag, naar lian kom i Kast med en forslagen Bonde eller Landsbysmed.1

I hele denne Opfattelse kom der Røre og Forandring ved Læsning i det nye Testamente. Forbavset tik man Øje op for, at det ikke forholdt sig saa. Djævelen var saa langtfra en sølle Stakkel, at han tværtimod var den mægtigste af alle Fyrster, denne Verdens Herre. En Stund mødtes denne nye Tankegang og brødes med den anden nysvakte, friske, Troen

paa det Naturlige. Mere fuldblods sejrede vel tilsyneladende det Naturlige, men Djævelefrygten borede sig fast og fulgte med som Skyggen. I Slægt med Natten som denne, kunde den krympe sig sammen ved Dagslys, men listede dog bestandigt med, sky, grim, og uafrystelig, indtil det Baghold, hvortil den gav Tegn, Mørket, overvældede En. Den satte Plet paa Glæden.

Men langt værre blev det. dengang da Bruddet indenfor Kirken foregik og Kirkeforandringerne gennemførtes. Hvert af de nye Kirkesamfund, Romerkirken ikke undtagen, søgte at være saa bibelret som muligt og pirrede med Flid op i alle de sorte Tanker, der for fjorten, femten hundrede Aar siden havde bundfældet i Kristentroen. Der var Brug for dem nu. Thi med ny Kraft trængte et gammelt Spørgsmaal sig frem og krævede Svar: Hvad er det Onde? Selve Forholdene stillede det. Alle disse nye Kirkesamfund havde jo det Onde til indbyrdes Grænse. Og i selve Bruddet med det Gamle laae med en ængstet Samvittigheds Svie det blottede Spørgsmaal: Hvad er det Onde?

Det Onde? Ja, det var først og fremmest Frafaldet fra Gud og den rette Kirke. — Frafaldet; men kom det af sig selv? Biblen lærte jo om Slangen i Paradis, der var Manddraberen fra Begyndelsen, og om Fristeren, der lige siden da havde søgt at fange Enhver, selv Guds enbaarne Søn. Det Onde var da Djævelen i Virksomhed. — Men Biblen lærte jo tillige, at Djævelen og hans Betjening var i uafbrudt Virksomhed. Det vrimlede af Smaadjævle, talrigere end Støvgran svirrede de om, fyldte Alt som Midder, for at lokke, besmitte, besætte, fordærve dig. mig, os Alle. Hele Verden var et forfærdeligt Rum, hvor den sande Seende som en Deliriumssyg saae Fluer, Satans Fluer, enkeltvis og i Klump allevegne.

Med indre Nødvendighed og hurtigt Fart havde denne fortvivlede Forklaring af Livet udviklet sig. Hvad var det,

her var foregaaet? Oversee vi hele Udviklingen, var det simpelthen, at de unge Folk for förste

Gang havde søgt at tænke paa egen Haand og for-staae den Verden, der omgav dem. De havde først spurgt: Hvad er det Gode, det Behagelige? Og de havde svaret: Det Naturlige, alt dette, som Middelalderen havde erklæret for et Intet, Verden, Menneskenaturen, Livet. Og i Samklang med dette Svar var hele den friske Glæde og nybaarne Kraft rullet gennem Evropa, enstemmigt havde man sagt Ja til Bihlens Ord: Gud saae Alt, hvad han havde skabt, og se, det var saare godt.

Men derpaa havde man ligesaa naturligt spurgt: Hvad er da det Slemme, det Onde? Og vejledt af Bibel, ydre Forhold og følgerigtig Slutning var man endt med at antage Alting opfyldt af Billioner og atter Billioner ondsindede Djævle. For vor Tid, der har et andet Verdenssyn, staaer denne Forklaring som fremmed og uforstaaelig. Og dog har netop vor Tid givet ganske det samme Svar paa det tilsvarende Nutids-Spørgsmaal. Sygdom er i vore Dage bleven forklaret som Virkning af Bakterier og Baciller, der i uendeligt Tal fylde Luften og vort eget Legeme, smittebringende, rede til Fordærv.

Enhver, der vil søge at tænke denne Tanke til Bunds og leve derefter, sætter Foden paa Rædslens og Vanvidets Tærskel. Vi undgaae kun Følgerne ved i Tide at dreje af, dels letsindigt glemsomt, dels ved at forudsætte, at et tilsvarende Antal Sundhedstropper, f. Ex. de hvide Blodlegemer eller Lignende vel nok holde Sygdomsdjævlene Stangen. Vi overlade med andre Ord en højere Magt, Naturen, at klare den Sag,, vi i de allerfleste Tilfælde ere ganske ude af Stand til at magte.

Anderledes hin Tid. Dette var dens første Opdagelse, der derfor overvældede Alle, Lærd som Læg. Enhver var derhos fyldt af det Naturliges Kraft og voldsomme Trang til Virken. Endelig var den Sag, hvorom det drejede sig, endnu mere personligt spændt end det. blotte Spørgsmaal om Sundhed og Sygdom.

Det drejede sig jo om Godt og Ondt, om Gud og Djævel, altsaa for hvert enkelt Menneske ikke blot om timelig Liv og Død. men om evig tillige, om Salighed eller Helvede. Alt var da lagi til Rette til, at her maatte komme til at staae en Strid saa heftig som ingensinde før, gennemrystende det hele Samfund.

En sidste, svag Mulighed var endnu tilbage, den, at Kirkemyndighederne kunde, ligesom Paven ved Middelalderens Begyndelse, have taget Sagen i deres Haand og selv alene sørget for Djævelens Fortrængelse. Men nu var jo Kirkemyndigheden ikke som i Middelalderen samlet paa een Haand. Pavens. Der var opstaaet en Mængde Statskirker med nye, uøvede, verdslige Myndigheder, der først skulde tjene deres Sporer. Og alle vare de Børn af Tiden, gennemtrægte af Farens Storhed, opsatte paa at slaae. Kampen begyndte da med indre Nødvendighed, og heftigst netop i de nye Statskirker.

Kampen stod imellem Samfundet og Djævelen: den gik ud paa at hindre Smittens Udbredelse; Hovedmidlet, der anvendtes, var Desinfektion ved Brand.

Enhver, der nu til Dags gennemlæser blot nogle faa af Datidens Hexeprocesser, oprøres og fyldes med Gru ved alt det Forfærdelige, man her bliver Vidne til. Man veed ikke, om man mest skal gyse over den Blindhed, Raahed og Grusomhed, der fyldte Jagtherrerne, gejstlige og verdslige, eller over Klappernes udtænkte Ondskab og aldrig trættede Angiveri, eller over selve Vildtets fortvivlede, lidelsesfyldte Vanvid. Baal ved Baal rejstes der i By og paa Land, i Nordevropa, i Mellem-evropa, i Sydevropa. ' Gamle og Unge, Mænd og Kvinder knebes med Tænger, straktes paa Stige, brændtes levende, Djævelen til Afbræk, Herren til en sød Lugt. Det var, som Djævelen selv var faret i Menneskeskikkelse og, klædt i Kirkeskrud, spottende udlagde Tanken: Mennesket skal ofre sig selv til Gud.

Og dog er alt dette kun den fjerne, dæmpede Brusen af de Tanker og Stemninger, der gennemsydede

Tiden. Det er Viserens Gang, Uhrets Slag og Lægens Forskrifter med deres Anvendelse, men ikke Sygdommen selv. Den fyldte Alle, ikke blot hine Ulykkelige, om hvis Lidelser de gulnede Blade tilfældigt give os Melding, men Alle. Thi Enhver, og netop i højere Grad jo bedre han var, følte Smerten, Rædslen i sig ved Djævelens bestandige Anløb. I Drømme, i vaagen Tilstand, i hver opstaaende Lyst eller fattet Beslutning, var Djævelen En nær. Han stod bag Døren, laa skjult under Sengehimlen, vimsede i Forstuen, stod lige bag Ens Ryg, fløj paa En som en Flue. Det var ham, der bragte det Nøgle Garn til at trille netop hen paa Ens Fod, det var ham, der hindrede den Sortblissede i at malke, dinglede Tyvekroppene i Galgen i Takt, og mjavede som en Kat om Aftenen i Gaarden. Og hvo kunde undgaae ham, naar han indsvøbt i et ondt Menneskes Bønner, i Form af Forgørelse slog ned! Et Haar, en afklippet Negl, blot en Sømstump kastet paa Bislaget var nok til at give ham Magten. Her hjalp ingen Troesbekendelse eller Skriftsted, de gav i hvert Fald ikke det, man trængte til: sikker Forvisning. Tro stod blot mod Tro, Haab mod Frygt. Og det var Djævelens mindste Kunst at svare: Amen.

Men saaledes svækkedes uformærkt selve Kirken. Den ydede ikke den Iijælp, den var kommen for at bringe. Det gik i Norden med dens Hjælp som med dens Gudstjeneste. En Dag om Ugen strømmede Alle til Kirke, følte sig sikrede bag dens Mure i Værn af dens fælles Bekendelse. Men de sex øvrige Dage var man prisgiven Djævelen. Og hvo borgede for, at ikke dette Forhold i Tal skulde blive det samme engang med Hensyn til Himmel og Salighed. Det varslede ikke godt, at Kristus selv havde sagt: Mange ere de kaldede, men faa ere de Udvalgte.

Saa delte da Livet for Slægterne i Norden i Slutningen af det 16de Aarhundrede sig i to skarpt udskilte Dele, den ubændige Glædes og den sorte For-Kampen mod Djævelen.

tvivlelses, den genopvaagnede Naturs og Djævelens Del. Og denne Dobbeltbelysning over Livet vexlede ikke jævnt som i Naturen selv, en Dagside og en Natside, med halvt umærkelige Overgange. Nej, de vare rystede sammen, stod med skarpt afskaarne Sider, som Brud i Glar, lige op ad hinanden. Midt paa Sommerdagen, midt i Glæden, Jublen, Festen kunde man gribes af den forfærdelige Vished om Djævelens Nærhed. Og uundgaaeligt fortabt plumpede man ned i Mørket, i Helvedkvalernes, de timeliges, de eviges altomklamrende Gru. Som Skyggen af Møllevinger jog Djævlefiygten hen over Sindets solbelyste Vindue, uroligt, uafladeligt, til at blive gal over.

Det var netop det bratte i Overgangene, der nærmere seet udgjorde Uhyggens værste Part. Thi Alt, hvad der ellers kan tage Stød af og bære oppe — Ens egen Følelse af at have handlet ret, Andres skærmende Omhu, Kæres Medfølelse — det brast i et Nu som skøre Baand, saa saare man hældede ud over Afgrunden. Forholdet slog om med samme meningsløse Pludselighed som den, hvormed Negre jublende holde Fest og i samme Nu grusomt styrte sig over den iblandt dem, hvem Loddet rammer til Slagtning. Den, hvem Djævle-frygten stemplede, stod med Et svigtet, skyet, udstødt af Alle. Var det end Ens egen Fader eller Moder, Søskende, Ægtefælle. Barn, saa sitrede Baandet over af Rædsel fra det Øjeblik, man i dem opdagede Djævelen og hans udstrakte Klo efter En selv. Og Vanvid truede hver den, der ærligt saa til i sig selv og genkendte ham af og til ogsaa i sit eget Indre. Ikke uden Grund antog da Livet stundum Præg af hine Bakkanalier under Pesttid, hvor alle Baand ere opløste og Enhver feberhed skynder sig at sætte Nydelsens Bæger for Munden, førend det er forsilde.

En valnere Eftertid vil med mild Værdighed maaske bebrejde hine Slægter, at de ikke søgte Religionens Trost. De vare jo dog Kristne, og i Troen findes Lægedom mod alle Onder. — Men hertil vilde hine\ ß(i Kampen mod Djævelen. Nordboernes Sind.

Slægter kunne svare: Berøv os ikke vor Hæder! Deri ligger netop vor Ære og vor Fortjeneste af Menneskehedens Udvikling, at vi toge Sagen for ramme Alvor, at vi virkelig troede. Vi plukkede ikke lidt. Godtkøbs-trøst i Form af beroligende Skriftsteder ud af det nye Testamente og erklærede dette for hele Kristendommen. Vi forsøgte ærligt og redeligt at troe paa Alt. hvad der staaer deri, ikke blot om Gud og om Kristus, men ogsaa om Djævelen,

den lyslevende Djævel, der gaaer rundt som en brølende Løve, rede til at opsluge os Alle. Idet vi følte ham nær, søgte vi efter Evne at holde ham fra Livet, bekæmpede ham med alle de Midler, Gud har stillet os til Raadighed. Men jo mere vi kæmpede, desmere gennembævedes vi af Rædsel, Rædslen for det evige Fortabelsens Svælg, hvorover vi Alle hænge. — Føie 1 Eder nu sikre paa Eders Salighed, saa enten tænke I ikke saa skarpt som vi, eller Eders Kristendom er ikke det nye Testamentes.

Spændingen mellem det Naturliges Lyst og Djævle-troens Nød skulde synes at maatte sprænge et almindeligt Menneskesind. Mod Syd, hvor dog Romerkirken ydede bredere og mere hævdet Værn mod Djævlefrygten. drev ogsaa Spændingen mange ud af Kirken over i de gamle Grækeres og Romeres mildere Livssyn. Romerkirkens Kamp mod Djævelen fik herved et større Virkelighedspræg, idet den blev til en Forfølgelse af Kættere, virkeligt Frafaldne. I Skandinavien derimod hørte bevidst Frafald fra Kirken til Sjældenhederne. Man søgte efter Evne at rumme de to stridige Elementer, Naturglæde og Djævlefrygt, i samme Bevidsthed. Naar dette nogenlunde lykkedes for Flertallet, uden at Sindet sprængtes i Vanvid, saa laa en Hovedgrund hertil vistnok i det træge, hærdede Stof, der udgjorde Bevidst-hedsbeholdningens Ydersider. Gennem Aartusinder havde

Naturforholdene heroppe gennem Nedarving formet Sind, skikkede til sejgt at omslutte.

Naturen selv, med dens langstrakte Overgangs-Aarstider, fyldte med Graavejr, Slud og Kulde, var jo som en tyk Beholder for Aarets to smaa Kærner, virkelig Sommer, virkelig Yinter. Selv hver enkelt Dag havde sit lange, dobbelte Tusmørke. Trods den drævende Tværhed var dog Alt omskifteligt, Intet til at lide paa. Midvinter kunde med Et blive solblank og med maanebelyst Sne; Midsommerens Fryd gaae tabt i graasløret Regntid. Fra Slægt til Slægt gennem umindelige Tider var man saaledes bleven vænnet til aldrig at stole for sikkert paa noget, hvad Vejrlig angik. En vis graa i graa, veg og tykskindet Nøjsomhed var bleven Grundpræget i Sindet. Og oven over dette Grundpræg laa som mere eller mindre bevidst Tro, trængende igennem hvilken Religion, man end bekendte sig til, en Forvisning om, at Alt gik, som det skulde. En egen dunkel, stærk, dvask Magt, en Skæbne eller hvad man vilde kalde det, styrede Alt. Det var den, der gjorde selv den sikreste Beregning af Vejrlig og alt andet Udfald til Skamme; det var den, der godlidende kunde pynte et fattigt Øjeblik med Solskær, satte Maal for Lykken. Grænse for Pinen. Alt eftersom denne Tro var groet paa Klippegrund. Sletteland eller en Blanding af begge, gav den Sindets sejge Sider Haardhed eller Bøjelighed, gjorde det graablaa Blik hvast eller mildt udvandet. Men alle Sind gav den ligesom en dobbelt Bund, en øverste nær Overfladen og en anden dybt nede, i Pagt med det Uudsigelige.

Denne nordiske Form for Sind var særligt skikket til at huse Tidens to modsatte Former for Tankegang. De behøvede ikke at støde sammen, saa længe de vare anbragte paa rette Maade, Naturglæden ved Overfladen, Djævlefrygten nede i Tungsindets Dyb. Naturglædens Ild blev herved gennemfugtet af det Dagligdags' Vand-tunghed. Og nede i det dunkle Dyb gled selv Djævlens mørke Skikkelse stundum i Et med Skæbnens ubestemte

Graa. Faren indtraf kun. naar Rædslen, vakt ved en uvant Omstændighed, skød op som et Lyn, styrtede Ligevægten over Ende og fyldte Overfladen med gift-blaa, onde Tanker. Men den Form for Kirkeforandring, som havde sejret i Norden, den lutherske, var rigtignok ogsaa i særlig Grad tilbøjelig til at skræmme Djævle-frygten til Vejrs.

Det er da et Spørgsmaal, om selv den nordiske Sindsbygning alligevel i Længden vilde have været i Stand til ved egen Kraft at udholde det indenfra kommende, voldsomme Tryk. Man naaede imidlertid ikke til den yderste Prøve. Thi i Norden som over hele Evropa viste sig, just da Faren var størst, en himmelsk Forsoner. Del var den gamle, bestandigt unge Stjernetydning. Stammende fra Babylon, som Djævle-troen fra Persien, begge i Aartusinder trofaste Følgesvende Verden over, uden dog nogensinde ret at have forstaaet hinanden, skulde de nu for sidste Gang mødes, blusse op i Ungdomskraft og kæmpe om Herredømmet. Tordensvanger og opfyldt af

Svovldunst som Luften var, maatte blot Synet af Stjernehimlen ovenover virke beroligende. Og Stjernetydningens ædle Kunst gav Sind og Tanker en ny og højere Retning paa tværs af Djævle-frygten. Overalt bragte den da Trøst og Beroligelse, intetsteds dog maaske i saa høj en Grad som der, hvor der trængtes mest til den, i Norden. Heroppe, hvor dog alle Naturforhold vare saa lidet gunstige for dens Opkomst og Fremme, lagde den sig som svalende Dugg over Sindene og fremkaldte i den ufrugtbare, nordiske Jordbund saa skøn og sælsom en Blomst som Tyge Brahe.

Araberne anede ikke, da de i Spanien bleve de evropæiske Folks Læremeste i Astronomi, hvor stor en Skat de herved lod gaae i Arv til disse. Stjernekundskaben blev for Evropa i det 15de og 16de Aarhundrede et afgørende Middel til at bevare, hvad der var naaet,Arabernes Stjernekundskab.

en Lægedom mod Nuets Plager og en Nøgle til den Dør. hag hvilken en rigere Fremtid laa gemt.

Allerede i det 13de Aarhundrede begyndte denne arabiske Indflydelse at sætte Spor. Da Kejser Frederik den Anden Aar 1224 grundede Universitetet i Neapel, oversattes her flere arabiske Skrifter paa Latin. Omtrent samtidigt lod Kong Alfons den Tiende af Kastilien i det nys fra Araberne erobrede Toledo en mærkelig Kommission sammentræde. Den bestod af halvt hundrede arabiske, jødiske og kristne Stjernekyndige, og dens Opgave var at udarbejde nye paalidelige Planettavler, hvorefter man til enhver Tid med Lethed kunde bestemme, hvor paa Himlen hver Planet befandt sig. Da de færdige Tavler overraktes Kong Alfons ved hans Tronbestigelse Aar 1252, skulle de efter Sagnet have kostet ham 400,000 Guldstykker. Og de kom til at koste ham mere, idet de besynderligt forviklede Baner, som man lige siden Ptolemæus' Tid tillagde Planeterne, skal have aflokket Kongen den uforsigtige Yttring: „Hvis Vorherre havde taget mig med paa Raad ved Verdens Skabelse, vilde jeg have anbefalet en større Simpelhed". Paa Grund af disse og lignende Yttringer blev han anklaget for Gudsbespottelse og 1282 afsat som Konge.1 De Alfonsske Planettavler bleve snart uundværlige for enhver Astronom og bevarede deres Ry, lige indtil Kopernikus indførte den større „Simpelhed", der havde kostet Kong Alfons hans Trone og som let kunde være kommen til at koste Kopernikus hans Liv.

Sin ypperste Betydning naaede dog den arabiske Arv først, da den i det 15de og 16de Aarhundrede blev det forløsende Ord paa de tre mest afgørende Omraader. Stjernekundskab viste sig med Et lige uundværlig for de søfarende Opdagere, for Kirken og for den vaagnende Videnskab.- Alles Øjne rettedes nu, om end af forskellige Grunde, mod Himlen og i dette opladte Blik ytrede sig de unge evropæiske Folks første tydelige Opvaagnen.

Under deres utrættelige Forsøg paa at sejle ned170 Søfarts-Astronomi. Astronomi til Tidsberegning.

langs Afrika havde Portugiserne naturligvis haft stor Nytte af det Instrument, som Araberne havde lært Evropæerne at kende, Kompasset. Men hvor vigtigt dette end var, saa viste det sig dog ikke tilstrækkeligt paa saa vidtstrakte Søture. Og Savnet af Hjælpemidler maatte blive endnu mere føleligt, naar Rejserne ikke længere blot gik fra Nord til Syd. men som Spaniernes fra Øst mod Vest til Amerika, ja over det uhyre „Stillehav" tværs over Jordkloden. Her var en Søfarts-Astronomi absolut nødvendig, med Raad og Vejledning til at maale, hvor man overhovedet befandt sig. Og politisk seet var den lige saa nødvendig til at fmde den tænkte Skillelinie, som Paven havde draget hen over det ukendte Verdenshav som Skel mellem portugisiske og spanske Besiddelser. Endelig var en saadan Astronomi det eneste Middel til at holde Styr paa det Utal Løgne, der i Form af Kort over opdagede Vidunderlande væltede ind over Evropa. Her var en Opgave saa storladen og paatrængende, som ingensinde før: Ved Hjælp af Himmellegemerne at tage Maal af hele den uhyre Jord, tegne Landene, tidmærke Havet og tvinge hele den vældige Kugle i Knæ paa en Flade-Med dristigt Mod og enig Kraft gik alle de nyvakte Folk løs paa denne Opgave.

Men ved Siden heraf meldte der sig for Kirken en Opgave af lignende Natur. Aaret var løbet løbsk. Den kirkelige Tidsangivelse svarede ikke længer til den virkelige Tid. Delte viste sig paa dobbelt Maade. Jævndøgn indtraf nu hver Vaar og Høst ti Dage før, end de skulde. Det blev Jævndøgn allerede den Ilte Marts, skønt, det først skulde være det den 21de. Og der gik nu bestandigt fire Døgn hen imellem, at Kirken havde erklæret det for Fuldmaane

og at denne virkelig indtraf. Dette sidste var saa meget værre, som jo de store kirkelige Fester, Paaske og Pintse, ansattes efter Maanen. Siden Konciliet i Nicæa Aar 325 havde det været fælles vedtagen Regel: Paaske

skal fejres af alle Kristne den første Søndag efter den første Fuldmaane efter Foraarsjævndøgn.

Grundene til disse Forstyrrelser ere nu lette at indsee. Man havde lige siden Cæsars Tid stadigt regnet Aaret for 365'/i Døgn, skønt det mangler nogle Minuter i at være saa. Og disse Minuter vare voxede op i Aarhundredernes Løb til en Afvigelse paa ti Døgn. Maaueberegningen havde man i umindelige Tider anstillet ikke efter den virkelige Maane, men efter en saakaldet „Maanecirkel", ifølge hvilken Fuldmaane igen skal indtræffe paa de samme Dage efter nitten Aars Forløb. Ogsaa dette var imidlertid kun delvis rigtigt, idet der ogsaa her stadigt var en lille Fejl paa nogle Minutter, som i Aarhundredernes Løb vare voxede til lire Døgn. Men begge disse Fejl. der nu voldte den største Forvirring, kunde kun udredes og rettes af en Stjernekyndig. Kirken saa sig da nødt til at fremme og værne om astronomiske Studier. Der blev blandt andet stillet den lærde Stjernekyndige Regiomontanus et Bispedømme i Udsigt til Løn for Hjælp ved For-hedring af Kalenderen. Sagen ordnedes dog først endeligt 1582 ved Indførelsen af den gregorianske Kalender.

Man maatte altsaa tye til Stjernekundskab for at forstaae Rummet og for at forstaae Tiden. Men hvad mere er, man søgte ogsaa til Stjernerne for at forstaae selve Livet. Stjernetydning blev Datidens Grundvidenskab, Forudsætningen for alle de andre. Det er i vore Dage blevet Mode at see haanligt ned paa hele denne Bevægelse. Det første, man nu til Dags søger overfor hin Tids berømteste Astronomer, er at rense dem for Mistanke om at have hyldet denne Samtidens Overtro. Man har endog ment at gøre dem en Tjeneste ved at fremstille dem som Bedragere, naar blot man herved kunde undgaae, at de selv skulde have været bedragne. Slutninger af denne Art røbe imidlertid ufærdig Tankegang. Man er aabenbart endnu for nær ved hin Tid, for rystet af Overraskelsen, fra dengang

da alt dette brast og maatte vige for et helt andet Svn, til at man endnu kan dømme billigt om Stjernetydningen. Et Par hundrede Aar er kun et ringe Spand af Tid i den fælles menneskelige Udvikling, især naar det gælder Dommen om en Opfattelse, der har haft Aartusinder til at brede sig og voxe sig fast. Stjernetydning maa endnu formumme sig for at passere uanfægtet.

Hvis derimod en Tænker i Nutiden vilde paastaae, at Alt, hvad vi kalde Liv, lader sig reducere til Æther-svingninger, vilde han rimeligvis være sikker paa at vinde en Del Meningsfæller. Dette er imidlertid kun det moderne Udtryk for omtrent samme Forestilling, der ganske vist i noget naivere, plumpere Form laa til Grund for Stjernetydningen. Saaledes som denne var dukket op i Babylon, havde hentet Kraft fra Aristoteles, ligget i Vinterhi i Middelalderens Europa, nydt Frihed hos Araberne og nu med ungdommelig Fyrighed og Kraft brød paa hos de nyvakte Folk, var den et fælles Forsøg paa at forstaae Livet som en Enhed, som en fra oven af nedefter virkende Bevægelse.

Fra hvem udgik Bevægelsen? Selvfølgeligt fra Gud. Tronende ovenfor den ottende Himmel, Fixstjerne-himlen, satte han denne og hermed alle de syv andre Himmelsfærer i Sving. Herfra forplantede Bevægelsen sig videre ned efter til Jorden i Verdens Midte, til de lire Elementers Verden, og fremkaldte her alle de uendeligt mange Bevægelser, der lige fra Aarstidernes Vexlen og Ebbe og Flod til Livssafternes Stigen og Fald i Mennesker, Dyr og Planter betingede det, man kalder Livet. Alt var kun een Brusen af den fra Himlen udstrømmende Musik, Livet var den Vibreren, hvori den, ind mod Verdens Midtpunkt bestandigt trægere og stædigere, Masse blev sat af denne fra Gud udgaaende Bevægelse. For Mennesket, hvis Sjæl var iklædt de lire Elementers Dragt, det jordiske Legeme, var det den skonneste Opgave: fra Tilværelsens Bund at stige ad Erkendelsens Vej op til Livets Ophav, til Gud.

Den højeste af alle Videnskaber, den. der kastede Lys over og udgjorde det inderste Liv i alle de andre, var da

Astronomien. Og med grundigt Kendskab til denne var det muligt at sondre de enkelte Akkorder i den himmelske Musik, udskille Tonestillingerne, bestemme, hvad jordisk Bevægelse, Sammensætning af Elementvædsker og hermed altsaa af jordisk Form for Liv der hver Gang var anslaaet med det himmelske Anslag. Stjernetydning var Menneskets højeste, ædleste, guddommelige Kunst.

Man kalde dette Livssyn for religiøst, videnskabeligt, fantastisk, hvad man vil. Vist er det, at det var den Rus, de unge europæiske Folk drak, da de satte den iskænkede Blandingsdrik for Munden — den nye Sans for Naturen, Oldtidens Dannelse, Arabernes Arv — Alt rystet sammen. Det var under denne Begejstring, at den videnskabelige Methode blev undfangen, der den Dag i Dag udgør de europæiske Folks Styrke: den erfaringsmæssige Prøven, den Naturen adspørgende Forsken. Det var endelig i Kraft af denne lykkelige Tro, at de formaaede at bære den vistnok tungeste af alle Byrder, der har været lagt paa nogen Tidsalders Skuldre: den uforfalskede Djævlelære i levende Renkultur.

Thi dette Livssyn indeholdt en kraftig Indsigelse imod Djævelens Eneherredømme, hans Herskermagt som denne Verdens Fyrste. Hvad Kirken ikke havde formaaet at holde nede, det dæmmede Stjernetydningen op for. Ikke af Djævelens Forførelse, ikke af Satans List og Vold afhænger Jordlivets Gang og dets Udfald. Det stammer fra Stjernernes Bevægelse, fra de syv Himle, fra „Himlenes Rige", og ikke Satan selv formaaer at sætte Stop for det store Verdens Møllehjul, som Vorherres Livsstrøm har sat i Gang.

Saaledes mødte Stjernekundskaben i sin tredie Form — ikke blot som Hjælp til at forstaa Rummet og til at forstaa Tiden, men som Forklaring paa selve Livet — som det 16de Aarhundredes ypperste Bunds-

forvandt, Menneskeaandens bedste Forkæmper. Stjernetydningen fra Babylon rejste sig i sin ædleste Skikkelse og drog, mægtigere end nogensinde før. alt del Ypperste og Bedste i Mennesket, alt det, hvortil der knytter sig Stræben og Haab, frem til Modstand. Lige overfor den stod dens Tvillingbroder fra Persien, den sorte, trøstesløse Nat uden Stjerner, Djævlelæren. De havde fulgtes ad fra Barndommen, vare vandrede Verden rundt sammen, men havde aldrig forstaaet hinanden. Nu mødtes de atter som Voxne. Og Striden begyndte, thi hver forlangte Alt. Det 16de Aarhundrede er denne Kamps Historie. Der er kun faa ydre Spor af den. Forgæves vil man lede efter mange og store Skrifter derom, endsige efter Minder om udvortes Strid og Blodsudgydelse. Kampen stod i det Indre, i hver Enkelts Sind, mere eller mindre klart bevidst efter Vedkommendes forskellige Dannelsestrin, men lydløst, stille som den Nat, der skulde forklares.

I denne Strid bundede en af Tidens dybeste Rørelser. Stjernetydningens lædskende Drik nødes af feberhede Sind fra Middelhav til Nordkap. Og særligt i Norden havde Drikken en egen hjemlig Smag. Det var som gamle Minder, der kom i ny og venlig Form, som om, hvad lier hed Stjerner og Guds Vilje, havde man drømt om før under Navn af Skæbne eller Det, der nu engang skulde ske, skulde saa være. Med en ubestemt Fornemmelse af Velbehag lukkede i Norden sig Sindet over dette sit dybeste, paa ny bekræftede Eje. Men i Nord som i Syd spejlede Bevægelsens Styrke sig i Mængden af dem, der tyede til den store Stjernetydningskunst, i den Iver og Alvor, hvormed den dyrkedes, og i de afgørende Resultater, hvorved den bekræftede sin egen Sandhed.

Naar man nutildags med egne Øjne seer tilbage paa Stjernetydningen i det 16de Aarhundrede, — altsaa uden at lade sig blænde af en senere Tids Forsøg paa at tilsløre og forvanske de virkelige Forhold — er det første Indtryk, man modtager, Forbavselse over den uhyre Rolle, som Troen paa Stjernernes Indflydelse dengang har spillet. Det var ikke blot den uvidende Hob, der troede herpaa, det var saa godt som alle, der overhovedet havde nogen Betydning. Vil man rent udvortes danne sig et Indtryk, se man blot hen til Massen af de Skrifter, der i det 15de og 16de Aarhundrede ere udgivne om Stjernetydning. Alene de af dem, der endnu findes paa de to store Bibliotheker i København, udgøre anseelige Stabler. Rent udvortes maalt veg ikke Stjernetydningen for nogensomhelst anden Videnskab i Datiden Og det var ikke ubekendte Folk. der forfattede disse Bøger, det var

Tidens betydeligste Mænd. I Skandinavien f. Ex. kunne ingen Navne i det 16de Aarhundrede naae frem i Række med disse to: som ypperste Repræsentant for exakt Videnskab, Tyge Brahe; og som vpperste Indehaver og smagfuldeste Fremstiller af Datidens samlede Dannelses Indhold, den lærde, fintslebne Statholder i Slesvig og Hul-sten, Henrik Rantzau. Men begge disse vare netop tillige begejstrede Tilhængere af Stjernetydningen. Tyge Brahe dyrkede den praktisk til det Sidste, og hans hele videnskabelige Færd var fra en vis Side seet viet dens Fremme. Henrik Rantzau har udgivet to fortræffelige Lærebøger i Astrologi, en historisk Fremstilling af dens Udbredelse og en vidtløftig Udvikling af dens Theorie paa ikke mindre end 384 Sider.1 Desuden lod han naturligvis som rig og omhyggelig Fader alle sine Børns Horoskoper stille og indførte dem selv i en endnu bevaret, mærkelig Familiebog, der efter Udstyret at dømme og som Himmel-Vejviser for Slægten tydeligt nok har nydt ganske særlig Ærefrygt.ä I en lignende, prægtigt udstyret Bog har han nedskrevet, hvad han knude overkomme af berømte Sam-176

tidiges Horoskoper, den hemmelige Hovednøgle til hele Datidens Historie.1 Blandt Tysklands Lærde lyse Navne som Melanchthon og Kepler. Melanchthon holdt ved Universitetet i Wittenberg Forelæsninger over Stjernetydning, der gjorde saa megen Lykke, at de udkom i fornyet Udgave 1559." Slige Forelæsninger vare iøvrigt ikke noget for Wittenberg ejdommeligt. Ved Universiteterne i Bologna og Padua vare særlige Lærerposter i Stjernetydning. Kepler forfattede Almanakker med Vejrforudsigelser og historiske Spaadomme efter Stjernerne, og lige til sin Død vedblev han at stille Horoskoper; et af de sidste, han stillede, var Wallenstein.3 Ganske som Forholdet var i Skandinavien og Tydskland, var det ogsaa i England, Frankrig og Italien. Selv da Bacon, den store Herold for den nye Tids Naturerkendelse, Aar 1623 udtalte sig om Stjernetydning, forkastede han den ikke, men krævede den blot reformeret. Han bekæmpede bl. a. den hidtil brugte, vilkaarlige Beregningsmaade, der bestemte Planeternes Virkninger efter de enkelte Ugedage og Timer i Døgnet. Men han benægtede ikke Muligheden af, at større jordiske Begivenheder som Oversvømmelse, Pest, Slag, Oprør, Kongers Død og Folkevandringer kunde staae i Forbindelse med Planeterne og altsaa maaske lade sig beregne.4

Det vil allerede af det Meddelte være sandsynligt, at Stjernetydningen nød Støtte hos Datidens regerende Fyrster. Dette fandt ogsaa Sled i en overordentlig Grad. Kejser Carl den 5te omfattede den med Interesse. Kejser Rudolf den 2den søgte at drage de berømteste Stjernetydere til sit Hof. I Frankrig var Frants den 1stes Moder, Louise af Savoyen, en begejstret Tilhænger; Katharina af Medicis havde megen Tillid først til den italienske Stjernetyder, Cosimo Rug-gieri. derefter til den endnu berømtere franske, Michel Nötredame. Denne nød derfor ogsaa stor Anseelse under hendes Søn Carl den IX, hvis Livlæge han blev. Henrik den Fjerde lod Stjernetyderen Lariviére kalde tilStjernetydning.

Ludvig den 13des Fødsel, og da senere Anna af Østerrig fødte Ludvig den 14de, var Stjernetyderen Morin skjult tilstede i Værelset for at sættes istand til at stille det paalideligst mulige Horoskop.1 I Danmark var Frederik den Anden den rundhaandede Ynder af Tyge Brahe. Ved kongelig Støtte rejstes det prægtige Uranienborg, og her udarbejdede Tyge Brahe til Tak de tre bedste Gaver, han kunde give igen: et Horoskop for hver af de kongelige Sønner, der fødtes. Disse tre Horoskoper1 — nogle af de faa bevarede Minder fra Uranienborg — vidne endnu ved deres Udstyr, deres omhyggelige Udførelse og vidtløftige Beregninger om den Iver og Flid. hvormed Tyge Brahe har omfattet dette sit Arbejde, der sikkert ogsaa liver Gang er blevet imødeseet med spændt Forventning. Ogsaa den svenske Kongefamilie henvendte sig til Tyge Brahe. Da den senere Gustav Adolf var bleven født 9de December 1594, anmodede Faderen, Hertug Carl, Tyge Brahe om at stille Barnets — efter Andre baade Faderens og Barnets — Horoskop. Tyge Brahes Svar, at vedkommende engang skulde blive Sveriges Konge, bidrog vistnok sit til, at denne Sidegren af Familien rejste sig til Oprør og fordrev Hovedlinien.3

Var Tilliden til Stjernetydningen saa stor blandt Fyrster, spillede den naturligvis en lignende Rolle hos deres Omgivelser og i Samfundets Lag ned efter. Hvo, der havde Raad dertil, lod tage sit og Nærpaarørendes Horoskop, eller dog blot ved Fødselsdage beregne Udsigterne for det kommende Aar. Enkelte saadanne Aars-

beregninger ere for Danmarks Vedkommende endnu bevarede.4 Alle Lande vrimlede af trykte Almanakker med Vejrangivelser og enkelte historiske Spaadomme foldet kommende Aar. Og snart blev det ogsaa Skik at meddele Forudsigelser blot om de kommende historiske Begivenheder. Bekendtest af saadanne er den Frankrigs Fremtidshistorie paa Vers, soin Michel Nötredame udgav 1553 i Lyon under Titlen „Centuries". Den vakte uhyre Opsigt og dens Ry var grundfæstet, da

Forudsigelsen om Henrik den Andens Død og Døds-maade virkeligt Aar 1559 gik i Opfyldelse. Bogen er bleven udgiven mange Gange siden Nötredames Død, 1566, stadigt med nye Tilføjelser og Forbedringer, hvad Folketroen forklarer ved, at han bestandigt selv arbejder videre paa den i Graven.1 Endnu i Aaret 1781 fandt Paven sig foranlediget til at forbyde den, da den forudsagde Romerkirkens Undergang. Ved Siden af Nötredames Værk blegner naturligvis, hvad der blev frembragt i andre Lande. Her nøjedes man vel hyppigst med at blande nogle historiske Antydninger og religiøse Advarsler ind i Aarets Vejrforudsigelser. Dog vovede man sig ogsaa af og til videre frem. Exempelvis kan nævnes en endnu bevaret, haandskreven, latinsk Spaadom for Aarene 1559 — 65. Den angiver sig selv at være forfattet 1558, har vistnok Tyskland til Hjemsted og forudsiger, at 1563 — det Aar, da den nordiske Syvaarskrig begyndte, — vil blive et meget bevæget Aar. Efter det pragtfulde Udstyr at dømme, synes dens nordiske Ejermand at have skattet den højt."

Det Udtryk for Stjernetydningens Udbredelse og Betydning, der hurtigst overbeviser Nutiden, er dog maaske det, der mest minder om vore egne Forhold. Man anede dengang den offentlige Menings Magt. Men ukendt med Aviser, Telegrammer, Bladkorrespondancer osv. søgte man ved vigtige Lejligheder at paavirke den ved Hjælp af — Stjernetydning. Under de fire store Krige mellem Kejser Carl den 5te og Frants den 1ste af Frankrig hververede begge Fyrster Stjernetydere til at overbevise Verden om. at deres Part skulde sejre. Og i Italien i det mindste var man saa fremskreden, at man, lige som i Nutiden ved Væddeløb, spillede om Penge ved samme Lejlighed, idet man „holdt paa" de forskellige Stjernetyderes Udsagn. Den franske Filosof Montaigne beretter saaledes, at, der i Rom, hvor man var uvilligt stemt mod Frankrig, blev tabt store Summer paa Forudsigelser om de Franskes Tab.3

Oplysninger som disse vise ikke blot Stjernetyd-Stjernetydning.

ningens Udbredelse og Betydning, men ogsaa, at den blev benyttet til Bedrageri. I det daglige Liv forekom der naturligvis utallige Beviser for det Samme. Det gik da dengang som allevegne: Indtryk af Misbrugene kunde svulme op, saa at man herover tilsidst glemte Sagens indre Værd og de hæderlige Undtagelser. Den ene Fløj af Datidens Angreb paa Stjernetydningen i det Hele dannes netop af disse stadige Klager over al den Humbug og Bedrageri, som skjulte sig under dens Navn. Saadanne Klager lød ofte højlydt just fra Kunstens ypperste Udøvere, Tyge Brahe og lignende, Hjertesuk paa engang over Charlatanernes Mængde og over de uhyre Vanskeligheder, der stille sig i Vejen for en sikker Beregning. En Eftertid, der ønskede at misforstaae, har herfra hentet sine talrigste, men altfor let købte, Beviser for, at Tidens største Mænd i deres Hjerter ikke selv troede paa deres Kunst. Man har overseet, at ogsaa den kyndigste og mest samvittighedsfulde Læge i Nutiden vilde kunne udtrvkke sig paa ganske lignende Maade om den Kunst, som han har viet sit Liv.

Den anden Fløj af Angrebene paa Stjernetydningen nøjedes ikke med at paavise dens Misbrug, men søgte at godtgøre selve Kunstens Umulighed eller dog Ugudelighed. Angreb af denne Art strakte sig i en lang Linie lige fra Kirkefædrenes Dage ned til den sidste berømte Modstander, Grev Pieo af Mirandula 1 (1463 — 94), den saa tidligt afdøde Forkæmper for en dybere Religiøsitet. Om ham bruger Tyge Brahe de hædrende Ord, at han er den eneste virkeligt kyndige Modstander, der har søgt at angribe Stjernetydningen ud fra dens egne Forudsætninger. Men, føjer Tyge Brahe til, Lucius Bellantius har i et dygtigt Skrift gendrevet lians Indvendinger; og Pico Mirandula selv har mod sin Villie ved sin Dod bekræftet den Stjernetydning,

han bekæmpede. Thi han døde, som tre Stjernetydere havde forudsagt ham, netop i sit 32te Aar. i den Stund, hvor ifølge Beregningerne Planeten Mars truede hans Liv.1

I disse Tyge Brahes Ord er Tilstanden i det 16de Aarhundrede kort og klart beskrevet. Man ansaae Indvendingerne mod Stjernetydningen for sejrrigt gendrevne. Og dens Sandhed bekræftedes ved selve Udfaldet af dens Forudsigelser.

Det har sin Interesse nærmere at see, hvorledes en saadan Overbevisning tog sig ud. Vante, som vi ere, til at betragte Stjernetydning som dum Overtro, have vi ondt ved at fatte, at den i saa nær en Tid har udgjort et af Videnskabens berettigede Gennemgangs-punkter, staaet for hin Tidsalder med samme selvindlysende Sikkerhed og erfaringsmæssige Begrundelse som enhver af Nutidens paalideligste Forklaringer. Kun ad denne Vej kunne vi naae til at fatte Værdien af den Lettelse, som Stjernetydningen formaaede at yde hin Tidsalder under dens fortvivlede Uro, Styrken af det Straalebundt, som den gød i hine Slægters Livsbelys-ning, køligt tindrende men dog trøstefuldt baade for Dannede og Udannede.

Vi ville da søge at gøre os en saadan Overbevisning klar ved at samle Udtalelser fra Tidens betydeligste Mænd, ikke Enkeltudbrud, men om muligt Fæl-lesudtryk, hvori Tidens samlede Forstaaelse var ligesom kommen til Ro.

Tvivlen eller rettere Uklarheden over Grænsen, saaledes som den endnu stundum kunde opstaae hos en nidkær Gejstlig, er træffende udtalt, af den bekendte Hofpræst og Historieskriver Anders Sørensen Vedel: „Hvad som Himlens Løb og Stjernerne er anrørendes, kan vel Ingen nægte, at saadanne store Legemer skulle jo virke i det, som de finde for sig her paa Jorden. Men hvo er derpaa fuldkommeligen udlært? Om endskønt Nogen vil fordriste sig til at tillægge Himlen nogen Kraft og Forarbejdelse ikke aleneste udi umælende

Kreaturer men ogsaa udi Menneskene, saa havev vi dog Guds Ord, vore Fødders Lys, at rette os efter, saa vi kunne ikke gaae der tværtimod at tilregne Stjernerne (let, som Skriften lægger vore Synder til som en fortjent Straf af Guds retfærdige Dom og Vrede. Ringere er Planeters Magt end menneskelig Fornuft, og mere ligger Magt paa menneskeligt Liv og Endeligt, end at Gud vil overgive Regimentet, som han selv har alene over det, og antvorde det hen udi noget Kreaturs Hænder".1

Hvad der lier falder Vedel vanskeligt, er at bestemme Grænsen mellem Stjernernes Indflydelse, menneskelig Frihed og Guds Villie. Hvorledes kan man f. Ex. paa engang erklære Døden fo'r Syndens Straf og dog antage den for en Virkning af Stjernerne? Hvor er det tænkeligt, at Gud skulde have givet Magten over Liv og Død fra sig og overdraget den til en skabt Stjerne?

Det er alle disse Former for theologisk Tvivl og Usikkerhed, som vi finde løste af Tidens største Mænd. Næsten enslydende have Tyge Brahe, Henrik Rantzau, Philip Melanchthon og mange andre stillet sig selv de samme Spørgsmaal og beroliget sig selv med samme Svar.

Maa overhovedet et Menneske give sig af med Stjernetydning? Ja, svarer f. Ex. Melanchthon, Biblen oplyser os om Guds Vilje i saa Henseende. Det hedder nemlig i 1. Mosebogs første Kapitel, at Stjernerne ere skabte ikke blot for at vi kunne skelne mellem Aar, Maaneder og Dage, men ogsaa for a.t de skulle „vorde os til Tegn". Naar da Gud altsaa har villet, at de skulle give os Tegn om Noget, saa 'har han dermed ogsaa tilladt os ad Erfaringens Vej at udforske, hvad for Udfald de skulle give os Tegn om. Og naar der staaer skrevet hos Jeremias: „I skulle ingenlunde frygte for Himlens Tegn", saa bekræftes Stjernetydningens Kunst netop gennem disse Ord. Han kalder dem jo Tegn. De angiver altsaa Noget. Men Gud

trøster sin Kirke, at den ikke skal troe sig viet til Undergang sammen med Menneskeheden og dens Elendighed, men vide, at Gud har Omsorg for den, bønhører og hjælper den, selv om de secundære Aarsager svigte.' Endnu klarere udtrykker Henrik Rantzau samme Tanke i følgende Ord: „Jeremias siger i sit 10. Kapitel: Frygter ikke for

Himlens Tegn, dem frygter Hedningerne for. Men fordi den hellige Aand saaledes forbyder at frygte dem, ophøre derfor ikke Stjernerne og andre af Gud indsatte Tegn at besidde deres Kraft. Thi Kristus byder os jo ogsaa at være rolige og uden Frygt overfor Djævelen og Tyranner, der kun kunne ihjelslaae de Frommes Legemer; men heraf følger paa ingen Maade, at, der ingen Djævel og Verden er med Magt og Evne til at skade."2 Hvor Tyge Brahe er inde i samme Tankegang, er der en lille, men betegnende Forskel i Udtrykket. Uden rigtig Plads for Djævelen i sit Himmelsystem, undgaaer han ogsaa her at anføre ham, men former sit Exempel saaledes: „Med fuldkommen Ret kunde man jo sige: Kristne bør ikke frygle Tyrker og Tyranner. Men heraf følger ingenlunde, at Tyrker og Tyranner ikke kunne gøre Kristne Skade".'*

Langt dybere skar dog den Form for Tvivl, der alt var udtalt af Kirkefaderen Basilius den Store, bestandigt vendte tilbage paa ny og lød omtrent saaledes: Er det Stjernerne, der fremkalde Tilbøjeligheder hos Menneskene, og Menneskenes Tilbøjeligheder ere onde. saa maa Gud jo være Syndens Aarsag, thi han har skabt Stjernerne og indlagt i dem Kraften til at fremkalde de onde Tilbøjeligheder.

Nej, svarer hertil Melanchthon,4 Basilius har Uret. Slutninger af denne Art kunne kun overbevise Hedninger. Men vi have i Kirken den sande og klare Løsning. Sagen er simpelthen saa: Hvis Menneskenaturen var forbleven ufordærvet, saa vilde det guddommelige Lys have funklet i den og styret alle Tilbøjeligheder, og Stjernerne vilde have haft helt andreStjernetydning.

Virkninger i den ubesmittede Materie. Nu er i alt dette Smuds deres Virkninger ofte ulykkebringende, og hint, Lys, der skulde have styret alle menneskelige Bevægelser, er slukt. Men derfor modbevises ikke Stjernernes Kraft ved hin Indvending. Det er kun os, der mindes om det Afgørende: Tabet af vort Lys og vor Retfærdighed, som vi engang besad, men som gik tabt, da vi og Verden fodærvedes. Lad os begræde disse Onder, men derfor ikke fornægte Stjernernes Kraft.

Samme Tankegang er endnu stærkere udtrykt i et Skrift om Stjernetydning af Valentin Nabod: Mennesket havde oprindeligt faaet af Skaberen et udødeligt Legeme og en Sjæl fuld af det guddommelige Lys. Men ved sin Ulydighed ikke blot mistede det sin oprindelige Fuldkommenhed, men blev ogsaa ynkeligt saaret, forgiftet og hjemfalden til den rædselsfulde Død. Naar da Himlen nu stundum indgyder Mennesket slette Tilbøjeligheder, saa maa dette Onde ikke tilregnes Stjernerne — thi disse kunde i Menneskets oprindeligt ufordærvede Natur kun vække idel Godt — men det maa tilregnes Menneskets egen Natur, der ved den uhyre Brøde er bleven vanartet. 1

Disse theologiske Udmaalninger af, hvad der vilde have været. Tilfældet, hvis Eva og Adam ikke havde spist af den forbudne Frugt, vare ganske i Tidens Aand. Men Spørgsmaalet var for afgørende, det maatte kræve et Svar uden Omsvøb: Er Gud virkeligt Aarsag til Menneskets onde Handlinger, idet han gennem Stjernerne paatvinger det de slette Tilbøjeligheder? Hertil svaredes der et fuldtonende Nej, der faaer saa megen mere Vægt, som samme Tid jo dog gennem Læren om Arvesynden lod en fjern Udstraalning med Guds Billigelse forvandle alle Nyfødte til evigt fortabte Syndere. Man ledede med andre Ord den paapegede Vanskelighed over i Spørgsmaalet om Arvesynden for at kunne befrie Stjernernes Indflydelse for Skjdd. Melanchthon siger saaledes: Stjernerne er ikke Aarsag til onde Hand-184

linger. Ganske vist fremkaldes der af Stjernerne i den urene Materie slette Tilbøjeligheder, men det er ikke disse, der ere de første og egentlige Aarsager til mange Handlinger, men derimod den frie Villie, som baade kunde og burde holde Tilbøjelighederne i Ave. Vi antage nemlig ikke en fatalistisk eller stoisk Nødvendighed, men Villien bevarer sin Frihed til at øve sin Tugt.1

Og Tyge Brahe vender med Forkærlighed oftere tilbage til dette Emne. I Christian den Fjerdes Horoskop forklarer han saaledes Frederik den Anden og Dronning Sophia, at vi ikke med Nødvendighed ere prisgivne Stjernernes Indflydelse. Thi der er i Menneskets Indre noget Guddommeligt, der er hævet over Stjernernes Kredsgang. Hvo der forstaaer at anvende dette, er mindst undergiven Stjernernes Magt.2 Og i sin mærkelige Tale

ved Kjøbenhavns Universitet 1574 siger han: „Astrologerne binde ikke Menneskets Villie til Stjernerne, men indrømme, at der er noget i Mennesket, der er ophøjet over Stjernerne, i Kraft af hvilket det kan overvinde Stjernernes uheldbringende Inklinationer, dersom det vil leve efter det sande og oververdslige Menneske. Men dersom det foretrækker at leve som et Dyr, i Blinde følge Drifterne og ind-gaae Enhed med det blot Kreaturlige, saa maa man ikke regne Gud for Aarsag til denne Forvildelse, Gud har jo netop dannet Mennesket saaledes, at det kan, hvis det vil, besejre Stjernernes uheldbringende In-clinationer." 3

Og just fra denne Side seet er Stjernetydningens Kunst en af de ypperste, idet den yder Mennesket en afgørende Hjælp. „Thi," siger Tyge Brahe, „stor er Glæden og Nytten af at kunne forud nogenlunde kende Menneskers forskellige Tilbøjeligheder og de Omskiftelser, der ere i Vente baade med Hensyn til Helbred og alle andre Forhold i Livet, som ere Forandring underkastede. Sligt medfører, at Enhver kan tage sine Forholdsregler, førend det, der er bestemt, indtræffer. ErStjernetydning. Tyge Brahe.

det Lykke, der varsles os, kunne vi bekvemmere udnytte den. Er det Ulykke, kunne vi tage os i Agt og ved anspændt Flid undgaae den."1 „De, der derimod ere uvidende om, hvad der er bestemt i Stjernerne, forøge netop i deres Blindhed ofte Stjernernes Virkning. Under lykkelige Forhold anlægge de en saadan Selvsikkerhed, at de paadrage sig den Overmodiges Straf. Det er lige svært at bevare Standhaftighed og Ligevægt i Lykke og i Ulykke. Men de, der forud vide, hvad Fremtiden bringer, have lettest herved." 2 Som Exempel paa forstandig Brug af Stjernekundskab anforer Melanchthon Kejser Frederik 111., Faderen til Kejser Maximilian. Skønt hans Magt var saa stor, vilde han dog ikke indlade sig i Slag med Kong Matthias af Ungarn, fordi han kendte dennes medfødte Held og vidste, at Mars havde indtaget en uheldig Stilling ved hans egen Fødsel. Han foretrak derfor at naae til Maalet, ved kloge Underhandlinger. Og paa samme Vis brød han Karl af Burgunds Magt.3

Men maa Gud dog ikke siges at miste en Del af sin Frihed og Almagt, naar det er Stjernernes Veje, der foraarsage, hvad der skeer, og bestemme Menneskenes Kaar? Nej, svarer Tyge Brahe, det er jo Gud, der selv har givet Stjernerne denne Kraft, og han bindes ikke, udover sin Villie, af sekundære Aarsager. Naturlovene ere satte af ham selv, netop derfor omstøder han ikke Naturens Orden, men bevarer den. Her hæver Tyge Brahe sig uformærkt til en Naturbetragtning, der laa over hans Samtids og ikke ejede synderlig Plads for Guds stadige Indgriben ved Mirakler, langt mindre for nogen Djævels selvbestaltede Forstyrrelser. Gud kunde selvfølgelig godt, siger Tyge Brahe, have udført Alting umiddelbart. Han kunde have skaffet Lvs uden Solen, væde Jorden uden Regnskyl, nære os uden Spise og Drikke, værne os mod Kulde uden Klæder. Men ifølge hans uudgrundelige Visdom har det behaget ham at lade Alt, hvad der skeer i Verden, kun middelbart fremgaae af ham. Selv Menneskeslægtens1N6

Genløsning kunde han i Kraft af sin Almagt have fuldbyrdet umiddelbart. Men han har villet, at den skulde skee ved et Mellemled, Sønnen. Men naar Gud saaledes altid virker middelbart — ikke fordi han ikke kunde gøre det umiddelbart, men fordi han ikke vil — er der da noget ugudeligt i at antage, at han styrer denne lavere Verden gennem den højere? Nej, tvertimod, de, der nægte Stjernernes Indflydelse paa denne Verden, komme i aabenbar Strid med den guddommelige Verdensordning og det guddommelige Forsyn.1

Der er tydeligt nok i Tyge Brahes Verdenssyn en begejstret Skonhedsglæde, i Slægt med Grækernes. Den fra oven udstraalende Kraft er Lysbud fra. Gud til hans Afbilled Mennesket. I Stjernestraalernes Tøjler kører Gud det jordiske Forspand. Derfor lader Tyge Brahe sig stundum rive hen til meget kætterske Udtryk i Strid med Læren om Arvesynd: Mennesket bestaaer ikke blot af de fire Elementer, men har Del med i Ætherens uforkrænkelige Verden. Derfor kaldes det Mikrokrosmos. Og just paa Grund af sin himmelske Del er det fremfor andre undergivet Stjernernes Indflydelse.2 Uden at Tyge Brahe selv har udtalt det eller vel er bleven sig det fuldt bevidst, er ifølge hans Opfattelse Naturens Forløsning fuldbyrdet gennem Stjernernes Indflydelse, Stjernetydningen Udtrykket for den frie, bevidste Selvhengiven i Gud. Her er ingen Plads for Djævelen. Tyge Brahe synes ogsaa paa dette Punkt at have været forud for sin Tid. Det var næppe tilfældigt, at efter hans Fald

blev ogsaa hans Præst paa Hveen fordreven til Straf, fordi han havde udeladt Djævelebesværgelsen ved Daabshandlinger.3 For Tyge Brahe var Menneskets Natur klart angiven ved dets mod Himlen vendte Aasyn. Gud havde selv dannet det til at hente sin Glæde, sin Trost, sit Haab fra den vidunderligt skønne, langt større og bedre Verden for oven.4

Medens Tyge Brahe saaledes indtog et yderligt Standpunkt, holdt. den almindelige Overbevisning sigNedad og opad virkende Kræfter.

187

noget mere tilbage. For denne var der en dobbelt Strøm af virkende Kræfter, en fra oven ned efter og en anden nedenfra opefter. Gud kørte vel gennem Stjernernes Liner de fire Elementers Verden med de jordfødte Menneskers Kaar. Men her nedefra virkede igen opefter ikke blot Elementernes træge Stædighed, men Djævelens Modstand og de forpinte, frelsesøgende Menneskers Bønner. Smukt er dette Vexelspil mellem Verdens nedadgaaende og opadstigende Kræfter udtrykt af Henrik Rantzau ved Sammenstilling af to Verslinier. Den første kunde ogsaa Tyge Brahe fuldt ud godkende: Astra regunt homines, regit astra Deus (Stjernerne styre Menneskers Kaar. men Gud styrer Stjerner). Den anden vilde Stjernetyderen paa Hveen, selv om han som Barn af sin Tid ikke kunde modsige den, dog ikke ret kunne gøre til sin, fordi den kom i Strid med hans andre Forestillingsformer: Cedunt astra Deo, precibus Deus ipse piorum (Stjernernerne vige for Gud, men Gud for de Troendes Bønner).1

De hidtil omtalte Spørgsmaal og Tvivl vare alle af theologisk Natur, angik Overbevisningens mod Gud vendte Side. Men den havde ogsaa en Side, der vendte mod det ydre, virkelige Liv.

Ingen har her saa veltalende og begejstret forkyndt Stjernetydningens Pris som Tyge Brahe i hans skønne Indledningstale ved Kjøbenhavns Universitet. Hvo der nægter Stjernernes Indflydelse, siger han, forkaster Guds Visdom og Forsyn og modsiger den mest indlysende Erfaring. Det vilde jo være ganske urimeligt at antage, at Gud skulde have skabt alle Himlenes vidunderlige Kunstværk, de straalende Stjerners Skueplads, til ingen Verdens Nytte. Selv det dummeste Menneske har en Tanke med, hvad det gør. Man svarer: Himlene er Aarets, Maanedernes, Dagenes Uhr. •Ta, men hertil behøves kun Sol og Maane. Hvorfor188 Stjernetydningens Fysik og Meteorologi.

bevæge da de fem andre Planeter sig i deres særskilte Sfærer, den langsomme Saturn, der bruger 30 Aar til sit Omløb, den funklende Jupiter, bvis Bane er 12 Aar, den toaarige Mars, Merkur og den yndige Venus, Solens Ledsager, nu Aften-, nu Morgenstjerne? Og hvortil hele den ottende Sfære, Fixstjernehimlen? Husk, at blandt disse utallige Fixstjerner ere selv de mindste nogle Gange større end Jorden, de største mere end hundrede Gange større. Og alle disse skulde være skabte af Gud uden Tanke, uden Hensigt! Og dog har den samme Gud ikke skabt det ringeste Mineral, den mindste Urt her i de fire Elementers Verden, uden at jo hver af dem har sin særskilte Kraft, sin Sum af Egenskaber, en Visdoms Fylde, som selv det største menneskelige Snille endnu ikke har formaaet at udtømme?

Men selve Erfaringen viser da ogsaa, at Himmellegemerne ere udstyrede med Kræfter, der virke paa Jorden. Solen fremkalder de fire Aarstider. Med tiltagende og aftagende Maane tiltager og aftager Dyrenes Hjerne, Knoklers og Træers Marv, Krebses og Snegles Kød. Og med ustandselig Kraft rejser Maanen Tidevandets Flodbølge, forøger den ved Solens Hjælp, men maa slappe Taget, naar Solen virker modsat. Naar Mars og Venus mødes, fremkalde de Regn, Jupiter og Merkur Storm og Uvejr. Og naar Planeterne vise sig i bestemte der til svarende Fixstjerners Tegn, skærpes Virkningerne. Thi Fixstjernerne ere som Mødre, der selv ere ufrugtbare, med mindre de paavirkes og befrugtes af Planeterne. Naar da Planeter, der bringe Væde, mødes i fugtige Tegn, saa fremkaldes langvarig Regn, og naar tørre Planeter mødes i hede Tegn. da fremkaldes Tørke. Dette viser daglig Erfaring. Derfor var ogsaa Aaret 1524 saa regnfuldt, fordi den store Konjunktion fandt Sted i Stjernetegnet Fiskene. Og Aaret 1540, hvor der først var Solformørkelse i Vædderen, saa Konjunktion af Saturn og Mars i Vægten og endelig af Solen og Jupiter i Løven, udmærkedeStjernetydningens Meteorologi og Fysiologi. 189

sig ved en forfærdelig hed Sommer.1 Og hvo husker ikke Virkningen 1563, da Saturn og Jupiter mødtes i Løvens Tegn nær ved Krebsens taagede Stjerner? Alt Ptolemæus har kaldt disse for kvælende og pestbringende. Og i Samklang hermed rasede der ogsaa i de følgende Aar Evropa over en heftig Pest, der lagde Tusinder i Graven.

Men udøve Stjernerne ogsaa deres Virkninger paa Mennesket? Ja, og ganske naturligt. Thi dets Legeme er jo sammensat af de fire Elementer. Af den forskellige Maade, hvorpaa det Fyrige, det Kolde, det Tørre og det Fugtige ere blandede i et Menneskes Natur, afhænger dettes Temperament og Væsen, dets Anlæg-for Sygdomme, dets Liv og Død. Og den forskellige Blandingsmaade, det Præg, som Stjernernes Stilling paatrykte Barnet i Fødselsøjeblikket, ændres aldrig senere, Næring og Væxt udforme det blot, men omforme det ikke.2 Der er visse Blandinger, der ligefrem umuliggøre Liv. I saa Fald fødes Barnet dødt. Naar f. Ex. Sol og Maane staae ugunstigt, Mars er i Opgang og Saturn befinder sig i Dyrekredsens ottende Hus, bliver Barnet saa godt som altid dødfødt.'1 ,.I Reglen bliver det svage og kortlevende Børn, der fødes, naar Solen og Maanen ere i Konjunktion, især naar det er Maanen, der gaar imod Solen. Selv om dette Onde stundum mildnes ved andre gunstige Stjerners Hjælp, medfører det dog altid Ulemper. Dette er i den Grad velkendt, at ikke blot Aristoteles har udtalt, at Legemer, fødte i Solens og Maanens Konjunktion, blive svage, men selv erfarne Jordemødre og Mødre gaae i Frygt for de Børn, der ere fødte saaledes, paa Grund af den Svaghed, der maa ventes. Og Grunden er ikke svær at fatte. Thi som bekendt har Maanen en overordentlig Kraft og behersker Vædskerne hos Barnet, der fødes. Naar den nu ikke gyder sit Lys i det Legeme, der fødes, er det klart, at Vædskerne i dette Legeme maa blive ganske fortørrede, og det „sangvinske Temperament" med dets heldige Virkninger190

næsten lielt gaae tabt. Heraf opstaaer forskellige Sygdomme, som Tæring, Spedalskhed og lignende, især naar Saturn og Mars ere stillede saaledes, at de blande ogsaa deres Gift i med. Denne fysiske Aarsag er let at forstaae."1

Den Virkning, som Maanen udøver, antog man yderligere forøget ved, at dens Stilling var den samme ved Barnets Undfangelse og ved dets Fødsel. Herved vandt man en ny og dybere Forstaaelse af det. Bud i Mose Lov, der forbyder ægteskabelig Omgang med en Kvinde i den Tid. hun er uren. Dette Tidspunkt skulde nemlig i Reglen falde sammen med Solens og Maanens Konjunktion, og let forklarlig var det, at et Legeme, dannet af de slette, urene Vædsker, maatte blive svagt.1

Hvor dybt grundfæstet denne Overbevisning om Maanens Indflydelse paa Legemets Vædsker var, sees af, at alle Forfatterne — Tyge Brahe, Henrik Rantzau, Melanchthon osv. — omtale det som en aldeles sikker Erfaring, at Legemets fugtige Dele: Blod, Hjerne. Marv osv., tiltage og aftage med Maanen. Hele Datidens Sundhedspleje var indrettet herefter: Ikke blot Aare-ladning og Udrensning, men selv Klipning af Haar og Negle. Baade Henrik Rantzau og Melanchthon henføre Sygdommenes saakaldte kritiske Dage, paa hvilke Omslag til det Bedre eller Værre finder Sted, ligeledes til Maanens Virkninger, da det er ejendommeligt for disse Dage, at de enten ere den syvende eller dog svare til et Tal, hvori syv gaaer op.3 Ingen anden lignende Tro har holdt sig saa haardnakket ned til vore Dage, som Troen paa Virkningerne af tiltagende og aftagende Maane. Kun lidet agtet af Nutidens Videnskab staaer den endnu som en sikker Erfaringssag for Folkenes brede Lag overalt i Evropa. Om Inderligheden af denne Tro paa Nvmaanens Magt vidner, at den i Norge f. Ex. endog har tilegnet sig Skriftens Ord: Uden Nogen bliver født „paa Ny", kan kan ikke see Guds Rige.4Stjernetydningens Kunst.

Solens og Maanens Virkninger ændredes ved, hvad de øvrige fem Planeter føjede til eller trak fra. Og Summen af det Hele afhang atter af, om den af Dagens tolv Timer, den af Aarets tolv Maaneder eller rettere det af Aarets tolv Dyretegn, hvori Fødselen foregik, bidrog til at styrke eller til at svække de tilstedeværende Planeters Virkning. Thi Dagens og Nattens tolv Timer, Dyrekredsens tolv aarlige Tegn, vare som et sælsomt slynget Baand, hvorigennem de syv Planeters Kraft, snart svagere, snart stærkere, glimtede frem. Og det Samme galdt selve det menneskelige Legeme. Hver enkelt af dets Hoveddele svarede til sin Planet: Varmekilden, Hjertet, til Solen;

Hjernen til Maanen; Leveren til Jupiter; Nyrerne til Venus; Milten, „som gemmer den sorte Galde-', til Saturn. „Melancholiens Herre"; Galdeblæren til Mars; Lungerne til Merkur.1 At dette forholdt sig saa, kunde let paavises i det daglige Liv ved at lægge Mærke til de samme Legemsdeles højst forskellige Modtagsomhed overfor Sygdom eller blot overfor Aareladning, alt eftersom deres herskende Planet i Øjeblikket var ved Magt eller ikke.

Stjernetydningens Kunst blev saaledes et meget vanskeligt Regnestykke. Der krævedes et genialt Blik og megen Kundskab, megen Flid for at regne rigtigt. Men galdt ikke ganske det samme Lægekunsten? Og Stjernetydningen havde den Fordel, at de Forudsætninger, hvorpaa den hvilede, vare umiddelbart indlysende. Kun ved at gaae ud fra Stjernernes Virkninger, kunde man naturligt forklare det Gaadefulde, som Livet ellers frembød. Thi at f. Ex. samme Par Forældres Børn vare indbyrdes forskellige i Ydre og af vidt forskellige Tilbøjeligheder; at i en By med tusind skønne Kvinder den Enkeltes Tilbøjelighed kun vaagner til en ganske bestemt af disse, det. kunde kun forklares ud fra Stjernernes Virkning.8

Denne Stjernetydningens dobbelte Stilling — dens Vanskelighed og dens selvindlysende Sandhed — gav den, just fordi den jo angik Livets vigtigste Spørgs-192

maal, en dobbelt Form for Tiltrækning. Den drog baade overfladiske og dybe Naturer til sig, fristede baade til Misbrug og Brug. Medens Bedragere gjorde Opsigt og ved Hjælp af den gik paa Jagt efter Penge, dyrkede ædle Mænd den stille og samvittighedsfuldt, viede troligt et helt Liv til dens Fremme. Thi det maatte staae klart for Enhver, der formaaede at tænke, at her stod man ved den højeste af alle Videnskaber, ved selve Livets Kilde. Den sikre Tro herpaa kunde hos en Tyge Brahe veje op mod Alt, hvad Livet ellers besad, bære ham over Tabet af Formue, Slægt og Venner, Fædreland. Selv da han forarmet, forhaanet, fordreven af den ubetænksomme, unge Konge, hvis Fremtids Hæder han havde forudsagt og hvis ypperste Hæder det vilde have været at værne om ham og hans Værk; selv da han syntes svigtet af Alt. svigtede han ikke Stjernerne, men saa i Samfundet med dem fremdeles Livets højeste Gode, det sikre Pant paa at være Gud nær.

Faa egne sig derfor saa godt som Tyge Brahe til at klare Datidens Forhold til Stjernetydningen. Han frembyder den tilsyneladende Modsigelse, hvoraf en Eftertid har ladet sig skuffe. Man kan hos ham finde de haardeste Domme, ikke blot over de Ukyndige, der misbruge Stjernetydningen, men over den ringe Grad af Paalidelighed, hvortil selv den omhyggeligste Tydning overhovedet kan naae. Dette er imidlertid saa lidt et Udtryk for hans Vantro, at det netop betegner Inderligheden af hans Tro. Han kan lige som en Maler fortvivle over det Vanskelige i at gengive Sollyset, men tvivler derfor intet Øjeblik paa, at det er til og skænker Alt sin Farvepragt. Indtil det sidste fastholdt han Troen paa Stjernetydningen, dadlede dem, der benægtede den — „hvad der undskylder disse Folk, især Theo-loger og Filosofer, er, at de baade er ganske uvidende om selve Kunsten og savne almindelig sund Dømmekraft" 1 — syslede stadig med Tanken om at skrive et Forsvarsskrift, stillede Horoskoper indtil sin Død.193 Tyge Brahe og Stjernetydning.

men søgte først og sidst at finde bedre og paalideligere Fremgangsmaader.1

Hele hans Livsgerning var paa en Maade viet til Stjernetydningens Forbedring. 1 sin Tale ved Kjøbenhavns Universitet anbefalede han den Fremgangsmaade at sammenligne Horoskopet med Livets virkelige Udfald og ved Hjælp af dette, altsaa ad Erfaringens Vej, rette Horoskopets muligt fejlagtige Angivelse af Fødselsøjeblik og Stjernestilling.3 Senere blev han klar over, at de sædvanlige Tabeller over Planetbevægelserne vare fejlagtige. I mange Aar arbejdede han da paa paalideligere Bestemmelser af Planetbanerne. Da han fremdeles blev opmærksom paa. at Planeternes Stedbestemmelse kun ufuldkomment lod sig angive efter de gamle, unøjagtige Stjernekort, udarbejdede han med utrættelig Flid sit paalidelige Kort over 1000 Fixstjer-ners Stilling. En sidste teknisk Vanskelighed naaede han ikke selv at overvinde, Uhrenes usikre Gang. Det var først hans Discipel Kepler, der Aaret efter hans Død, i Prag hos Kejser Rudolf, kom til at nyde godt af her at virke sammen med Opfinderen af Penduluhret, Sveitseren Bürgi.3 Men fra først til sidst var Tyge Brahe sysselsat med ad egen Erfarings Vej at prøve og rette den nedarvede Lære om hver enkelt Planets Maade at virke paa. Og her følte han

mere og mere med Aarene, at Grundlaget var usikkert og at Stjernetydningen ligesom Lægekunsten ikke blot beroede paa en Sum af erhvervede Kundskaber, men fuldt saa meget afhang af det geniale Blik, altsaa var den Enkeltes Hemmelighed.4

Hvad der overbeviste Mængden mere end noget Andet, var dog selvfølgeligt hverken den enkelte Stjernetyders Færd eller den hele Forklarings Evne til at løse Livets Vanskeligheder, men simpelthen Forudsigelsernes Udfald. I saa Henseende havde Stjernetydningen

overordentligt Held med sig. En stor Mængde Forudsigelser gik virkeligt i Opfyldelse.

Vor Tid, der staaer kold overfor Sagens egentlige Kærne, har ondt ved at tage dette Forhold paa rette Maade. Vi søge at bortforklare det ved at henvise til, at rimeligvis et Utal af falske Spaadomme er ladt uomtalt, medens kun de enkelte, der tilfældigvis sloge til, ere rygtedes viden om og blevne mindede. Fremdeles henvise vi til, at ifølge Lovene for Sandsynlighedsberegning maa af et vist, ringe Antal Tilfælde hvert enkelt oftere vende tilbage og saaledes kunne kaste Skær af Forudviden over, hvad der kun var Gætning. Naar man spiller „Plat eller Krone", har man Udsigt til at vinde det halve Antal Gange ved stadigt at gætte: Krone. Endelig egnede Datidens ofte forblommede Spaadomme sig langt mere til at erklæres for at være gaaede i Opfyldelse end klare, simple Svar, saaleder som vi f. Ex. nu kræve dem, naar Talen er om videnskabeligt begrundede Forudsigelser.

Alt dette indrømmet, naae vi dog ikke videre end til kun at godtgøre vor Ret til ikke at overbevises af Stjernetydningens Forudsigelser. Derimod kunne vi ikke godtgøre Datidens Uret i at lade sig overbevise. Tværtimod maatte for hin Slægt Sagen stille sig ganske paa samme Maade, som den stiller sig for Nutiden med Hensyn til dennes Forklaring af Verdensforholdene: Hver enkelt, rigtigt indtruffen Forudsigelse bekræfter den. Og Stjernetydningen havde her en Sikkerhedsventil, der let udlod Tvivl og berettigede Indvendinger: den indrømmede selv, at den kun var søgende og at den mindste Fejl, f. Ex. urigtig opgiven Fødselsstund eller Lignende kunde forstyrre hele Regningen. Omvendt forlenede netop de forblommede, elastiske Udtryk Spaadommene med en Spændvidde og Styrke, som det i de fleste Tilfælde var umuligt at gøre sig uafhængig af. Udtrykkenes Uklarhed vakte ingen Betænkelighed hos en Tid, der var vant til de gammeltestamentlige Spaadomme og som Søndag efter Søndag hørte det lie-Indtrufne Forudsigelser.

brejdet Jøderne, at de ikke havde forstaaet at rette sig herefter. .

Af rigtigt indtrufrie Forudsigelser, der løb Evropa rundt og vare i Alles Mundes, kan, foruden den ovennævnte om Pico de Mirandulas Død som ung, exempelvis anføres følgende: Den bekendte Astronom Rodrigo Faleiro, der lærte sin Ven Magellan Længdeberegning, undslog sig for at følge ham paa hans Jordomsejling, da han i Stjernerne havde læst, at den Astronom, der gik med, vilde døe undervejs. Hans Stedfortræder, Astronomen Andreas de San-Martin fra Sevilla, blev myrdet paa Øen Zebu.1 Den store Konjunktion af tre Planeter i Stjernetegnet Fiskene 1524 var i Tide forudsagt og udlagt. Den vilde medføre Regnflod og Opløsning af Magtforhold baade mellem Fyrster og Folk og mellem Folkenes enkelte Dele. Overalt øsede det ned den hele Sommer. Præsidenten i Toulouse havde endog, da Stjernetyderen Stoffler havde udtalt Frygt for, at det maaske vilde udarte til en Gentagelse af Syndfloden, itide bygget sig en Noahs Ark.2 I Frankrig, Tydskland og Norden rasede Borger- og Bondekrige. Christiern den Anden var fordreven, Frantz den Første blev fangen, Kjøbenhavn erobret af Frederik den 1ste, Rhodus belejret af Tyrkerne osv., Alt formentlig som en Følge af Himmeltegnene.3

Den berømte Michael Nötredame havde længe tilforn forudsagt Franskmændenes Nederlag ved St. Quentin 1557, hvor Konnetahlen Montmorency, Marskalken St. André og en Mængde Andre faldt saarede i spansk Fangenskab.4 Samme Nötredame havde i sin „Centuries" ogsaa forudsagt Henrik den Andens Dod og Dødsmaade. Efter hvad Bacon under sit Ophold i Frankrig hørte fortælle," skulde Henrik den Andens Dronning forud under et falsk Navn have skaffet sig sin Husbonds Horoskop, og leet ad, hvad det heri hed, at han skulde

blive dræbt i Duel, da hun mente ham som Konge hævet over at duellere. Men det indtraf dog, da han saaredes dødeligt ved en Lansespids i Øjet

13*196

under Turneringen 1559. — Altfor tjenstivrig var Michael Nötredames Søn af samme Navn, ligeledes. Stjernetyder. Da han havde forudsagt, at Byen Pouzin vilde brænde af, og det ikke skete, hjalp han selv Stjernerne ved at stikke Ild paa Byen, men blev greben og henrettet 1575.1

Aar 1573 forudsagde Stjernetyderen Junctinus Kong Henrik af Polen, at han ifølge Stjernebilledet den „lille Hund"s Stilling i hans Fødselsøjeblik vilde blive Konge i et større Rige end Polen. Aar 1574 blev han Konge i Frankrig.3 — Selv den tarveligste Stjernetyder kunde forudsee, at der maatte forestaae Menneskeheden noget Ondt i Aaret 1580. Thi først skulde der være en Maaneformørkelse den 31te Januar, medens Solen stod i et af Dyrekredsens Mennesketegn [Tvillingerne, Jomfruen, Skytten eller Vandmanden]. Saa var der Konjunktion af Mars og Saturn i samme Mennesketegn i Marts, Opposition af Jupiter og Mars i Mennesketegn i September, paany Opposition af samme Planeter i samme Tegn i Oktober, og i denne Maaned viste sig endelig, da. det kom til Stykket, tillige en Komet. Den Farsot, der var forudseet, ytrede sig som en Feber med Hoste og Katarrh, der bortrev Alle med svagt Bryst. Den kom fra Asien over Konstantinopel til Sicilien og Italien, gik derpaa til Tyskland, hvor Kejser Rudolf og bele hans Hof blev angreben, videre til Danmark, hvor Frederik den Anden og alle hans Mænd bleve syge, videre til Sverige og Preussen, slutteligt til Rusland, hvor Kong Stephan af Polen laa i Krig, og han med Ryttere og Fodfolk alle bleve et Bytte for Sygdommen. „Min Søn Gerhardt, som i Juli Maaned drog fra. Rom. har fortalt mig, at Paven da gav Befaling til at tælle alle de Syge i Staden, og det viste sig, at der var 40,000 angrebne." I Oktober Maaned, da Kometen virkede med, „var der 8000 Syge i Lybæk, ikke færre i Hamborg og ligesaa i Bremen, hvor jeg var i Besøg hos Erkebispen. I Holsten var der en Tid knapt det Hus, hvor ikke Soten rasede".3

Af heldige Stjernetydere i Norden var der to, hvis Ry langt overgik andres: det var den holstenske Adelsmand Ditlev Reventlov og den danske Tyge Brahe. Ditlev Reventlov forudsagde, endnu medens Christiern den Anden herskede, baade Frederik den Første og Christian den Tredie, at de skulde engang hlive Konger i Danmark og Norge, samt opgav dem forskellige Sejre, som de skulde vinde. Ligeledes angav han med Hensyn til deres Børn, strax efter disses Undfangelse, rigtigt baade af hvad Køn, de vilde blive, samt paa hvilken Dag, de skulde fødes. I det Rantzauske Bibliothek paa Bredenberg gemtes som en Relikvie Ditlev Reventlovs egenhændigt nedskrevne Horoskop for Andreas von Barbv. Heri var forudsagt, saa vel at denne skulde blive Biskop i Lybæk som rette Aar, Maaned, tilligemed Sygdomsaarsag, hvoraf han skulde døe. En af Reventlovs sidste rigtige Spaadomme var, da han forudsagde Kejser Carl den Femte det uventede LTdfald, som hans, i Begyndelsen sejrrige, Kamp mod Protestanterne skulde faae.1

Om Tyge Brahes heldige Forudsigelser har Rygtet, baade Samtidens og Eftertidens, haft saa travlt, at det kan være vanskeligt nok her at skelne Sandt fra Falskt. Selv om vi imidlertid see bort herfra og alene holde os til, hvad Nutiden fuldt kan bedømme, hans efterladte, skriftlige Horoskoper, saa stiller ogsaa Forholdet her sig mærkeligt gunstigt. Som ovenfor omtalt bestilte Frederik den Anden hos Tyge Brahe et „Nativitet" for hver af sine tre Sønner, Christian, Ulrik og Hans, efterhaanden som de fødtes. Disse tre „Na-tiviteter", der udregnedes strax efter Fødselen og som forefindes endnu, de to ganske de samme i grønt Fløjel og Guldsnit, som de udgik fra Uranienborg, et af dem endog renskrevet af Tyge Brahe selv, det tredie i talrige, indbyrdes ens Afskrifter uden Spor af senere Ændringer — alle disse tre afgive det paalideligst mulige Middel til at prøve Tyge Brahes Kunst. Og Prøven falder heldigt ud for ham. Thi vel korn den198

lille Ulriks senere Liv til kun svagt at stemme med Beregningen fra Uranienborg. Med de to andre stemmede

desbedre. Det vilde ikke være let, selv med Kendskab til Christian den Fjerdes fuldt afsluttede Liv. i faa Ord at male ham tydeligere, end Tyge Brahe gjorde det ved hans Fødsel: Krigslysten, kvindekær, med levende Retfærdighedssans og Interesse for gejstlige Sager, hvilken Interesse dog skal bringe ham i stor Fare [Trediveaarskrigen], af godt Humør, kunstforstandig, pragtlysten, musikalsk, heldig i Bjergværksdrift men udsat for stor ægteskabelig Tvedragt.1

Og den lille Hertug Hans, hvem Stjernerne kun varslede et kort Liv og et skrøbeligt Helbred, hvad Tyge Brahe havde ondt nok ved at udtrykke paa engang skaansomt og dog tydeligt for Forældrene, der for fuldt at forstaae Spaadommen havde forlangt en tilføjet tj'sk Oversættelse af den latinske Beregning — denne Hertug Hans' Levnetsløb kom paa en forunderlig Maade til at bekræfte, hvad Tyge Brahe havde læst i Stjernerne.

Der blev i Beregningen gjort opmærksom paa, at da Fødselsøjeblikket ikke var opgivet ganske nøjagtigt, kunde der muligt i de følgende Aldersangivelser være en Fejl paa et Aarstid. Derpaa hedder det: „Omkring hans attende Aar varsles der ham en uhyre Livsfare." Idet Tyge Brahe søger at bestemme denne Fares Natur, siger han, at den er af forskellig Art. Den stammer tildels fra Mars: ligeledes er der Farer paa Havet, men da Hertugen paa samme Tid opnaaer en gunstig Stiling af Venus (Veneris bene-volæ præsentiam), ville disse mindre kunne skade ham. Hovedfaren stammer fra Saturn i Form af kolde, fugtige, melankolske Sygdomsanfald. parret med Sjæls-lidelser, Forstyrrelser og nedslagent Sind. Kun ved et Under, mod al Forventning, hvis Gud maatte ville gribe ind og bevare ham, vil Hertugen kunne slippe ud af alle de Farer, der have sammensvoret sig mod hans attende, nittende Aar. Tyge Brahe dragerHertug Hans' Horoskop.

vel derpaa Linierne videre og viser, hvorledes hans Liv vil kunne blive, hvis han overlever dette Aar, men det er tydeligt nok, at dette kun gøres for at trøste Forældrene, og at Tyge Brahe selv ikke troer derpaa.1

Det var da ret naturligt, at de Indviede vare i Spænding, da Hertug Hans, atten Aar gammel, drog udenlands og deltog paa spansk Side i Belejringen af Ostende. Herfra kaldtes han tilbage og drog med en Flaade til Rusland, da Christian den Fjerde havde faaet aftalt et Giftermaal mellem ham og Zarens Datter. Under Taarer skiltes Brødrene. Og intet Under. Thi vel var Faren for Mars overstaaet og Farerne paa Havet kunde vel opvejes ved, at Hertugen nu havde opnaaet Veneris benevolæ præsentiam. Men Hoved-faren truede endnu fra Saturn. Og den udeblev ikke. Thi da han efter en møjsommelig Rejse endelig naaede til Moskov, hvor han modtoges venligt af Zaren, gik Tiden hen med vidtløftige Formaliteter. Hertugen blev syg, Zaren plagede ham ved Bud paa Bud med Forespørgsler til hans Befindende, og den 28de Oktober 1602 udaandede han uden endnu at have seet sin Brud, fjernt fra Hjemmet, fjernt fra Slægt og Venner. Saturn havde sejret. Da istedenfor Efterretning om Bryllupshojtidelighederne Dødsbudskabet langt om længe naaede Danmark, kunde ingen Forstandig være i Tvivl. Tyge Brahe havde tydet Stjernerne ret.

Samle vi Alt, hvad vi nu have seet, viser det sig, at den Belysning, der i det 10de Aarhundrede laa over Livet i Norden, ikke var en enkelt men en firdobbelt sammensat. De gamle Spørgsmaal om Dag og Nat, Lys og Mørke, og om Afstanden mellem Himmel og Jord havde faaet et nyt, ejendommeligt Svar.

Den første Del af Svaret var hint Lysbud, der tændte alle modtagelige Sind, da Kendskab til denLivsbelysning i Norden i det Ifide Aarhundrede.

græsk-romerske Naturopfattelse genvaktes og samtidigt Verdensopdagelserne godtgjorde, at Jorden var stor, rund og skøn. Det var, som om et Øjeblik Natten og Mørket helt. veg bort, som om Tanken kun fulgte Solens Vej i den bestandige Dag Jorden rundt. Hvor blegnede og veg ikke Middelalderens Forestilling om Verden som et Intet, der bestandigt maatte indblæses nyt Liv ved Guds uafbrudt gentagne Skaberord. Solbelyst. og blussende laa hele den prægtige Jord, og ud strømmede hos Enhver i Drift, i Forestilling, i Tanke en Fornemmelse af Velvære, en Levelyst, en Virketrang, ubunden af Skranker. Det var de unge Folks Gen-fødelsesstund, glade slog de Øjet. op, saae Naturen og omfavnede den.

Et saadant Syn paa Livet er ifølge Sagens Natur forbigaaende, lader sig hverken fastholde i Længden eller

gentage uden at tabe sin umiddelbare Sikkerhed og Farvepragt. Naar Renaissancens Livssyn alligevel holdt sig i Norden i omtrent hele det 16de Aarhundrede, saa laa Grunden dels i Gennembrudets egen indre Kraft og Berettigelse, dels i de mange forud-gaaede Aarhundreder Modstand og herved opsparede Livstrang. Naturglæden mødte ved Livets Fest med en Spareskilling, og Fornemmelsen heraf gjorde den dohbelt rig og glad.

Man vilde misforstaae dette nye Naturforhold, hvis man opfattede det som fuldt selvbevidst. Særligt for Nordens Vedkommende var der saa godt som ikke Tale herom. Kun nogle faa Fremskredne som f. Ex. Tyge Brahe havde maaske en Anelse om, at. deres Opfattelse paa enkelte Punkter betegnede et Brud med det Gamle. Men det langt overvejende Flertal levede paa blot umiddelbare Indtryk, uvilkaarlige Udslag af det Fælles, der fyldte dem, men hvorfor de ikke gjorde sig Rede. Der laa ligesaalidt selvbevidst Forstaaelse til Grund, naar f. Ex. Christian den Fjerde som Barn skrev om Koldinghus' skønne Omegn „dette er et lystigt Sted", som naar Bygherren nød Synet af sit

Taarnspirs' forgyldte Fløj sejlende oppe i den blaa Luft, eller naar Skoggerlatter, Sang, Trommer og Piber lod støjende ud fra et Bryllupshus. Det højeste, som Folk i Almindelighed drev det til, var i et klart Øjeblik at søge Ly bag et Skriftsted: Gud saa Alt, hvad han havde skabt, og se, det var saare godt.

At der var blevet højere til Himlen og at denne ikke længer laa tung og trykkende ned over En som i Middelalderen, det fornam Enhver. Det var nu højt Vejr. friskt og let at aande. Men atter her nøjedes de Fleste med den blot umiddelbare Fornemmelse. Færre vare de, der bleve sig Aarsagen bevidst, indsaa, at den gamle Opfattelse af Verden som en Stue, hvor Himlen var Loft, .Jorden Gulv og Helvede Kælder, nu var brudt, og at Jorden fra den Stund, den var bleven omsejlet, bevisligt var rund og svævede i Verdens Midte med Himmel til alle Sider. Og de allerfærreste havde Øjemaal for Højden som Tyge Brahe og Andre, der vovede at troe, at de tindrende Stjerneprikker vare Kloder, hvoraf selv de mindste vare større end Jorden.

Men selv om man ikke var sig alt dette klart bevidst, dreves man dog af Strømmen, bares af den til Grund liggende Stemning og førtes med Nødvendighed mod det ene og samme Punkt. Dette afgørende Punkt var Bruddet med Paven. Der laa i Luften en Fornemmelse af, at man tidligere var bleven narret. Og uvilkaarligt blev Paven den Syndebuk, mod hvem alle Bebrejdelserne rettedes. Den nyfundne Bibel afgav Yaabnet, i den taltes der jo hverken om Pave, Aflad eller Messe. Medens de romanske Folk skaffede sig Afløb for deres Overskummen ved Erobring og Befolkning af de nyopdagede Verdensdele og herved vandt Ligevægt til hjemme at beholde deres egen Kirkefyrste, gik det omvendt hos Gothogermanerne. Uden synderlig Lod i de nyvundne Eventyrlande, følte de alle desmere en ubestemt Harme over den fremmede Bedrager, der i saa langsommelig en Tid havde holdt dem for Nar. Hvormeget end Luther og de andre Reformatorer

i Norden — selv jo alle Gothogermaner — religiøst drev Stemningen op, saa laa der dog desuden i det enstemmige og ustandselige Folkebrøl mod Paven et selvfølt Udtryk for Uvilje. De naturvakte Gothogermaner rystede Paveaaget af sig.

Intet viser maaske stærkere Dybden af Renaissan-cens Naturtrang i Tyskland og Norden, end at den var i Stand til at forme Reformationen efter sig. Dispyt-mæssigt stod vel Striden mellem Luther og Romerkirken om Retfærdiggørelse af Troen alene. Men rent socialt drejede det sig om Berettigelsen af Kirkens gamle Naturanklage, altsaa om at slippe for Faste og gejstligt Dovneri, maatte spise Kød, naar man vilde, og alle indgaae Ægteskab. Da Reformationen sejrede i Norden, var det kun Faa, der forstod hvad Retfærdiggørelse ved Troen alene egentligt betød, men Enhver kunde være med til Sulemad, 01 og det Gud velbehagelige Giftermaal.

Den anden Del i Sammensætningen af Livsbelys-ningen i Norden i det 16de Aarhundrede var da den, der stammede fra Reformationen. Det Lys, som herfra udgik, var af en egen, paa engang nytændt og dog sikkert tindrende Art. Flammen næredes, som vi have seet, af den givne Naturtrang, men idet denne brændte paa ny, kirkelig Væge, blev dens Lys et andet. Der blussede i den en kæk Fornemmelse af at have været med til noget Afgørende, Kunde Frygt ville trænge sig frem, toges den strax tilbage i Forvisningen om, at her havde Konge og Øvrighed handlet, hvis Magt var fra Gud. Og rødligt varmt strømmede atter Lyset tilbage fra de guddommelige

Højder, lagde sig over Livets daglige Forhold, indrammede mildt i Et et uklart Billed, hvor Brudefærd og Børnestøj, kraftig Salmesang og en Taar over Tørsten gled over i hinanden.

De to første Bestanddele af Livsbelysningen i Norden i det 16de Aarhundrede havde begge noget venligt og godmodigt ved sig. Var end her Spændingen mellem Yderleddene — mellem genial Forstaaelse og blot dyrisk

Stemthed — ringere end i Syden, og kunde det Hele heroppe flygtigt seet tage sig ud som om Alle, uden at gøre sig Rede hvorfor, kun mødtes i en vis glad Oplagthed, saa var til Gengæld denne unge Fornøjelighed mere fælles og jævnt udbredt her end andensteds. Selv Kirkeforandringen kostede ingen Blodsdraabe. Livet syntes lyst og let at leve. Der var endnu ingen Slange i dette Paradis.

Til Gengæld var Norden det Sted, hvor de to andre Bestanddele af den i Evropa fælles Livsbelysning viste sig mest udpræget og vistnok brændte sig stærkest ind. Det nve Testamentes Lære om Djævelen som denne Verdens Fyrste, Troen paa, at man kunde slutte Pagt med ham, og Øvrighedens Pligt til med Sværd og Baal at forfølge saadan Brøde, den værste af alle, det var næsten helt nye Lærdomme i Norden. Andensteds var man dog tidligere bleven opskræmt og tildels vænnet til Tanken. Allerede ved Tempelherrernes Fald i Frankrig 1307 —13 havde man her i større Omfang hørt Tale om denne Art Forbrydelse. Pigen fra Orleans var 1431 falden som Offer for samme Beskyldning. Og Pave Innocens VIII.s Bulle af 1484 mod Hexe havde højt op i Tyskland sat Sindene i Røre. Men til Skandinavien kom Troen paa alt dette først sammen med Lutherdommen. Man havde tidligere levet i lykkelig Uvidenhed. Des stærkere blev Indtrykket.

Al den Mørkerædhed og Spøgelsefrygt, der hidtil havde holdt til i Sindets Kroge, bredte sig nu, fortættedes og gnistrede Smerte. Der gik Religion i det Alt. Thi ligesom hos de nordiske Folk Naturtrangen var bleven til Religion — „Gud saa Alt og se, det var saare godt" — og Bruddet med Paven var bleven til en ny Religion, Lutherdommen, saaledes blev ogsaa Djævletroen tii Religion, den farligste af alle. Thi den var saa selvindlysende sand. Medens i Lutherdommen de gode Gerninger vare bortfaldne, Mirakler ikke længer foregik dagligdags og Gud var bleven en fjern Taage-skikkelse, saa blev det modsatte Tilfældet i Djævle-

religionen. Her var den onde Gerning just det afgørende, Troldom og Undere forekom dagligt, og det Lodne, Sorte, Forfærdelige, selve Mørket, kunde hvert Øje se. Djævelen var den stærkeste. Han stod tilhage som den sorte Prik for Øjet, naar det var træt af at spejde efter Lysets Gud. Den onde Gerning blev igen, da den gode var bortfalden, Djævlelæren log uformærkt Magten fra Lutherdommen, blev ligesom Skindforet deri, hvor hvert Haar vendte indad og brændte.

Netop derfor vare de nordiske Folk saa ilde stedte. Paven paastod dog, og hans Tilhængere troede det, at han som Kristi Statholder var Djævelens jævnbyrdige Modstander, og at Treenigheden og han nok i Forening skulde skaffe hver Sjæl, som han udpegede, Indpas i Paradis. Selv naar Kættere og Troldfolk brændtes i Syd, var det dog altid under Formularen, at Kirken bad om Naade for dem, og blot overgav dem til den verdslige Øvrigheds Straf, paa det at. deres Sjæle maatte blive frelste. Men i Norden var der Ingen, der troede, at Luther, Frederik den Anden, Christian den Fjerde, Erik den Fjortende og hvad de enkelte Konger hed, vare Djævelen lige i Magt. Hjælp kunde kun ventes fra den fjerne Kristus gennem Troen. Og gjorde man blot det mindste for at bringe ham nær, om det saa kun var, at man gemte Nadveroblaten og lagde den f. Ex. som Forladning for at sikre sit Skud eller Lignende, i samme Øjeblik var man evigt fortabt, ubønhørligt hjemfalden til Djævelen.

Det var fortvivlede Forhold i Norden. Kirkens nye Kar var, skønt justeret af Øvrigheden, ikke istand til at holde tæt, og rumme Livets to Bestanddele, Dag og Nat. Dagsiden løb bestandig ud ad Revnerne, kun Nattens sorte Slam blev tilbage i Bunden. Forgæves forklarede man, at det just var, fordi Karret stod i Guds klare Solskin, at det sprak. Forgæves postede tusinde Præster hver Søndag Rettroenhedens Vande paa. Her var ingen virkelig Trøst at hente, Rædslen

var det sidste Svar. Her var kun Et at gøre: at dulme, at glemme Rædslen ved at slaae løs paa Djævelen og hans

Anhang. Det gjorde da Kirken og Øvrigheden af ganske Hjerte.

Og som det gik Kirken, gik det hver Enkelt. Af Bevidstheds-Indholdets Dag og Nat løb bestandigt Dagsiden fra og lod kun Nattens sorte Slam tilbage. Thi naar et alvorligt Sind saa ind i sig selv, hvad blev der saa tilbage? Kun Synd og Brøde. De fortjenstlige gode Gerninger vare jo afskaffede. Kun de onde Gerninger bleve igen. Hver Attraa, hver Fornemmelse var, ærligt seet, kun en Finger rakt til Djævelen. Og han var stedse og overalt tilrede til at gribe den hele Haand. Her var ligeledes kun Et at gøre, at dulme Rædslen — Rædslen for Livet, Rædslen for den lange, lange Evighed — ved at slaae løs paa Djævelen og lians Anhang for blot at glemme det Forfærdelige, at han ogsaa var i En selv.

Den tredie Bestanddel, som Djævletroen tilførte Livsbelysningen i Norden i det 16de Aarhundrede, var da af en egen Art. Det var ikke en Skygge, der kom udenfra, dæmpede Lyset, tog for en Stund Skæret af Farverne eller lagde dem taagesløredede til Ro. Det var Noget, der kom indenfra. Som en pludselig Feberskælven brød det frem, sortnede for Øjet, rystede hele Verden, saa at den plumrede sort, og Alt, En selv og alle Omgivelser, i et Nu forvandledes til Gift. Det var en Art af Fortvivlelsens Vanvid, en Sindets Mørkefeber, som „Evangeliets klare Lys" havde medbragt som Smitstof, men som Kirken ikke selv formaaede at besværge.

Hvad Kirkens Himmel ikke mægtede, det maatte den virkelige Himmel til for at klare. Himmellærens dybeste Indhold, Stjernetydningens Sandhedskærne, var jo, at Dag og Nat, Lys og Mørke ikke ere selvstændige Forhold paa Jorden, men stamme fra Himlen, fremkaldes ved Himmellegemernes Gang. Stjernelærens Lys blev den fjerde Bestanddel i den nordiske Livsbe-

lysning i det 16de Aarhundrede. Som et køligt lindrende Middel virkede den beroligende. Den hævede ikke Sygdommen, men lærte den Forpinte tillidsfuldt at slaae Øjet op. Og netop i Norden, hvor Trangen var størst, var den bedste Pleje ogsaa nærmest. Næppe tilfældigt frembragte nordiske Forhold nogle af Stjernelærens ypperste Dyrkere.

Det gik Stjernelæren som de tre andre, den blev til Religion. Dens religiøse Indhold var, at Djævelen umuligt kunde have sit Frispas i Elementernes Verden og handle med Menneskenes Skæbne, som han vilde. Verdens samlede Uhrværk var jo indrettet af Gud. Idet Gud drejede de store, yderste Hjul, satte han tillige de mindre nedefter i Gang og forplantede saaledes sin Vilje ned i de jordiske Begivenheder. „Ske din Vilje, som i Himlene saaledes og paa Jorden!" At Verdensmaskineriet var indrettet saaledes, med Himmel over Himmel, derfor borgede Biblens Ord. Apostlen Paulus havde jo selv engang været „henrykt til den tredie Himmel." 1 Hvad der foregik i Verden var da saa langt fra at være Djævelens Værk, at det tvertimod stod til at læse i Stjernerne foroven, var Guds forudbestemte Vilje.

Men netop paa dette Punkt, hvor Stjernelæren var lige ved at gøre det af med Djævlefrygten, turde den ikke gøre Skridtet fuldt ud, men veg tilbage for sine egne Følgeslutninger. Den erklærede vel Dag og Nat, Lys og Mørke, Liv og Død for Virkninger af Guds Vilje. Men da den kom til Mørkets Aftryk, det Onde, turde den ikke erklære ogsaa dette for en Virkning af Gud. Den søgte at slippe fra det ved at henvise til Menneskets Frihed, der selv maatte træffe Valget mellem sine gode og onde Tilbøjeligheder. Men idet den herved rensede Gud for Delagtighed i det Onde, prisgav den uformærkt atter Mennesket til den Magt, hvorfra det nys syntes befriet. Allerbagest i Stjernelæren var der et utilsyet Hul. De Stjernekyndige kaldte det menneskelig Frihed og paastod, at her

var Flyvestedet for Menneskets ypperste Kraft. Men nedenfra seet havde Theologerne mærket det „Arvesynd". Og [herigennem plumpede man atter ned til Djævelen.

Livsbelysningen i det 16de Aarhundrede i Norden naaede da ikke til at komme i Ro. Ligesom dens fire Bestanddele ikke var fordelte i forskellige Personer eller i forskellige Aldere, men som Regel samlede tilstede hos den Enkelte, saaledes var de hos denne i stadig indbyrdes Overgang, i stadig Strømning. Livsmod, Lutherdom, Djævlefrygt og Stjernetro bølgede over i hinanden, dannede et bestandigt pulserende Kredsløb.

Denne Uro og denne Slægtens Helhedsbevægelse udgør et af Tidens mest betegnende Træk. Noget Lignende vil

næppe for det Første kunne gentage sig. I vore Dage og saa langt frem, som Øjet rækker, er nemlig Fordelingen en anden, idet i hvert enkelt Slægtled de Allerfleste ere blot sysselsatte med at gennemløbe Menneskehedens tidligere Udvikling, befinde sig altsaa aandeligt bagefter dem, i hvem Tidens egentlige Tanker røre sig. Anderledes i det 16de Aarhundrede. Her slog Samfundets Hjerter i Takt, det var samme Trang, samme Forestillingsarter, samme store Spørgsmaal, der mere eller mindre klart bevidst satte Alle i Uro. Sligt finder kun Sted, hvor en lang Periode i Menneskehedens Udvikling er naaet til Afslutning, hvor Aandens Vindfang ikke sætter blot de øverste Lag i Bevægelse, men hvor hele Samfundet staar i Kog, Top ved Top af bundoprørte, stride, korte Bølger, alle trængte af den hindrende Dæmning. Alt synes spærret, kun en usynlig Magt har stille afmærket det Sted, hvor Slusebruddet skal jforegaae, Fremskridtet skee.

Et saadant afsluttende Punkt i Menneskehedens L'dvikling var det 16de Aarhundrede. Aartusind gamle Tanker blussede her op med fornyet Kraft, lyste, efter at have gennnemtrængt Alle, nu for sidste Gang. Djævle-208

tro og Stjernetydning satte Alt i Røre, idet de som to vældige Fortidsuhyrer skød op fra Bunden og rejste sig i Kamp. Det Skud, der fældede dem, afsluttede en lang og mærkelig Periode i Menneskehedens Udvikling og indviede den nye, paa hvis Tærskel vi staae.

Hvorfor maatte det 16de Aarhundredes Livsbelysning ophøre? Hvad gav Stødet til det aandelige Gennembrud, hvorfra vi med Rette datere den ældgamle Tankegangs Fald, en ny Hovedperiodes Begyndelse? Hvis vor oprindelige Paastand holder stik, maa den dybeste Grund være at søge i et nyt Syn paa Himmelforholdene, et nyt Syn paa Lys og Mørke, paa Afstanden mellem Himmel og Jord.

Man har ment at finde dette nye Syn i Kopernikus' store Opdagelse, at Jorden bevæger sig omkring Solen. I dette den slaviske Stammes eneste, men afgørende Bidrag til Renaissancen — Kopernikus var nemlig født 1473 i den under polsk Overhøjhed staaende By Thorn ved Weichsel, var selv af polsk Slægt og fik sin Uddannelse ved det polske Universitet i Krakau, men tidligt led han den Skæbne, der ogsaa trehundrede Aar efter ramte hans Fødeby,' at blive annekteret af Tyskland1 — i dette Polakkernes mægtige Bidrag til Menneskehedens Historie har man ment at finde det 16de Aarhundredes forløsende Ord. Vi skulle undersøge, med hvilken Ret.

Det var Kopernikus' geniale Tanke, paa hvis Udarbejdelse han anvendte hele sit Liv og hvis Konsekvenser han klogeligt opsatte til det Sidste at meddele offentligt, at Planetbanerne ikke vare saa uregelmæssige, som de i Aartusinder havde gældt for. Sete fra Jorden toge de sig ganske vist højst besynderlige ud. Men tænkte man sig at betragte dem fra Solen, maatte de vise sig som Cirkler. Han drog heraf den naturligeKopernikus

Slutning, at Planeterne ikke svirrede ubestemt omkring Jorden, men bevægede sig i regelmæssig Kredsgang om Solen. Herfra ledtes han videre til den langt dristigere Slutning, at det var Solen, der udgjorde Verdens Midtpunkt, og at Jorden kun var en Planet som de andre. Det var da ikke Solen, der hver Dag, naar den „stod op" og „gik ned", bevægede sig omkring Jorden. Det var Jorden selv, der hvert Dogn drejede sig engang rundt i sit rullende Aarsleb omkring Solen. Verdenskortet kom da altsaa til at tage sig saaledes ud: I Midten den uhyre Sol. Nærmest om den kredsede Merkur, saa Venus, derpaa Jorden med Maanen, derefter Mars, udenfor den atter Jupiter og endelig yderst Saturn.

Kopernikus var sig fuldt bevidst, hvor stor en Revolution hans Lære om Planetbanerne („De revolu-tionibus") betegnede. „Ikke i ni Aar, men i fire Gange ni Aar har jeg holdt mit Skrift tilbage hos mig selv, indtil endelig fremragende lærde Mænd trængte ind paa mig og foreholdt mig, at jeg ikke længer af Frygt burde vægre mig ved at offentliggøre det". Saaledes udtrykte han sig selv i den Fortale, der iøvrigt ved Trykningen blev udeladt og erstattet med en anden af Udgiveren, hvori Bogens Resultater forsigtigt betegnedes som ..Hypotheser". Paa sit Dødsleje 1543 modtog Kopernikus det første rentrykte Ark af sit Skrift, men kaldtes derpaa lykkeligt bort fra al den Strid og For-folgelse, som hans nye Lære maatte medføre.'

Thi skønt han selv havde tilegnet Paven sin Bog, og skønt Melanchthon havde anbefalet den til Udgivelse. kunde

det ikke i Længden forblive skjult, at den var i Strid med Biblens Lære. Luther udtalte strax de tydelige Ord: „Den Nar vil vende op og ned paa hele Astronomiens Kunst. Men den hellige Skrift siger os, at Josva bød Solen staae stille og ikke Jorden". De Reformerte fremhævede ogsaa som Modbevis Beretningen om Josvas Daad samt Ordene i Psalme 93: „Nu er Jordens Grundvold fæstet, ikke

skal den rokkes". Og i Rom afgaves Aar 1616 følgende Kendelse: „At paastaae, at Solen staaer ubevægelig i Verdens Midtpunkt, er absurdt, filosofisk falskt og formeligt Kætteri, da det er i udtrykkelig Strid med den hellige Skrift. At paastaae, at Jorden ikke staaer i Verdens Midtpunkt, ikke er ubevægelig, men har endog en daglig Omdrejning, er absurdt, filosofisk falskt og i det mindste en fejlagtig Tro." Som en Følge heraf blev Kopernikus' Bog indført paa Listen over de forbudne Skrifter og dette forkyndt for hans berømte Tilhænger Galilæi. Da denne desuagtet senere søgte at udbrede den nye Lære, blev han tvungen til at afsværge den og fra den Tid behandlet som Fange.1

Kirken havde utvivlsomt Ret, naar den i Kopernikus' System saa en Opfattelse, der ikke blot var i Strid med det gamle Testamentes Ord, men ogsaa maatte ende med at underminere selve Kirkens Lære. Thi den kristelige Mythologi med dens Forklaring om de guddommelige Foranstaltninger til Jordens Frelse hvilede paa den stiltiende Forudsætning, at Jorden var det, hvorom Alting drejede sig, var Verdens Midtpunkt. Idet Jorden fortrængtes fra denne Særstilling og svandt ind til en lille Planet, der som saa mange andre kredsede omkring Hovedlegemet Solen, forflygtigedes i samme Grad Sandsynligheden for, at det skulde være dens Udviklingshistorie, der havde fremkaldt Guds Historie, medført Guds Menneskevorden. Der blev noget skævt i den hele Tankegang, Verdensskuespillet tabte i Betydning ved at opføres paa et blot Provinstheater. Og at tænke sig det gentaget paa forskellige Kloder, forvandlet til et rejsende Gæstespil, var en nedværdigende, en bespottelig Tanke, hvorpaa man hverken vilde eller kunde indlade sig.

Kopernikus' Lære indeholdt altsaa en vaagnende Indsigelse mod den gamle Tankegang. Der rørte sig i den en anden Art Liv end i dens Omgivelser. Men den var sig ikke selv Forskellen fuldt bevidst, endsige istand til helt at gøre sig gældende. Her var sammeStjernetydningen vedbliver. Verdens-Uhrværket. 211

Misforhold tilstede som med Fugleungen, der vakt til Liv og bestemt til fri Bevægelse, endnu befinder sig indenfor Æggets snævre Fængsel. Kopernikus' System i dets Fremkomst i det 16de Aarhundrede svarer til den Mellemtilstand, hvor Menneskeaanden, vakt til ny Forstaaelse, højere Art Liv, begyndte at ane sig i Fængsel, men endnu ikke formaaede at hugge Hul paa Verdensægget.

Det tydeligste Udtryk for denne Uformuenhed er den fortsatte Stjernetydning. Som bekendt var det især de fem Planeters vildsomme Veje, der i sin Tid hos de gamle Kaldæer havde fremkaldt Tanken om, at Jordlivets Mønster vævedes fraoven og lod sig tyde gennem Iagttagelse af alle syv Planeters Stillinger. Det er jo muligt, at hvis Kaldæerne havde kendt Kopernikus' Forklaring, hvorefter de vilkaarlige Bevægelser i Virkeligheden kun vare Kredse om Solen, vilde Stjernetydningen overbovedet slet ikke være opstaaet. Men vist er det, at da Kopernikus' Forklaring endelig kom, var den ikke længer i Stand til at stoppe Stjernetydningen. Denne hvilede nemlig nu paa et nyt Forestillings-Grundlag, Datidens kæreste Tanke, det store Uhrværk.

Ud fra Forestillingen om Verden som det uhyre Uhrværk, der var lavet af Gud og holdtes i Gang af Gud, var der ikke noget Forstyrrende i den nye Forklaring, hvormed Kopernikus kom. Den var blot et højst sindrigt Forsøg paa en bedre Forstaaelse af Uhr-værkets Gang. Thi hvad enten Solens Sfære drejede sig om Jorden, eller Jorden selv sad paa en Sfære og drejede sig om Solen, var det altsammen kun Hjulgang i Guds vidunderligt vise Verdensmekanik. Som bekendt foreslog Tyge Brahe en ny Forklaring, hvorefter alle de øvrige Planeter vel, som Kopernikus havde lært, skulde bevæge sig om Solen, men denne atter kredse om Jorden, der altsaa befandt sig i Verdens Midtpunkt. Tyge Brahes Bevæggrunde hertil vare dels religiøse, dels videnskabelige. Med Rette, i

det mindste ud fra Datidens Forudsætninger, indvendte han, at hvis Jorden skulde bevæge sig i den uhyre Kreds omkring Solen og altsaa om Efteraaret staae Millioner af Mile borte fra det Sted i Verdensrummet, hvor den befandt sig i Foraaret, saa maatte ogsaa Fix-stjernehimlen, den yderste, den ottende Sfære tage sig forskelligt ud Foraar og Efteraar, da man jo paa Jorden til hver af de to Tider befandt sig i højst forskellig Nærhed af dens enkelte Stjernegrupper. Hverken Tyge Brahe eller nogen Anden anede dengang, at de uhyre Afstande, hvorom her i Virkeligheden er Tale, ganske afkræfte hans tilsyneladende saa berettigede Indvending.

Kepler opgav Tyge Brahes Forklaring og sluttede sig helt til Kopernikus. Ved Hjælp af Tyge Brahes efterladte nøjagtige Pla.netiagttagelser lykkedes det Kepler at fastslaae sine tre berømte „Love" for Planeternes Bevægelser, hvorved han i saa afgørende en Grad underbyggede og bekræftede Kopernikus' Lære. Tyge Brahe og Kepler betegne altsaa overfor den kopernikanske Verdensforklaring Tvivlen og den endnu sikrere begrundede Forvisning, men begge vare de lige fuldt — ivrige Stjernetydere. Og med Rette. Thi naar Guds Vilje torplantedes mekanisk ned efter i Verdens-Uhrværket, ligefra det yderste, uhyre Drivhjul ned til en sølle Krebseklo eller Vædskernes Fordeling i en nyfødt Hundehvalp, saa var — hvad enten nu Hjulgangen var denne eller hin — i Mangel af virkelig Viser Guds Viljes Taktgang tydeligst at iagttage i de yderste, store Tandhjul. Det, var forholdsvis ligegyldigt, om Jorden sad her eller hist paa Drejeværket. Det, afgørende var, at Alt var i indre Forbindelse, Alt dannede en Enhed. Hvor tilsyneladende vildt end Avnerne fløj og Melet, føg, medens Livet malede rundt, det var Altsammen den lukkede Verdensmølle, der gik og gik, medens Guds Vilje brusede over Drivhjulet.

Men hvad enten man nu blot agted paa Hjulenes

Gang og troligt skøtted sin Gerning, eller man grnbled over den hemmelighedsfulde Puslen, der stundom lod sig høre, det uhyggelige Spøgeri, naar Mørket faldt paa og Sækkene aabnedes af en usynlig Haand, mens det gnistred som med Katteøjne i Mulmet — Dagene gik, Dag ud, Dag ind; der blev i Længden trangt i den Mølle.

Kopernikus' Lære blev det første Udtryk for, at Møllen var et Fængsel. Netop ved at tale om en anden Art Møllegang end den tidligere antagne, drog den Tanken hen paa selve Møllegangen, kom til at gøre opmærksom paa, at Livet, Verden kun var en Møllegang. Var der da slet Intet udenfor Møllen? Utaalmodig! trippede Menneskeaanden som Fugleungen i Ægget. Der maatte være noget udenfor Skallen. Der inde var trangt og indelukt, ikke til at aande. Overladt til sig selv alene kunde Kopernikus' Lære dog ikke bane sig Vej ud, den trippede kun rundt, rundt.

Da lød med Et en sælsom Lyd. Fyldt af ny Drift huggede Menneskeaanden pludseligt Næbet mod Verdensskallen. Den gav efter og brast. Og ud trimlede Fangen, fortumlet, begejstret, nyfødt, i den store vidunderlige Verden, hvor Alt var fremmed, isnende fremmed.

Hvo var Menneskeaandens Befrier? Hvo sprængte Verdensægget? Det var den, der først udtalte Tanken: at Fixstjernehimlen, den ottende Sfære, ikke dannede Verdens Grænse. Der var overhovedet slet ingen Hvælving, slet ingen Fixstjernehimmel; det var Altsammen Rum og Kloder, Rum og nye Kloder, thi Verden er ikke endelig, men uendelig.

Aldrig er Nogen bleven dømt med mere Føje end Giordano Bruno, da han Aar 1600 dømtes til Døden. Efter at have holdt ham syv Aar i Fængsel og forgæves søgt at overbevise ham, overgav Romerkirken ham endelig til den verdslige Myndighed med kærlig Anmodning om at „behandle ham mildt og uden Blods-

udgydelse". Dette betød i Datidens Rettergangssprog, at han ønskedes levende brændt. Den 17de Februar Aar 1600 besteg han med roligt Mod og i Tillid til sin Overbevisnings Sandhed Baalet paa Pladsen Campo di fiore i Rom. Da Baalet var slukt, kastedes Asken af den Brændte i Tiberen, paa det, at hvert Spor af ham maatte vorde udslettet.1 Straffen var haard, men fra Dommernes Synspunkt retfærdig. Thi Giordano Bruno var en falsk Vejviser. Ved at følge ham, vilde alle Tidens store Tanker, ikke blot Djævlelære og Stjernetydning, men

Treenighed, ja Kirken selv fare vild og styrte ud over Brinken i det sorte Dyb. Thi alle disse Tanker blev til Smaating og blev borte i Forhold til den nye svimlende: en uendelig Verden, en uendelig Gud. Med Føje berøvede da det Bestaaende sin argeste Modstander Livet.

Men der var det Underlige ved hint Baal den 17de Fekruar 1600, at skønt det Blik, der tillidsfuldt vendtes mod Himlen, brast i Død, og den Haand, der havde peget mod nye Veje, forvandlet til Aske. splittedes i Tiberens Vande, saa var det dog ikke det Nye, men det Gamle, der gik op i Luer. Usynligt fængede Giordano Bruno's Tanker i de gamle Omhæng. Og uden at nogen af de Tilstedeværende anede det, var det den Dag den gamle Verdensopfattelse, der dømtes til Døde, Aartusend gamle Forestillinger, hvis Baal-færd begyndte. Langsomt, men sikkert. Thi den nye Tanke, der var saa stor og dristig, at end ikke Kepler mægtede at hæve sig til den, har bredt sig siden da. I vor Tid strøes den uskaansomt ud til Hvermand, spirer i unge Barnesind. Enhver af os mindes hin forfærdelige Stund, da den første Gang paatrængte sig os, da den hyggelige Forestilling om Himmelhvælvingen brast, og Tanken om det uendelige Rum, den uendelige Verden, rev os omkuld. Fra. den Stund vare vi mærkede. Selv om vi i lange Tider kunde glemme Smerten, var Gennembrudet skeet og vi lænkede til en Tanke, som vi aldrig mere kunne slippe og som aldrigEn ny Periode i Menneskeaandens Udvikling. 215

mere slipper os. Thi man kan ikke mere vende tilbage. Den gamle Periode i Menneskeaandens Udvikling er afsluttet. En ny og ubekendt er begyndt. Vi staae paa dens Tærskel. Tre hundrede Aar synes lang Tid for os, men er kun ringe, hvor det drejer sig om de vældige Tidsrum i menneskelig Udvikling. Forhænget er faldet til bag os. Med blændet Blik stirre vi fremad.III.

Opløsning og Nydannelse,li,r det ikke en Fejltagelse, naar man regner en ny Periode i Menneskeaandens Udvikling fra den Stund, da Tanken om en uendelig Verden opstod? Alt gaaer jo dog i vore Dage sin rolige Gang som torhen. Endnu ligger Kirkens gamle Bom paa Kongevejen til Himlen. Ståt og Kirke forkynde endnu ofte i Fællig, at Ingen bliver salig uden i Troen paa den treenige Gud samt ved Hjælp af Kirkens Naademidler. Trindt om lyder endnu den gamle Lære om Djævel og evigt Helvede. Ikke mindst i Norden viser denne Lære fremdeles sin betagende Magt over Mængdens Sind. Ja, selv den gamle Stjernetydning, der dog af de Fleste troedes død, giver endnu Livstegn fra sig. Aar 1892 udkom saaledes i København en Bog.' hvori Landets senere Historie forklares simpelthen som Følge af Stjernerne. Stjernebilledet Vægten er Danmarks Tegn. Da Planeten Uranus første Gang i det 19de Aarhundrede, Marts 1801. traadte ind i dette Tegn, fremkaldtes Slaget paa Rheden, anden Gang, Oktober 1884, Kristiansborgs Brand. Da Saturn traadte ind i Vægten 1803. medførte dette Frederik den Syvendes Død og Krigen med Preussen og Østerrig. Naar denne Konge havde været to Gange ulykkeligt gift, men tredie Gang lykkeligt, hidrørte dette fra Stjernestillingen i Parrenes Fødselsøjeblik. Den var kun gunstig i tredie Tilfælde. „Thi Frederiks Maane var netop i Grevinde Danners Sols Grad, som var den anden udi Tyrens Tegn" osv.220

Stjernetydning i det 19de Aarhundrede.

Forhold som disse ere imidlertid let forklarlige. Thi kun langsomt vige Safterne fra gamle Overbevisninger, selv om deres Rod er overskaaren, saa at der ikke tilføres dem ny Kraft. I Forholdet til Samfundets Lag gaaer det dem saaledes, at de først topvisne, derpaa ganske langsomt tørre nedefter. Aarhundreder ere her et ringe Spand af Tid. Men hertil kommer endnu, at alle hine Tanker jo ikke have været tilfældige, men dybt begrundede i den menneskelige Natur. De danne fremdeles Gennemgangsled for Udviklingen. Vistnok i lange Tider vil de maatte gennemleves af Enhver, der skal naae til fuld Udvikling. 1 Fortællinger som den om Adam og Eva i Paradisets Have eller oin Gud, der sendte sin Søn til Verden for at frelse den, ligger der aandeligt Næringsstof endnu for mange Slægtled.

Men de udgøre ikke længer Udviklingens Højdepunkt. Om end den Aldersklasse, hvem de tilfredsstille, stadigt er den talrigste, har Menneskeaandens Udvikling lagt en Aarring uden om dem, og dette kan spores. De have tabt deres tidligere absolute Myndighed. Samfundet har mere og mere vænnet sig til at see Enkelte leve paa andre Livsværdier end disse. Og uvilkaarligt have disse selv formet sig efter de nye Forhold. De have ligesom tabt Glassuren, ere blevne mere aabne og porøse, saa at de kunne tjene som Gennemgang for Næring til et ydre

Livslag. Der er ingen af de store gamle Tanker, uden at den jo nu har et Hul.

Thi Troen som Enevexel paa Salighed har tabt sin fordums Værdi. Selv om man ømmer sig ved at tilstaae det, har Lutherdommen som de andre svigtet Kirkens oprindelige Lære. Der er overalt gaaet Moral i, hvad der nu kræves af en Kristen.

Og selve Læren om Guds Søn, der ved sit Komme til Jorden blev Verdens Frelser, den mister sin fordums Bærekraft, udtømmes som ad et usynligt Hul, saa saare et Nutids Menneske for Alvor vil tænke derover. Thi hvad er „Verden"? Det er jo dog ikkeDe gamle Tanker blive skøre.

221

blot denne lille Pjalt Jord og dens nærmeste Omgivelser, men Billioner og atter Billioner af Kloder i det Uendelige. I hvert et Nu udstraaler der nye Kloder, befolkes det grænseløse Ruin med nye Verdener, frem-gaaede af den uendelige Gud, langt, langt ud over, hvad en stakkels Mennesketanke kan fatte. Og denne Gud skulde have „en Søn", om hvis Komme til den bitte Planet, Jorden, hele Verdens Gang fra Evighed til Evighed skulde dreje sig! Enhver, der aandeligt er kommen til Skelsaar og Alder, føler ved slige snævre Forestillinger Vægten af Pauli Ord: „Saalænge jeg var et Barn, lalte jeg som et Barn. tænkte jeg som et. Barn, dømte jeg som et Barn. Men da jeg var bleven voxen, aflagde jeg det Barnagtige." 1

Og dernæst Læren om Djævel og Helvede. Den uendelige og almægtige Gud skulde have et ondt Væsen til Modstander, der kunde modvirke hans Vilje! Men herved ophører jo Gud med at være uendelig og almægtig. — Og den Gud, om hvem det læres, at han ikke blot er kærlig, men er Kærlighed, skulde • ville straffe sine Skabninger, sine Børn, for deres Genstridighed med evige Pinsler i Helvede! For ethvert nogenlunde udviklet Nutidsmenneske, der selv i al Skrøbelighed har følt, hvad Kærlighed er, er Svaret paa at nære slige Forestillinger om en Fader i Himlen kun eet: Skam dig!

At endelig Læren om Stjernetydning er bleven gennemhullet fra den Stund, Forestillingen om den ottende Himmel soin Verdens Grænse brast, er indlysende for Enhver.

Men briste saaledes de gamle Tanker, hvilke ere da Tidens nye, der ere i Færd med at afløse dem ? For saa vidt som det overhovedet er muligt allerede nu at, tage et Skøn af den nye Periodes Særpræg, saa synes dette hidtil først og fremmest bestemt af den ene222 Den nye Periode. Menneskets Lidenhed.

Grundtanke: Verden er uendelig. Hermed er givet et nyt Svar paa Afstanden mellem Jord og Himmel, paa Forholdet mellem Dag og Nat, Lys og Mørke.

Er Verden uendelig, saa vi! dette med andre Ord sige, at Afstanden fra Jorden opefter, udefter, nedefter ogsaa er uendelig. Der gives overhovedet ingen Himmel. Hvad vi kalde Himmel, er kun det blaa Billed, der danner sig i vort Øje som Indtryk af det uendelige Rum. Jorden er kun en lille bitte Del af Verden, et forsvindende Fnug, og hver Enkelt af os atter et uendeligt lille, forsvindende Væsen paa den lille Jord.

Den første Virkning af denne Tanke er en isnende Fornemmelse af Kulden, der strømmer ind fra det uendeligt store Rum. en Gysen ved at føie sig saa forfærdeligt ringe. Her er ingen Naade. Med det. uendelige Rums høje Kuldegrad, ligegyldig for jordisk Liv, omslutter denne Fornemmelse os, bortfryser vor tidligere Følelse af egen Betydning, vor Barnetro paa, at Alting kun seer paa os, drejer sig om os. Ad denne Ydmyghedens Port maa Alle ind.

Denne Gysen for det Uendelige har sat sine tydelige Mærker paa den nyere Tid. Medens Videnskaben gjorde sine store Fremskridt i Himmelkundskab, medens Newton fandt den bærende Kraft, der holder Himmellegemerne i deres Baner, medens Laplace opdagede, hvorledes et Solsystem som vort bliver til, har samtidigt den almindelige Bevidsthed i Evropa sky vendt sig fra Betragtningen af Nattehimlen, Uendelighedens Billed. Ingen anden Tidsalder har været saa blottet for direkte Himmelindtryk som vor. 1 London, Paris København osv. veed ikke en af hundrede, om det er Nymaane eller Fuldmaane, og hvor Karlsvognen i Øjeblikket staaer. Nattehimlens Lys er blevet en blot dekorativ Bestemmelse, der en flygtig Stund kan fængsle

ved en pikant Belysning med ejendommelige Slagskygger, men iøvrigt ikke spiller nogen Rolle i vor Bevidsthed. Vor Kundskab om Stjernehimlen hvilerAftagende Hinimelindtryk. Det uendeligt Smaa. 223

i Reglen paa Andenhaands Indtryk, faaes gennem Læsning og Andres Fremstilling. Vi unddrage os, ifølge Vane og en halvt ubevidst Sky, det umiddelbare, stærke Indtryk. Thi fra den Stund vi lærte, at Hvælvingen og Stjernetæppet kun var Bedrag, blev Nattehimlen til det uendelige, det bundløse Dyb, der suger os i sig, og hvorfra de talløse, funklende Blikke spotte vor Lidenhed.

Og som det. gaaer Nattehimlen gaaer det ogsaa tildels, om end i ringere Grad, Daghimlen. Solens Virkning i Form af vexlende Aarstider er for afgørende til, at vi ganske kunne see hort fra. den. Men den daglige Spænding mellem Lys og Mørke, Dag og Nat søge vi at udjævne. I Løbet af de sidste hundrede Aar er der gjort rivende Fremskridt i at forvandle Nat til Dag. Olielamper med Glas, Petroleumslamper, Gas, elektrisk Belysning betegne lige saa mange Trin paa. Vejen til at eftergøre Dagslyset. Medens de uomtvisteligt have deres store Betydning som Udslag af Menne-skesnille, tjene til mangehaande Nytte og kraftigt bekæmpe Overtro og Mørkefrygt, saa have de jævnsides hermed en anden Betydning, som vi knap skøtte om at gøre os Rede for. Gennem disse Opfindelser har Menneskehedens ledende Del i Nutiden. Bybefolkningen, søgt at forputte sig for Himmelindtrykkene, skabt en egen lille Verden, skikket til Fest og polstret mod Uendelighedspust.

Menneskeaanden vilde dog ikke være sig selv, hvis den nøjedes med blot skramit at gemme sig overfor det Nye og Store. Nyfigen og kajk har den ogsaa stukket Hovedet ud for at see sig om. Og indenfor den nye Periode har den begyndt at finde sig til Rette ad to Veje.

Det altfor tunge Tryk af den uendelige Verden over os lader sig bringe i Ligevægt ved et tilsvarende Tryk nedenfra af en anden uendelig Verden. Ettallet ligger akkurat midtvejs mellem de uendeligt store Tal og de uendeligt smaa Brøker. Paa lignende Maade224

maatte Mennesket kunne komme til at flyde, vinde Ligevægt, li vis der under det kunde opdages en Verden af det uendeligt Smaa. Har det skræmmet os at see med Kikkerten op iblandt de talløse Kloder, vel an, saa vend til en Afvexling Mikroskopet mod Jorden og dig selv!

Ad denne Vej har Menneskeaanden naaet sin første Form for Befrielse. Det uendeligt Smaa har i vort Aarhundrede spillet en Rolle som ingensinde før. Paa Forudsætningen om det uendeligt Smaa og dets afgørende Betydning hviler hele Nutidens Livssyn. Hvad er Sundhed efter vor Tids Forklaring andet end de talløse Blodlegemers utrættelige Virksomhed! Hvad er Sygdom og Smitte andet end Virkning af de utallige Bakterier og Baciller! Selve Livet, vor Klodes som det enkelte Menneskes, er i sig kun Summen af de talløse, uendeligt smaa Overgange. Thi ingen ydre voldsom Vilje har efter vor Opfattelse til Tider utaalmodig! grebet ind og enten stillet Brikkerne op eller slaaet Spillet overende. Stille og halvt umærkeligt, gennem uendeligt smaa Overganges talløse, taalmodigt Smaa-dryp, har vor Klode udviklet sig, levet sit Liv lige fra det første løse Taagevæv indtil den faste Form, hvori den nu ruller, skilt fra Solen, isdækt mod Nord og Syd, midtvejs blinkende Have om vidtstrakt Land med Skove og Menneskevrimmel. Gennem de uendeligt smaa Overgange har paa Jorden atter Livet spaltet sig i et Utal af Former, sta^rkt adskilte, stammebeslægtede. Gennem de uendeligt smaa Overgange udvikler endelig hvert enkelt Menneske sig fra Spirecellen i Modersliv; tjenende sig op gennem Fostertilstandens Plante- og Dyreformer naaer det endelig til — stadigt gennem lutter smaa Overgange — den Tankeklarhed, der kaldes Selvbevidsthed, denne belagte Gennemsigtighed, hvori Livet spejler sig. Thi Alting strømmer, hvert Nu dirrer Forskel, selve Livet er Væxt og Udvikling.

I Tanken om Udvikling har Menneskeaanden i den nu begyndte Periode naaet sin næste og højere FormUdvikling

for Befrielse. Ad det uendeligt Smaas Vej er man naaet til at see og føie sig selv som Ener, har vundet Ligevægt og faaet Fodfæste. I Begrebet om Udvikling vover man herfra at kigge udefter og opefter mod den uendelige

Verden, den uendelige Gud.

Ogsaa her er den første Fornemmelse Gysen. Hvor forsvindende er ikke et. Menneskefnug imod den uendelige Verden, hvor umuligt er det ikke for et endeligt Væsen at fatte det Uendelige! Og hvo formaaer her at sondre? Er der overhovedet nogen Forskel mellem Verden og Gud? Denne uendelige Skaberkraft, der hvert Øjeblik udstraaler Millioner og atter Millioner nye Kloder, er den selv andet end blot Verdensgryden i Kog. Livets Gæringsproces, et hensigtsløst Fyrværkeri, hvor utalte Sole sprudle Ildregn, men du og jeg og vi Alle blot lyse i et Nu for atter som slukte Gnister at synke i Intet?

Langsomt og frygtsomt famler her Menneskeaanden sig frem. Begrebet om Væxt og Udvikling er dens Støttestav. Thi er Livet virkelig en Væxt og en Udvikling, saa er det mere end Tilfældighedernes blændende Skuespil. saa er der Tanke og Hensigt deri. Men denne Tanke, denne Hensigt er netop Gud. Hvor beskeden end min Plads er i Verden, hvor ringe min Virken, saa har jeg dog en ganske bestemt Plads at fylde, en for det Hele nødvendig Virken at udføre. Jeg har Lod med i Udviklingen, Part i det Evige. Thi selve Livet er en Væxt i Gud op imod Gud.

Det lyder ganske smukt, men synes i næste Nu kun tomt Klingklang. Hvo borger for det Første for Sandheden heraf? — Ingen. Nu som fordum hviler det Hele kun paa min egen Tro, mit eget Haab. — Men er der da ingen anden Gud end denne Udviklingens Trappetrin? Hvor er vor Barndoms Gud, Menneskehedens Barndoms Gud. hin Gud i Himlen, der styrede Alt, og mod hvem Verden var et Intet? Er den nye uendelige Gud ikke en personlig Gud? -Derpaa kan ikke svares. Thi den endelige Menneske-

tanke er for begrænset til at fatte en uendelig Gud, endsige en uendelig Gud, der tillige er en personlig Gud. — Har den uendelige Gud da ikke som hin givet sig tilkende for Menneskene, har han ikke aabenbaret sig? — Jo, i Verden og i dig selv.

At granske over Guds Aabenbaring i den uendelige Verden fører os ikke videre end før, kun til mulig Tro paa Udviklingen og den deri tilstedeværende Tanke. Vende vi os da til Guds Aabenbaring i os selv, opleve vi en ny Skuffelse. Thi det vil hurtigt vise sig, at Alt, hvad Mennesket mener at vide om Gud, kun er en Afspejling af det selv. Enhver har kun den Gud, han kan rumme. Derfor er vort Gudsbegreb forskelligt i de forskellige Aldere. Derfor er Menneskehedens Gudsbegreb forskelligt i dens forskellige Aldere og forskellige ydre Forhold. Alle hine Religioner, som vi nys have seet, ere ikke andet end Virkningerne af forskellige Naturindtryk paa forskelligt Menneskesnille. Her har Persiens Klima, hist Nilen, her Jotunheims Klippevægt, hist Indiens Glød formet Gudsbegrebet. Fra Sjælene, hvori det er indbrændt, kastes det atter som Lysbillede paa Himlen. De troe at see Gudeskikkelserne. Men vi forstaae, at det kun er dem selv, der spejler sig i Fetisc-hen, i Tordenguden, i Planetgudernes Skæbnevæv. Hvad er Nirvana andet end det forpinte Sinds Trang til Fred? Hvad er Kristi Menneskevorden andet end menneskelig Trang til Selvhengivelse, tegnet paa Himmelbaggrund? I de højeste Religioner see vi de reneste Udtryk for Menneskets Smerte over Endelighedens Skranker. Men vi see kun det selv. Thi selv den højeste Religion er kun et Udslag at menneskelig Følelse og Trang. Vi komme aldrig ud over os selv. Al Religion er til syvende og sidst kun Sjælelære.

Atter staae vi tilbageviste, og bitrere end nogensinde før. Thi isnede allerede den første Uendeligheds Forestilling i os, og var det en selvopgivende Vished paa engang at være overbevist om Verdens Uendelig-Gild. Vor Bevidsthed.

hed og samtidigt som endeligt Væsen ikke at kunne rumme Tanken, — saa er dog den største menneskelige Nød at tabe sin Gud, just idet man trænger haar-dest til ham. Det endelige Menneske kan ikke gribe den uendelige Gud. Og det opdager til sin Forfærdelse, at det, som det kalder Gud, kun er en vexlende Dannelse i dets egen Bevidsthed.

Her ligger Smerten i Nutidens Verdenssyn tydeligst for Dagen. Vi maa indrømme, at vi selv kun ere endelige og meget ufuldkomne. Og naar vi ville søge at tænke os det Uendelige og Fuldkomne, formaae vi kun at fastholde det som det Tomme. Vi aande kun med Gæller. Ophold i Uendelighedens rene Luft er for os kun Tomhed, Smerte, Død. Saa synes da Nutids Menneskets højeste og eneste Forret at være Retten til at fortvivle. I saadanne Øjeblikke hjælper ikke Udviklingstanken længer. Hvad er den anden end Gudstanken? Menneskets Hjerteblod udgydt i det tomme Rum. Et skuffet. Haab, den bitreste Anklage mod den Verden, hvori vi mod vor Vilje ere fængslede paa Livstid.

Synes Nutidens Bevidsthed her at maatte sprænges af sit eget Indhold, saa afværges dog dette ved Ejendommeligheden af dens Form. Vor Bevidsthed er udstyret med to mærkelige Evner, Evnen til at glemme og Evnen til at troe og haabe. Hin første Evne er som Trangen til Søvn, som Saarets Tilbøjelighed til at læges, en Naturgave, hvis Virkninger vi ikke kunne unddrage os. Den styrer Flugten hort fra det, vi ikke magte, medens Troens øg Haabets Vingepar fører os fremad. Det hjælper ikke, at vi stritte imod. De virke uvilkaarligt. Vor tydeligste Forklaring paa, hvad vi selv er, bliver derfor: et fornemmende Væsen, der troer og haaber og kan glemme.

Trods alle de Vanskeligheder, hvori vi ere stedte ved Forvisningen om vor Endelighed i Modsætning til det Uendelige, der omgiver os, besidder vi altsaa dog en umiddelbar Evne til at flagre os fri. Hvad skader det, at vi have indseet, at Tro og Haab kun ere Be-

vidstheds Føletraade med Fornemmelser, hvortil der maaske slet intet ydre Virkeligt svarer? Vi troe dog, og maa troe, paa en Verden om os, vi haabe dog, og nødes til at haabe, paa at den er styret af en højere Magt end Tilfældet. Gennem disse to Fordringer aander vort Væsen. Borttages de, voxe de ud paany, medens Glemsomhed bringer Saaret til at læges.

Og uvilkaarligt melder for Nutidstanken paany sig den ene og samme Forklaring. Under Billedet af Udvikling og Væxt viser Tilværelsen sig for os paany. For alle hine Aartusinder, der troede paa Verdensstuen, var Gud den Magt, den Haand, der gi-eb fra oven ned og ordnede Alt. For det 16de Aarhundredes Tankegang og dens Afkom var Verden et Uhrværk, sat i Gang af Gud, Mesteren for den himmelske Mekanik. For vor Tids Tankegang er, uden at vi selv kunne gøre os Rede hvorfor, Bevægelsen bestandigt fra neden af opad, Verden en Væxt, en Udvikling opefter. Uvilkaarligt antager hvert Nutids Forsøg paa at tænke over Tilværelsen denne Form.

Har man da overstaaet den første Fortvivlelsens Smerte, har man vænnet sig til den Forsagelsens Smalkost, der bestaaer i Visheden om, at al vor Kundskab om den uendelige Verden og den uendelige Gud kun er Slagskyggen af vor egen Tro og vort eget Haab, — saa sænker sig just. under Billedet af Væxt og Udvikling en ny Art Fred over det søgende Sind. Den Enkelte fornemmer en Dugg over Væxten fra oven, en Udviklingens Spirekraft i sig, der som en bred, uimodsigelig, hellig Trang skyder ham opad. Det er Forstaaelsens Gudbeaandelse, den egentlige inderste Kærne i den nye Periodes Grundsyn.

Hermed er den anden Halvdel givet af Nutidens Svar paa Afstanden mellem Jord og Himmel. Den første skræmmende Halvdel af Svaret lød jo: Der er uendeligt langt til „Himlen", thi Verden er uendelig. Men den anden Halvdel, det varmt befrugtende Svar, er dette: Der er ingen Afstand til Himlen og dens Gud,Det Onde.

thi naar Gud er uendelig, saa er han allevegne, ogsaa i dig, i din Væxt, i din Udvikling. Hans Kraft i diger din Væxt, den voxende Fornemmelse heraf er din Udvikling.

Det er denne Forvisning, der er det egentlig Bærende i den nye Forklaring, dens inderste Livsfrø. Og ud fra denne følger med Nødvendighed et nyt Svar paa det gamle Spørgsmaal om Forholdet mellem Dag-og Nat, Lys og Mørke, Godt og Ondt. Naar Gud er allevegne og Alt er i Gud, er der ikke Plads til noget ondt Mørkets Væsen, en Djævel. Troen herpaa opstod af den Tro, at Natten, Mørket, det Onde var Noget i og for sig, noget

Selvstændigt. Men hvad er Natten andet end Jordens fra Solen i Øjeblikket bortvendte Side? Hvad er Mørket andet end Uoplysthed? Hvad er det Onde andet end det Ufuldkomne? Vi kende jo kun det Onde saaledes, som det viser sig blandt Mennesker. Men hvor findes nogen S3*nd, noget Ondt, nogen Forbrydelse, som ikke er et simpelt Udslag af enten det dvaske Vegetative eller det Dyriske i Mennesket? Enhver, som har staaet ved sit Barns Side og med Sinil været Vidne til dets første vegetative Livsyttringer, Enhver, som har leet ad dets Graadighed, naar det sulten greb efter Føden, bør ikke pludseligt savne Forstaaelse overfor det Samme, blot fordi Aldersforskellen forrykkes. Den, der vilde finde det latterligt at dømme en Kat for Tyveri og Mord, den, der selv som Barn har rapset en Frugt og vist Grusomhed ved at dræbe et Insekt, bør ikke være ude af Stand til at, forstaae, at det Samme kan foretages af Børn i Sind, om end Voxne i Skind. Betragt din egen Udvikling opmærksomt, og du vil blive vaer, at dine bedste Tanker og Handlinger i én Alder vare saadanne, at du i en anden vilde skamme dig over de samme. Godt og Ondt ere relative Størrelser. Ved Vintertid eller paa Bjergtop ere t'em Graders Varme varmt, ved Sommertid og i Dal er det samme koldt. Men det er samme Luft, hvori de findes. I Gud voxer Planter,.230

Dyr og Mennesker, skilte og forenede; der er Forskel paa Alder, Aarstid og Højde, og dog rummes det, Alt og mere til i en og samme Gud.

Er da den nye Tids Løsen: Ligegyldighed for, om Noget er godt eller ondt? Svaret ligger i dens Alt beherskende Tanke: Udvikling. Udvikling er en streng Herre overfor den, hvem den har grebet. Selv om den maa lempe sig efter de Jordfødtes Vilkaar, der stadigt trænge til Sovn og Hvile, er den dog uafbrudt vagtsom og nøjeregnende. Og den veed at ægge — baade opmuntre og udskamme — ved det, stærkeste Middel: Bevidstheden om, at det Alt foregaaer i den Højestes Nærværelse, i hans Navn, i ham. En ypperligere Spore til kraftig og dog glad Selvtugt synes ikke at kunne gives.

Men jævnsides hermed afføder den nye Forstaaelse et nyt Blik, en ny Maalestok over for al Fonn for menneskelig Virken og Overbevisning. Det Absolutes Herredømme er forbi, baade i Moral og i Religion. Disse snævre og ubeherskede Begreber, fra hvilke du nu med Afsky vender dig, hos Enkeltmand eller hos lavere Folkeslag, det er, mere eller mindre, dine egne fra da du var Barn. Troen paa Morkets Guder, paa Nilens Magt, paa den menneskefødte Guddom, det er Altsammen Forestillinger, hvortil du i bedste Fald selv vilde være naaet, hvis du havde levet under de tilsvarende Vilkaar. Vor Tankegang er Udtrykket for den Jordbund, hvori vi ere voxede. Foragt og Spot over for Andres er kun Tegn paa en Mangel hos En selv. Den sande Indsigt, den sande Overlegenhed veed sig i Slægt med ethvert Udviklingstrin. Det er jo Hensigten med den Undervisning, hvorpaa Nutiden anvender stundum en Snes Aar af den opvoxende Ungdoms Liv, at lade hvert Slægtled gennemleve de tidligere Slægters Udvikling, for saaledes at stille det nye fuldt rustet til at gaae videre. Kun én Følelse er berettiget overfor andres Udviklingstrin i Fortid eller i Samtid, det er Respekt og den dermed følgende Tole-Medlidenhed. Kærlighed.

rance. Enhver anden Følelse, især Vrede og Spot, røbe netop, hvad de ønske at skjule, Vedkommendes egen Mangel paa Forstaaelse.

Det kunde synes, som om dette maatte føre til fælles, selvgod Forsumpning. Men i den fulde Forstaaelse er der endnu en Bestanddel, den egentligt spiredygtige. Det er Medlidenhed. Medlidenhed med alle Andre, Medlidenhed med sig selv, Følelsen af det Endeliges Smerte i dets Afstand fra det Uendelige. Det er denne Følelse, der er det Sugende i Udviklingen. Det er Menneskets Gudside. Ustandseligt drager den opad. Saalangt Øjet rækker tilbage i Tiden, findes den igen. Den besjælede en Buddha, den besjælede en Jesus af Nazareth. Den besjæler i højere eller ringere Grad Enhver, der uden egoistisk Bagtanke giver sig selv hen i Kampen for Fremgang.

Vi staae her ved det Punkt, hvor Oldtid og Nutid række hinanden Haanden. Alle hine store Spørgsmaal, der i sin

Tid som mægtige Skyer lejrede sig over Middelhavslandene: Stjernetydning, Djævlelære, Treenigliedstro og Guds Menneskevorden, ere nu begyndt at lette og have tabt i Vægt. Kun ét Spørgsmaal staaer endnu livskraftigt tilbage, har voxet sig stærkere, ikke mindst ved vort Aarhundredes forøgede Nærhed mellem alle Folkeslag: det er Spørgsmaalet om Menneskehedens store Brodersamfund. Oldtidens dybeste Svar var som bekendt: Det er Menneskets højeste Opgave at, give sig selv hen som Offer. Epikuræerne, kaldte denne Selvhengivelse Venskab, Stoikerne Pligtopfyldelse. Jesus fra Nazareth bestemte den som Kærlighed til Næsten, vakt ved Guds Kærlighed til os. Nutidens Svar. at den store Medlidenhed er Udviklingens fremad drivende Kraft, er samme Tanke. Kun slutter Nutiden omvendt af Jesus. Han lærte: Gud elsker os som Fader, derfor skulle vi elske hverandre som Brødre. »Nutiden siger: Den højeste, bedste Følelse, som vi kunne opdage i os selv, er Medlidenhed med eller Kærlighed til Andre. Lad os da følge denne232

Er G mi Kærlighed?

Følelse, der synes at være den ypperste Form for vort Væsen.

Her standser Nutiden med et Erkendelsens Ryk og siger: Videre veed vi ikke og kunne vi ikke vide. Thi Mennesket er endeligt, Gud er uendelig. Men lønligt titter Menneskesindet opad og drømmer: Er Kærlighed det højeste i Menneskets Væsen, den eneste Følelse, der varm og selvlysende formaaer at hæve sig over de jordiske Vilkaar, mon den da ikke er Spiren I il en højere Tilværelse, den næste efter Plantens, Dyrets og Menneskets? Kærligheden kræver ikke Løn, den er sig selv nok. Men mon den blotte Fornuft i Udviklingen er i Stand til Slægt efter Slægt at sætte Blomst og blusse af i Kærlighedsgerninger? Maa ikke Kærlighed selv stamme fra Kærlighed? — Det er kun Drømme, Tankespind, „flyvende Sommer". Men alt imens Tro og Haab tage Varsel heraf, gyde de ny Kraft i Sindet, fredlyse de Fremtidens store Ubekendte.

Dette er, saa vidt man endnu kan skelne, Hovedtrækkene i den nye Periodes Livssyn, der er ved at afløse Fortidens. At vende tilbage, er ikke længer muligt. Det gamle Verdensæg er uigenkaldeligt bristet. Der vil imidlertid sikkert gaae Aarhundreder, ja vel Aartusinder hen, førend den nye Forstaaelse helt er kommen til Orde og fuldt har faaet udfoldet Alt. hvad den bærer i sit Skød. Ikke blot nu i Begyndelsen, hvor det Nye endnu brydes med. det. Gaulle, vil da Livsbelysningen ofte være ret broget og sammensat. Ogsaa Fremtiden aabner Muligheder i saa Henseende, som vi ikke kunne overskue.

Er den nu begyndte Tydning Menneskehedens sidste og højeste Svar paa Livets Gaade? Maa denne siges vistnok i det Væsentlige at være løst ved de nye Synsmaader: Udvikling, uendelig Verden, uendelig Gud? De Begejstrede haabe det. Men selve de store Spørgsmaal: Dag og Nat, Lys og Mørke, Afstand mellem Himmel og Jord pege fremdeles ud over fjærne, fjærne Fremtids Baner. Nøgternt seet staae vi endnu kunHvorfor? Livsbelysning.

233

ved Svarets Begyndelse. Det er atter engang lykkedes at finde et nyt og sandsynligere Svar paa Forholdets: Hvorledes? men vi ere end ikke naaede til Sagens: Hvorfor?

Thi endnu har intet Menneske kunnet besvare: Hvorfor er Tilværelsen som den er? Hvorfor lide vi Smerte? Buddha, Sokrates, Jesus, Giordano Bruno have paa dette Punkt ikke formaaet at løfte blot en Flig. For Nutidens Tanke staaer Forholdet lige saa uforklaret som fordum. Forgæves tilsløre vi Sagen ved at tale om Udvikling og det Endeliges Stræben imod det Uendelige. Men hvorfor er der Afstand? Hvorfor skal Jorden have en Natside, Mennesket være undergivet Søvn, Slaphed, Sygdom, Død? Udtrykkene Udvikling, Endeligt, Uendeligt forklare ikke det Bitterste i saa Henseende. Hvorfor en Udvikling, der kun sent og med Smerte nærmer sig sit Maal? Hvorfor skørner stadigt det Uendelige i endelige Verdener og Enkeltvæsner? Ethvert Menneskeforsøg paa at besvare dette er hidtil, fra hvilken Side det saa har søgt at stige op, vingeskudt og blødende, atter styrtet ned fra Højden: Er Tilværelsen og dens Smerte Tilfældets Værk? — Endnu mere gaadefuldt end selve Tilfældet. — Er den en Virkning af Fornuft? — Ufatteligt. — Er den fremkaldt af Kærlighed? — Evige Kærlighed, hvor kunde du nænne det!

Det er muligt, at Menneskeheden aldrig skal naae til fyldestgørende Svar paa sine Spørgsmaal. Maaske er det dens Lod, som Blodlegemer i Aarenettet over den gamle, endnu unge Jord, altid at have en Hinde imellem sig og Lys og Luft. Selve Jorden naaer jo ogsaa kun til bestandigt at kredse om den Ild, hvorfra den stammer. Men sikkert vil Menneskeheden uafbrudt stræbe efter Svar paa de Spørgsmaal, som selve Tilværelsen stiller til den. I denne bestandige Stræben vil dens Livsløb tegne sig. Og af de skiftende Svar vil den skiftende Livsbelysning' afhænge.

Med denne lange Vandring for Øje falder der et234

Livsbelysning.

nyt Skær over Livstoget, som det bugter sig frem, ungt, kækt og broget, mod det tyvende Aarhundredes Morgengry. Det Uendeliges Luftning har frisket de Forrestes Blik; det store Ubekendtes Brusen summer forude. Nu som tilforn forstaae kun de Færreste hinanden, saa lidt som sig selv. Men mens Blikket med Spænding iler fremad mod det, der bruser dem i Mode, toner endnu tillidsfuldt det gamle Feltraab gennem Rækkerne, om end med forskellig Tydning: „.Saa bliver da de tre, Tro, Haab og Kærlighed, men størst af disse er Kærlighed".Henvisninger og Anmærkninger.Paa Grund af Emnets Natur gøre efterfølgende Henvisninger intetsomhelst Krav paa Fuldstændighed. En fyldig Række Henvisninger vilde baade indtage en uforholdsmæssig stor Plads og ikke være til synderlig Nytte hverken for den lærde eller den læge Læser. Fraseet de egentlige Citater har jeg indskrænket mig til kun at anføre andre Forfattere, enten hvor jeg følte mig i særlig Overensstemmelse eller Uoverensstemmelse med deres Tankegang, eller hvor samme Emne var let tilgængeligt behandlet paa Dansk. Selv indenfor denne snævre Ramme har jeg dog næppe gennemfort nogen ganske ensartet Fremgangsmaade, endsige tilstræbt Fuldstændighed.237 Henvisninger og Anmærkninger til Side 105 — 125.

Side 11. Hermann Oldenberg: Die Religion des Veda u. d. Buddhismus. Deutsche Rundschau. Novbr. 1895. S. 202.

Side 13. ') P. D. Chantepie de la Saussaye: Lehr-buch der Rctigionsgeschichte. I. (Freiburg i. B. 1887) S. 52.

Side 14. ') The Zend-avesta. Part II translated by James Darmesteter. (Oxford 1883) pag. 90, Anm 5. (Max Muller: The sacred hooks of the east. vol XXIII.) — -) „Fimt"

— Norges gamle Love I. 342. 346, 351. - Håva-mål 73: „Der er mange Slags Vejr i fem Dage, men flere i en Maaned1' — 3) John Crawfurd: History of the Indian archipelags. I (Edinburgh 1820) pag. 289 - 90. - 4) Om den kinesiske Deling i 60 Dage, 6 X 10. „Kiah-Tsze" se H. Fritsche, director of the Russian observatory at Peking: Oli chronology and the construction of the caiender. (Set. Petersburg 1886) p 3 — 6.

— ' Alex. de Humboldt: Vues des Cordilleres. (Paris 1813) Folio ,p. 128: „Chaque mois mexicain de vingt jouis étoit subdivisé en quatre petites periodes de einqjours". — 6) Zelia Nuttal: Note on the ancient Mexican calendar system, com-municated to the tenth international congress of Americanists. Sthlm. 1895. — Cyrus Thomas: The Maya year. (Washington 1894).

Side 15. ') Hermann Oldenberg: Die Religion des Veda Deutsche Rundschau Novbr. 1895. S. 204. Anm. — Om „Deva" ogsaa paa Ægyptisk og muligt som Fællesbetegnelse baade hos Indoevropæere, Ægyptere og Akkader-Semiter. se 1 Lieblein: Gammelægypt.isk Religion t. (1883) S. 28-31).

Side 16. ') L. Ideler: Handbuch d. muthematischen u. technischen Chronologie I (Berlin 1825) 491—92.

Side 18. ') Den følgende Fremstilling støtter sig til spredte Afhandlinger i Tidsskrifterne: Transactions of the Society of Biblicat Archæology (særligt vigtig er Sayce: The astronomy and astrology of the Babylonians i 3die Bind 1874).

— The Babylonian & Oriental record vol I —VIII og Journal238 Henvisninger og Anmærkninger til Side 105 — 125.

Asialique. — P. Jensen: Die Kosmologie der Babylonier (Strassburg 1890). — Chantepie de la Saussaye:

Lehrbuch der Religionsgeschiclite I 2. Aufl. (Freiburg i. B. und Leipzig 1897) 163-208. - Valdemar Schmidt: Assyriens og Ægyptens gamle Historie I 455 — 61.

Side 19. ') F. Lenormant: La magie chez les Chal-déens et. les origines Accadiennes. (Paris 1874.)

Side 21. ') Sayce i Transactions ol' the Society of Bi-blical Archæology III (London 1874) 151-52. - 2) 1. Mosebog Ilte Kapitel. - 3) Cicero: De divinatione I 19. II 46. - C. Plinius: Historia naturalis VII 57. — 4) Herodots Historie

II 109. — G Bilfinger: Die babylonische Doppelstunde (Stuttgart 1886). — Om Babyloniernes mathematiske Kundskaber og 60 Talsystemet se H. G. Zeuthen: Om den hist. LTdvikling af Mathematiken (1896) S. 4.

Side 22. ') Journal Asiatiqne 1871. XVIII 67. _--) Transactions of the society of Biblical Archæology 1874.

III 150 - ;!) Samme Skrift V (London 1877) 426.

Side 23. ') I Epping: Astronomisches aus Babylon S. 10. 40-42, 168, 172. 179. (Stimmen aus Maria-Laach, Xlter Ergänzungsband. Freiburg i. Br. 1889). — Om Tidspunktet for Dyrekredsens Opdagelse se: Sayce i Transactions of the society of Biblical Archæology III (1874) 237. - Robert Brown junior i The Babylonian and Oriental record I (1886 — 87) 33. — Smlgn. hermed dog P. Jensens Antagelse, at Dyrekredsen maa være fundet, da Jævndøgnspunktet var i Tyren. (Die Kosmologie der Babylonier. Strassburg 1890. S.[317.) — s) P.Jensen: Die Kosmologie der Babylonier (Strassburg 1890) se Billedet.

Side 24. l) Samme Skrift S. 269 fgg. - Transactions o f the society of Biblical Archæology V (1877) 426.

Side 25. l) Diodorus Siculus: Bibliotheca historiea

II 30.

Side 27. ') Valdemar Sehmidt: Assyriens og Ægyptens gamle Historie I 252.

Side 28. ') Transactions of the society of Biblical Archæology. III (1874) 208-209. - s) Samme Skrift V (1877) 426. — "'} Boscawen i The Babylonian i- Oriental record IV (1889-90) 36. — ") Sammesteds S. 35.

Side 29 ') Fritz Hommel i The Babylonian & Oriental record VI (1892 - 93) 169 - 72. - Transactions of the society of Biblical Archæology III (1874) p. 167 - ') Alfred Maury: La magie et 1'astrologie (Paris 1860) 28-20. - 4) Herodots Historie I 98.

Side 30. ') Dio Cassius: Hist. Romanorum quæ su-persunt XXXVII 18-19.

Side 31. *) I. B. Biot: Etudes sur 1'aslrnnomie Indienne et sur 1'astronomie Chinoise. (Paris 1862) p. 100. - Ifølge239 Henvisninger og Anmærkninger til Side 105 — 125.

velvillig Meddelse af Dr. Angul Hammerich stemmer dette nogenhinde med Tonerækken: c f h (= b quadratus) e a d g c.

Side 33. ') Chantepie de la Saussaye: Lehrbuch der Religionsgescbicbte II 2 Aiifl. (Freiburg i. B. Leipzig u. Tübingen 1897) S. 150-218 — Edv. Lehmann: Om Forholdet mellem Religion og; Kultur i Avesta. 1896.

Side 37. l) C Plinius secundus: Historia naturalis XXX 1 —2. — -) Alfred Maury: La niagie ei l'astrologie dans l'antiquité et au moyen åge. (Paris 1860) p. 61 fgg. — :1) Edv. Lehmann: Om Forholdet mellem Religion og Kultur i Avesta. S. 73.

Side 40. ') Den følgende Udvikling støtter sig nærmest til Chantepie de ta Saussaye: Lehrbuch der Religions-gescbichte II 2 Aufl. (Freiburg i. B. Leipzig u. Tübingen 1897) 4—149.

Side 41. Hermann Oldenberg: Ruddha. Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde. (Berlin 1881.)

Side 43. ') Samme Skrift S. 116.

Side 44. ') Chantepie de la Saussaye: Lehrbuch der Religionsgescbichte I (1887) 382. Om den indiske Stjernetydnings ringe videnskabelige Grundlag og dens Anvendelse lige ned til Nutiden se H. R. Hoisingt on:

Tlie original Astronomer. (Jafna 1848.) — 2) I. B. Biot: Etudes sur l'astronomie Indien ne et sur l'astronomie Chinoise (Paris 1862) p. 95 — 97. — :i) Forfægteren af denne Optattelse er den nys afdøde, engelske Lærde: Terrien de Lacouperie. Hans Hovcdfrem-stilling heraf er: The languages of China before the Chinese. (London 1887.) Desuden en Række spredte At handlinger i det af ham udgivne Tidsskrift: The Babylon Oriental recoid. I-VII særligt vol. III (London 1888-89).

Side 41. ') Om den kinesiske Opfattelse af Karlsvognen se John Chalmers: Appendix on the astronomy of the an-cient Cbinese. (James Legge: The Chinese classics III 1, 93-94.)

Side 46 ') Abbé I. M. F. Guerin (Astronomie Indi-enne. Paris 1847. p. 158—69) holder paa. at Kina har lært dette og meget andet fra Forindien — I. B. Biot (Etudes sur l'astronomie Indienne et sur l'astronomie Chmoise Paris 1862 passim) mener, at Indien har modtaget Læren fra Kina. — Terrien de Lacouperie (The languages of China before the Chinese. London 1887. § 210. — The Babylonian & Oriental record. Septbr. 1889, p. 218) udleder alle tre Former fra en fælles oprindelig i Khorasmia. — 2) John Chalmers: Appendix on the astronomy of the ancient Chinese (James Legge: The Chinese classics 111, 1, 94 — 95).

Side 47 ') Terrien de Lacouperie: The languages of China before the Chinese. (London 1887) § 210. - 2) Le240 Henvisninger og Anmærkninger til Side 105 — 125.

Tcheou-Li ou rites des Tcheou, traduit par E. Biot. II (Paris 185) p. 112-16, livte XXVI cap 15-26.

Side 48 ') I. B. Biot: Etudes sur l'astronomie in3i-enne et sur l'astronomie Chinoise (Paris 1862) p. 331. — 2) John Chalmers: Appendix on ihe astronomy of the an-cient Chinese. (James Legge: The Chinese classics III 1, 96.)

— ;r) James Legge: The religions of China (London 1880). — P. D. Chantepie de la Saussaye: Lehrbuch der Religions-geschichte I 2 Aufl (Freiburg i. B. u. Leipzig 1897) S. 55-77).

Side 53. 1 Gustav Bang: Marco Polo. 1895. S. lOU og 125. - s) Samme Skrift S. 91-92

Side 55. *) Om Ægypternes Religion se 1. Lieblein: Gammelægyptisk Religion 1 —III (Kristiania 1883—85) — P. Pierret: Le panthéon egyptien. (Paris 1881.) — H Brugseh: Religion u. Mythologie der alten Aegypter. (Leipzig 1888.) — P. L>. Chantepie de ta Saussaye: Lehrbuch der Religions-geschichte I 2 Aufl. 1897, S. 88 f'gg. - Valdemar Schmidt: Assyriens og Ægyptens gamle Historie 11 1024 fgg. — 2) Herodots Historie III 12

Side 58 ') Vald. Schmidt: Assyriens og Ægyptens gamle Historie, II 1045 - 8) Herodots Historie II 4.

Side 59.]) Geminos: Eiaayæyi] slç xa tpaivo[iEva Cap. 6 (de mensihus). - 2) Herodots Historie II 142. - 3) L. Ideler: Handbuch der Chronologie I (Berlin 1825) 138.

Side 61 ') Vald. Schmidt: Assyriens og Ægyptens gamle Historie II 1025—28. — 2) Chantepie de la Saussaye: Lehrbuch d Religionsgeschichte 1 (1887) 284

Side 62. l) Dio Cassius: Historiarum Romanarum, quæ supersunt 37. 18.

Side 63 ») Herodots Historie II 82. - 2) Fr. Hom-mel i The Babylonian & Oriental record VI (London 1892 -93) 169-72. - ä) Dio Cassius: Hist. Roman. 37, 18. -L. Ideler: Handbuch der Chronologie. I (Berlin 1825) 180.

Side 68. ') Josva Bog 10, 8-14. - 2) 2 Mosebog 32, 1-6. — 3) 1 Kongernes Bog 12, 28-29

Side 69. ') 5 Mosebog 4, 19 og 17, 3 -2 Kongernes Bog 17, 16. 21, 3 og 23 Kap. — 2 Krønikernes Bog 33, 3—5.

— Jeremias 8, 2.

Side 70. ') 5 Mosebog 16, 12-

Side 71. L) 3 Mosebog 23, 42-43. - 2) 1 Mosebog 2, 4 b—25. Denne Fortælling begynder saaledes: „Paa den Dag, Gud Herren gjorde Jorden og Himlen" o. s. v. — 3) 1 Mosebog 1, 1—2. 4 a. — Om Skabelseshistorien se f. Ex. A. C. Larsen: De fem Mose-Bøger S. 157 - 4) Især: 2 Mosebog 20, 11. -5) 5 Mosebog 5, 15. - °) Se især 3 Mosebog 23. - „Ugernes Fest" 2 Mosebog 34, 22 og 5 Mosebog 16. 10.

Side 72 ') 1 Mosebog 4. 24 og 5, 31.Henvisninger og Anmærkninger til Side 73—102. 241

Side 73. •) Salme 96. 5. 115, 4-8. 135, 15-18. -Jesaias 44, 10 - 20. - Jeremias 10, 3-5. 51, 17-18.

Side 75. ') George Smiths Chaldäische Genesis, tibers, v H. Delitzch. (Leipzig 1876) S. 75-87. - C. A. Riehm: Handivörterbueh des Biblisehen Alterthums I —II 2te Anfl (Bielefeld u. Leipzig 1894) „Eden-1, „Paradies". „Scblan-gen" o. s. v. — 2) 4 Mosebog 21, 9 og 2 Kong. 18. 4, — s) 1 Mosebog 1—2, 4 a.

Side 76. ') 1 Mosebog 2. 4 b-3 Kap. Side 79. *) Zacharias 3, 1—2. — 2) Visdommens Bog 2, 21. — s) Pauli Brev til Epheserne 1, 21 — til Colossenserne 1. 16 og 2. 10 - Peters 1ste Brev 3, 22.

Side 80. ') A. C. Larsen: Profeten Daniel og Esthers Bog. S. 3-47.

Side 81. ') Salme 6. 6. - 2) Daniel 12, 1-3 og 13. Side 84. Th Gomperz: Grieehisehe Denker. I I Leipzig 1896) 30 f'gg. 425 fg - Rudolf Wolf: Geschichte der Astronomie (München 1877) S. 24. — Hugo Berger: Geschichte der wissenschaftlichen Erdenkunde der Griechen. I

I Leipzig 1887) 104 - 5.

Side 85. ') A. Schwegler: Geschichte der griechischen Philosophie (Tübingen 1859) § 13 med de der anførte Citater.

— Th Gomperz: Grieehisehe Denker I (Leipzig 1896) S. 81 -98. 4-32 - 36. - Rudolf Wolf: Geschichte der Astronomie (München 187;) S. 25-31. - Hugo Berger: Gesch d. wis-sensch. Erdenkunde der Griechen. 1 14. 43. II 1 — 15

Side 88. ') H. Berger: Gesch. d. wissensch. Erdenkunde d Griechen. II 12-13. - Rudolf Wolf': Geschichte der Astronomie (München 1877) S. 31 — 35

Side 89. Aristoteles' Metaphysik I 5 Side 90 ') Aristoteles: Om Universet (xeoi ovoavov. De caelo) I 3. 8. 9. Il 1, 4. 6, 14. - !) Harald Høffding: Den nyere Filosofis Historie I 71—75. — 3) E. Zeiler: Die Philosophie der Griechen II 1 (2te Anfl. Tübingen 1S59) S. 685

— 89. — Th. Gomperz: Grieehisehe Denker I (Leipzig 1896) S. 98-99. - 4) Rudolf Wolf: Geschichte der Astronomie (München 1877) S 36—37.

Side 95 ') E. Zeiler: Die Philosophie der Griechen. III 1 (2te Aufl. Leipzig 1865) S 341-434. Side 97 >) Samme Skrift S. 26-340. Side 99 ') Samme Skrift S. 278-79. Side 100. ') Seneca: Epistolæ 17, 9. 58, 32 ff, 70,

II ff., 98, 16 ff. - De ira III 15, 3 ff

Side 101. ') Seneca: Ad Marciam de cousolatione Cap. 19 og 25. - s) Seneca: Epistolæ no 102, 24 —28.

Side 102. ') Seneca: Epistolæ no 41, 1 no 110. 10 og de beneficiis II 29. 5.

16242 Henvisninger og Anmærkninger til Side 105 — 125.

Side 105. ') L. F. Alfred Maury: La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen äge. (Paris 18(50). S. 61-85.

Side 106. l) Cicero: De divinatione I 58. — a) Ti-bull's Elegier I 3, 18. - Ovid: Ars amandi I 415-16 og remedia amoris 220. — Persius: Satirer V 184. — Sueto-nius: Augustus. Cap. 76. — 3) Josephus: Contra Apionem II 39. — 4) L. Apuleius: Apologia sive de magia c. 56 og metamorphoseon s. d. asino anreo II 12. — ä) Tacitus: Historia 1. 22 og 25 og Annal. VI 20. — Suetonius: Augustus 95, Tiber 14, Caligula 57, Nero 36 — Dio Cassius: Histor. Roman 55, 11 og 56, 25. - e) Tacitus: Annaler II 32. -Suetonius: Nero 36, Vitellius 14. — Dio Cassius: Histor. Roman 49, 43 og 52, 36. — ') Dio Cassius: Histor. Roman. 37, 18.

Side 107. ') Om Ugedagenes Navne se Jacob Grimms vidtløftige Undersøgelser i Deutsche Mythologie 4te Ausg. I (Berlin 1875). J. G. hævder, at de maa være trængte ind før Kristendommen, vistnok i det 4de ei. 5te Aarhundrede (S. 106).

— 2) Som en at de ældste og mildeste Udtalelser herom kan anføres den spanske Biskop Isidorus' fra o. Aar 600,

aftrykt i L. Ideler: Handbuch der Chronologie II 179.

Side 108. ') Seneca: Ad Marciam de consolatione

24, 5 (animo cum hac carne grave certamen est). — 2) Seneca: de ira I 14, 3 (nemo, inquam, invenietur qui se possit absolvere) og Epistolæ 41. 2 (bonus vero vir sine deo nemo est}.

Side 116. >) Om Galilæas Naturforhold se Vald. Schmidt: Rejse i Grækenland, Ægypten og det hellige Land (1863) S. 378. - Chr Richardt: Det hellige Land (18701 S. 168. - Alfred Flinch: Minder fra Østerland (1870) S. 241. — Henrik Scharling: En Pilgrimsfærd i dst hellige Land (1876) S. 264 og: Rejsestudier fra Ægypten og Palæstina (1892) S. 286. - Frants Buhl: Gennesaret Sø og dens Omgivelser (1889).

Side 117. ') 3. Mosebog 19, 18. - 2) 5. Mosebog 6. 4.

- 3) Josefus: De bello judaico III 10, 8.

Side 119 ») Daniel 7. 13.

Side 121. ») Daniel 7, 9 og 13-14. - 3) Jesaias 53,

3-4.

Side 122. ') Matthæus 23, 13-15 33. - 2) Matthæus

25, 31. 41.

Side 123. r) Matthæus 5. 43-48. 7, 1. - Lukas 6, 27-28 37. - 2) Matthæus 19, 17. - 3) Jesaias 53, 5-7. -4) Matthæus 26, 39.

Side 125. Linie 18-19 fr. o. Jesu Ord i Lukas 21, 25, Matthæus 24, 29-30 og Markus 13, 24-25 ere for almindelige til, at deraf kan drages nogen Slutning med Hensyn til

Tro paa Stjernetydning. — ') Matthæus 2. Kap. — 2) Matthæus 27, 52 - 53.

Side 126. ') L. Ideler: Handbuch der Chronologie II (Bertin 1826) S. 339-409

Side 127. >) Nedarim 32. Sabbath 156 a. Citeret efter 1. Hamburger: Real-Encyclopædie des Judenthums I (Strelitz i. M. 1896) Artiklen: „Sterndeutung". — 2) Johannes' Evangelium 20, 19 og 26. — s) Apostlenes Gerninger 20, 7-8. -4) 1 Korinther Brev 16, 2 — 5) Johannes' Aabenbaring 1, 10. — 6) Justinus Martyr: Apologia 1, 07.

Side 128. >) Josefus: De bello judaico IV 5, 3. -") Josefus: Antiquitates judaicæ 18, 6. 9.

Side 129 ') R. H. Charles: The book ofEnoch (Oxford 1893) p. 42 fgg. — 2) A. C. Larsen: Paulus og Kristus. S 63-66

Side 130 ') Johannes' Evangelium I. 1—5. 14. — 2) I. Drummond: Philo judæus or the jewish alexandrian philosophy. (London 1888). I — II. - E. Zeiler: Die Philosophie der Griechen Ill'ter Theil, 2te Abtheilung. (2te Aull. Leipzig 1868.) S. 230 og 293.

Side 131 *) Lukas I 35. - 2) Matthæus 1. 18.

Side 132. ') A. C. Larsen: Paulus og Kristus

Side 133. ') Johannes' Evangl. 13, 31-35.

Side 134. >) Pauli 1ste Brev til Korintherne 13, 1-3 og 13.

Side 145. ') Om „Almagest" og Arabernes astronomiske Literatur se RudolfWolf: Geschichte der Astronomie (München 1877). S. 66-75 og 197-208.

Side 152. ') Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig, S. 75 — 76.

Side 160. ') G. Roskoff: Geschichte des Teufels I-II (Leipzig 1869).

Side 163. l) Om Djævlefrygt og Trolddom i det 16de Aarh. se: Sol dan s Geschichte der Hexenprocesse. Neu bear-beitet v. H Heppe. I-II. (Stuttgart 188Ö). - G. Roskoff: Geschichte des Teufels. I —II. (Leipzig 1869. — Thomas Wright: Narratives of sorcery and magic. I—II. second. edition. (London 1851. — Jules Garinet: Historie de la magie en France. (Puris 1818). — Verner Dahlerup: Hexe og Hexeprocesser i Danmark. (Kbhvn 1888).

Side 169. ') Rudolf Wolf: Geschichte der Astronomi (München 1877). S. 77—80 - Hugo Gyldén: Die Grundlehren der Astronomie nach ihrer geschichtlichen Ent-wickelung dargestellt. Deutsche erweiterte Ausg. (Leipzig 1877). S. 121. - 2) E. F. Apelt: Die Reformation der Stern-kunde. (Jena 185?). S. 69 fgg.

Side 175. x) Henrici Ranzovii catalogus impera-

torum, regum ac virorum illustrium, qui artem astrologiram amarunt. 4to. (Lipsiæ 1584). — Traetatus astrologiens de genetliacorum thematum judiciis, pro singulis nati accidentibus. Ex vetustis et optimis quibusque auctoribus industria Henrici Ranzövii produçis Cimbrici collectus. (Francofurti 1593). 8vo. — 4) Thottske Haandskriftsamling nn. 287. 8vo. (Store kgl. Bibi.).

Side 176. ») Thottske Haandskriftsamling no. 248. IJdüo. Smstds.) — 2) Philip Melanchthon: Initia doctrinæ physicæ, dictata in academia Vuitebergensi. (iterum editæ Witebergæ 1559). - 3) Rudolf Wolf: Geschichte der Astro-nomie. (München 1877). S. 284-86 - 4) Fr. Bacon: De dignitate et augmentis scientiarum, lib. III. cap. 4.

Side 177. >) L. F. Alfred Maury: La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen âge. (Paris 1860). p. 214-15. - 2) Gammel Kongelig Samling. 4to. no. 1820, 1821, 1822 og 1823. Hertug Ulriks (no. 1822) er skrevet med Tyge Brahes egen Haand. Baade denne Bog og Hertug Hans' Horoskop (no. 1823) ere med Guldsnit og i grønt Fløjl. — 8) Johannis Messeni: Scondia illustrata. Ed. Joh. Pering-skiöld. Tomus VIII. (Stockholm 1702). p 26. Folio — 4) Hr. Mogens Gyldenstjernes „Revolution", 1559 og 1560. — Fru Anna Sparres „Revolution". Ny kgl. Samling. 4to. no. 297 c.

Side 178. *) Nouvelle biographie générale. 38e tome (Paris 1862) „Nötredame". - Ludovic Lalanne: Dietionnaire Historique de la France. (Paris 1872). — ä) Ny kgl. Samling. 4to, no 296 h. (St. kgl. Bibi.) - 3) Montaigne: Essais, liv. 1, cap. II.

Side 179. ') Joannis Pici Mirandulæ: Omnia opera. Adversus astrologos libri duodecim.

Side 180. *) Tychonis Brahei: De disciplinis mathe-maticis oratio, publice reeitata in academia Hafniensi. anno 1574 Editio Conradi Aslaci Bergensis. (Hafniæ 1610). pag. C. 4

Side 181. ') A. S. Vedel: Den XC. Psalme. Prentet i Bibe paa Liliebjerget 1593 Den femte Prædiken BI. G.

Side 182. ') Philip Melanchthon: Initia doctrinæ physicæ, dictata in academia Vuitebergensi, iterum edita (Witebergæ 1559). lib. II. Bl. 143. — 2) Henricus Ranzo-vius: Catalogus imperatorum, regum ac virorum illustrium, qui artem astrologicam amarunt. Lipsiæ 1584^ p. 112. — ") Tyge Brahes ovenanf. Tale. Blad C. 1-2. - 4) Melancb-thons anførte Skrift. Bl. 145.

Side 183. l) Valentinus Nabod: Enarratio elemen-torum astrologiæ. (Coloniæ 1560). Epistola dedicatoria, y 2.

Side 184. ') Melanchthons anførte Skrift. Bl. 145. -245 Henvisninger og Anmærkninger til Side 105 — 125.

2) Gammel Kongelig Samling. 4to. no. 1821. Side 3-4. — ") Tyge Brahes anførte Tale. Blad C. 2.

Side 185 ') Chr. IV.s Horoskop. Gl. kgl. Samling. 4to. no. 1821. Side 3-4. - 2) Tyge Brahes anførte Tale. Bl. C. 3. - 3) Melanchthons anførte Skrift. BI. 147-48.

Side 186. Tyge Brahes anførte Tale. Blad B. 1-2. — 2) Gammel Kongelig Samling. 4to no. 1821. (Chr. IV.s Horoskop) Side 1—2. — 3) Danske Magazin II. 317. — J) Tyge Brahes anførte Tale Blad A. 6-7.

Side 187. l) Henricus Ranzovius: De. conservanda valetudine. (Lipsiæ 1576) p. 9.

Side 189. ') Melanchthons anførte Skrift Bl. 137. -2) Valentinos Nabod: Enarratio elementorum astrologiæ. (Coloniæ 1560). Epistola dedicatoria y. 2. — 3) Henricus Ranzovius: Tractatus astrologicus. (Francofurti 1593) 8vo. p. 177-78.

Side 190. ') Melanchthons anførte Skrift, Bl. 137-38. — 2) Smstds — 3) Henricus Ranzovius: Catalogus imperatorum regum etc. qui artern astrologicam amarunt. (Lipsiæ 1584). 4to. Bl. ß 3. - Melanchthons anførte Skrift. Bl. 138-39. - 4) Troels Lund: Danmarks og Norges Historie VIII. 45.

Side 191. ') Tyge Brahes anførte Tale. Bl. B. 4. -4) Melanchthons anfø.te Skrift. Bl. 139.

Side 192. *) Gammel Kongelig Samling. 4to no. 1823 (Prins Hans' Horoskop) 1583: .... etsi vero non ignorem, plurimos. non solum inter theologiæ professores sed etiam philosophiæ uddictos, has prædiitiones ab Astris petitas alle-vare, omnemque illis efficaciam et veritatem derogare, nee Sydera quicquam in ipsum hominem agere, audacter asseve-rare: tamen, cum non sit hujus loci longiorem de his veritatis inquisitionem instituere, nee illo illorum argumentationibus nunc sit respondendum, sed alibi tum ab aliis sufficienter id factitatum sit. tum etiam a nobis suo loco et tempore, Deo volente, perficietur, relinquamus illis suas opiniones, suaque decreta pro veris habeant: siquidem non rectius intelli-gant. aut aliter seire expetant. excusante eos partim årtis ignorantia, partim judicii i mbecil I i ta te Nos autem manifestæ experientiæ, cui contradicere temerarium est, quæ etiam suis fundatur rationibus, insistentes non dubi-tamus asserere, Sydera in hominem plurimum efficaciæ obti-nere, ejusque corpus, vitam, mores, actiones, fortunam. varios-que rerum eventus borum influentiæ non minimum esse obnoxios (Præfatio fol. 2).

Side 193 Petrus Gassendus: Tychonis Brahei vita (Hagæ —Comitvm 1655). pag. 184 — 86). — 2) Tychonis Brahei oratio, edid. Cunrad Aslacus Bergensis (Hafniæ 1610)246 Henvisninger og Anmærkninger til Side 105 — 125.

fol. B. 7. — 3) Rudolf Wolf: Geschichte der Astronomie. (München 1877). p. 272-76. - ") Petrus Gassendus: Tychonis Brahei vita. (Hagæ — Comitvm 1655) p. 184 — 86. (Testalus interim semper est, veile eam (aliam Astrologiam) sihi soli habere etc.)

Side 195. ') E. F, Apelt: Die Reformation der Stern-kunde. (Jena 1852). S. 60 — 61. — 2) Encyclopædia Britannica. 9 edition. „Astrology". — 3) Henricus Ranzovius: Cata-logus imperatorum, regum etc qui artem astrol. amarunt. (Lip-siæ 1584) p. 211. - ") Samme Skrift p. 191. — 5) Bacon: Essay of Prophecies, eit. i Encyclopædia Britannica. 9. edition. „Astrology".

Side 196. ') Lu dovi c Lal anne: Dictionnaire histi-rique de la France (Paris 1872) „Nölredame". — !) Henricus Ranzovius: Catalogus imperatorum etc. qui artem astrol. amarunt. (Lipsiæ 1584). p. 191 — 3) Samme Skrift p. 79-83.

Side 197 ') Samme Skrift p. 185-86. Side 198. ') Gammel Kongelig Samling. 4to. no. 1821. S. 84-105.

Side. 199. ') Gammel Kongelig Samling. 4to. no. 1823. A. 7-8. B 3-4

Side 206. ') 2. Korinther Brev 12, 2. Side 208. ') Rud. Wolf: Geschichte der Astronomie. (München 1877). S 222-24.

Side 209. Samme Skrift S. 238-40. Side 210. Om Romerkirkens Kendelse og Galileis Forhold se Henri de l'Epinois: Galilée son proces, sa eondam-nation, d'aprés des documents inédits. (Paris 1867). p. 34 fgg. — Emil Wohlwill: Der Inquisitionsprocess des Galileo Galilei (Berlin 1870).

Side 214. ') H. Brøchner: Giordano Bruno (Det nittende Aarhundrede. 1875. April-Septbr. S. 1-22).

Side 219. ') Brachma: Udøve Stjernerne nogen skjult Indflydelse paa Begivenhedernes Gang? (Khhvn. 1892).

Side 221. ') Pauli 1ste Brev til Korintherne 13, 11.